

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRK BOĞAZLARI

**2021
YÜKSEK LİSANS TEZİ
ULUSLARARASI POLİTİK EKONOMİ**

Neslihan ALTAY

Danışman

Doç. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRK BOĞAZLARI

Neslihan ALTAY

Doç. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU

T.C.

Karabük Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Uluslararası Politik Ekonomi Anabilim Dalında

Yüksek Lisans Tezi

Olarak Hazırlanmıştır

KARABÜK

Ocak 2021

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	4
DOĞRULUK BEYANI	5
ÖNSÖZ	6
ÖZ.....	7
ABSTRACT.....	9
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	11
ARCHIVE RECORD INFORMATION	12
KISALTMALAR	13
ARAŞTIRMANIN KONUSU	14
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	14
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	15
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER	15
GİRİŞ	17
1. BİRİNCİ BÖLÜM	22
MONTRÖ BOĞAZLAR KONFERANSI VE MONTRÖ BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ.....	22
1.1. Montrö Konferansı Öncesi Büyük Devletler ve Türkiye	22
1.1.1. İngiltere	23
1.1.2. Almanya	32
1.1.3. İtalya.....	36
1.1.4. Sovyetler Birliği.....	48
1.1.5. Fransa.....	52
1.1.6. Türkiye.....	56
1.2. Boğazlar Rejiminin Değişmesine Yönelik Türkiye'nin Politikası ve Tepkiler.....	63
1.2.1. Boğazlarda Rejim Değişikliği	64
1.2.1.1. Türkiye'nin Boğazlarda Rejim Değişikliği Üzerine 10 Nisan 1925 Tarihli Notası.....	65
1.2.1.2.1. Türk Notasına İngiltere'nin Yaklaşımı.....	69
1.2.1.2.2. Türk Notasına Sovyet Rusya'nın Yaklaşımı	70
1.2.1.2.4. Türk Notasına Fransa'nın Yaklaşımı	74
1.2.1.2.5. Türk Notasına Balkan Devletlerinin Yaklaşımı.....	75
1.3. Konferansın Toplanması ve Boğazlar Rejimine Yönelik Ortaya Atılan Projeler	77
1.3.1. Türk Projesi.....	77

1.3.2. Sovyet Rusya Projesi	79
1.3.3. İngiliz Projesi.....	80
1.4. Montrö Konferansı'nda Tartışmaya Yol Açan Meseleler	81
1.4.1. Boğazlar'da Ticaret Gemilerine Yapılan Hizmetler Karşılığında Alınan Harçlar	81
1.4.2. Savaş Gemileri ve Yardımcı Gemilerin Boğazlardan Geçiş Rejimi	82
1.4.3. Boğazlar Komisyonunun Kaldırılması	84
1.4.4. Milletler Cemiyeti ve Bölge Paktları	85
1.4.5. Sözleşmenin Yürürlüğe Girmesi ve Süresi	87
1.5. Montrö Sözleşmesi İle Getirilen Yeni Rejim	88
1.5.1. Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne Göre Geçiş Rejimi.....	88
1.5.1.1. Savaş Gemilerinin Geçiş Rejimi	88
1.5.1.1.1. Barış Zamanında	89
1.5.1.1.2. Savaş Zamanında	90
1.5.1.1.3. Pek Yakın Savaş Tehdidi Durumunda.....	90
1.5.1.2. Ticaret Gemilerinin Geçiş Rejimi	91
1.5.1.2.1. Barış Zamanında	91
1.5.1.2.2. Savaş Zamanında	91
1.5.1.2.3. Pek Yakın Savaş Tehdidi Altında	92
1.5.1.3. Hava Araçlarının Geçiş Rejimi	92
1.5.2. Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde Yer Alan Genel Hükümler.....	93
1.5.3. Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne Göre Sözleşmenin Feshi.....	94
2. İKİNCİ BÖLÜM.....	95
İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI GELİŞMELERİ VE TÜRK BOĞAZLARI.....	95
2.1. Montrö'den İkinci Dünya Savaşı'na Uluslararası Durum Ve Boğazlar	95
2.1.1. 1936 Sonrası Uluslararası Durum	95
2.1.1.1. Montrö Konferansı Sonrası Türk Dış Politikası.....	96
2.1.1.2. Sovyetler Birliği ve Almanya Arasında Boğazlar Pazarlığı..	102
2.2. İkinci Dünya Savaşı Ve Türkiye'nin Savaş Dışı Durumu.....	103
2.2.1. İkinci Dünya Savaşı Ve Türkiye.....	104
2.2.1.1. Türk-Bulgar Saldırmazlık Paktı	105
2.2.1.2. Türk-Sovyet Saldırmazlık Paktı	106
2.2.1.3. Türk-Alman Saldırmazlık Paktı	107
2.2.2. Türkiye'nin Savaş Dışı Durumu.....	113
2.2.2.1. Uluslararası Görüşmelerde Türkiye'nin Savaş Dışılığı Ve Boğazlar Meselesi.....	114
2.2.2.1.1. Kazablanka Konferansı	115
2.2.2.1.2. Adana Görüşmeleri.....	118
2.2.2.1.3. Washington Konferansı	122
2.2.2.1.4. Quebec Konferansı.....	124
2.2.2.1.5. Moskova Konferansı	126
2.2.2.1.6. Birinci Kahire Konferansı	129
2.2.2.1.7. Tahran Konferansı.....	132
2.2.2.1.8. İkinci Kahire Konferansı.....	135
2.2.2.2. Türkiye'nin Müttefik Devletler İle İlişkileri	138
2.2.2.2.1. Uzaklaşma Dönemi.....	138

2.2.2.2.1.1. İngiltere ve Amerika'nın Türkiye ile İlişkilerini Kesmesi	138
2.2.2.2.1.2. Alman Savaş Gemilerinin Boğazlardan Geçışı	140
2.2.2.2.2. Yakınlaşma Çabaları	146
2.2.2.2.2.1 Almanya'ya Krom Sevkiyatının Durdurulması.....	146
2.2.2.2.2.2. Numan Menemencioğlu'nun İstifası	148
2.2.2.2.2.3. Türk-Alman İlişkilerinin Kesilmesi	150
2.2.3. Türkiye'nin Savaş İlanı ve Savaş Sonu Boğazlar Meselesi	151
2.2.3.1. Yalta Konferansı	151
2.2.3.2. Türkiye'nin Savaş İlanı	153
19 Mart 1945 Tarihli Sovyet Notası	153
2.3. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Durum	157
2.3.1. Potsdam Konferansı	157
2.3.1.1. ABD Notası	160
2.3.1.2. Sovyet Notası	161
2.3.1.3. İkinci Sovyet Notası	164
2.3.1.4. Sovyet Notasına Türk Cevabi Notası	165
SONUÇ	167
KAYNAKÇA	172
EKLER	178
ÖZGEÇMİŞ	201

TEZ ONAY SAYFASI

Neslihan ALTAY tarafından hazırlanan “İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI’NDA TÜRK BOĞAZLARI” başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Doç. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU

.....

Tez Danışmanı, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği/Oy Çokluğu Seçiniz ile Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.
18/01/2021

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Doç. Dr. Ali ASKER (KBÜ)

.....

Üye : Doç. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU (KBÜ)

.....

Üye : Doç. Dr. Serap TOPRAK (BANÜ)

.....

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Yüksek Lisans Tezi derecesini onamıştır.

Prof. Dr. Hasan SOLMAZ

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Neslihan ALTAY

İmza :

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın gerçekleşmesinde, bilgisini, nezaketini, sabrını ve zamanını benden esirgemeyen, lisans eğitimim ve yüksek lisans eğitimimde etkisi büyük olan değerli danışman hocam Doç. Dr. Ersin Müezzinoğlu'na çalışmama ve hayatıma katkıları için teşekkür ederim.

Çalışmam boyunca benden bir an olsun desteğini esirgemeyen aileme, özellikle annem Nermin Savaş, babam Ali Savaş ve eşim Burak Altay'a teşekkür ederim.

ÖZ

15. yüzyıldan başlamak üzere uzun süre Osmanlı Devleti'nin mutlak egemenliği altında kalan Boğazlar, zamanla Osmanlı Devleti'nin güç kaybı yaşaması ve büyük devletlerin stratejik çıkar ve kaygılarının bir sonucu olarak, 19. yüzyılla birlikte Osmanlı Devleti'nin egemenlik alanından çıkarak uluslararası bir sorun haline gelmiş, yapılan uluslararası düzenlemelerle de uluslararası bir geçiş rejimine sahip olmuştur. 19. yüzyılın neredeyse tamamında, 20. yüzyılın ise bir kısmında Boğazlar üzerine Rusya ve İngiltere'nin büyük bir rekabeti söz konusu olmuştur. Birinci Dünya Savaşı yenilgisinin bir sonucu olarak Boğazlar, Osmanlı egemenliğinden koparılmaya çalışılmış ve Sevr Antlaşması ile neredeyse özerk bir yönetim yapısına kavuşturulmak istenmiştir. Türk İstiklal Savaşı sonucunda imzalanan Lozan Barış Antlaşmasının bir parçası olan Lozan Boğazlar Sözleşmesi ile Boğazlarda serbest geçiş anlayışı kabul edilmiş, bölge gayriaskeri hale getirilerek idaresi Türkiye'nin başkanlığını yaptığı uluslararası bir komisyona bırakılmıştır. Boğazların güvenliği söz konusu sözleşmeyi imzalayan imzacı devletlerin ve Milletler Cemiyeti'nin teminatı altına alınmıştır.

Türkiye'nin 1920'li yılların koşullarında kabul ettiği, egemenliğini sınırlayan bazı hükümlerin de bulunduğu Boğazların bu statüsü, barış havasının kaybolmaya başladığı, revizyonist ve saldırgan bazı niyet ve girişimlerin ortaya konulduğu 1930'ların koşullarında, Türkiye açısından ciddi bir güvenlik açığı ve endişesi yaratmıştır. Bu durum üzerine Türkiye'nin çaba ve daveti sonucu toplanan Montrö Boğazlar Konferansı'nda yeni bir sözleşme yapılarak, Boğazlar üzerinde Türkiye'nin egemenliğini sınırlayan hükümler kaldırıldığı gibi, Boğazların güvenliği de güvence altına alınmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ile stratejik önemi daha da artan Boğazlara sahip Türkiye, savaşın dışında kalma politikası sürdürmek istemesine rağmen savaşın her iki tarafın kendi yanına çekmek için ciddi bir mücadelesine konu olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın başında Sovyetlerin Boğazlar üzerinde emellerini açığa vurması Türk Hükümetini endişeye ve çok dikkatli bir politika izlemeye sevk etmiştir. Söz konusu savaş döneminde Türkiye'nin Boğazları nasıl idare ettiği ve geçişleri ne kadar kontrol edebildiği üzerinde dikkatle durulan bir mesele olmuştur. Hatta bazı büyük devletler sözleşmeye aykırı geçişlerin yaşandığı iddiasında bulunmuşlardır. Bu iddialar bir süre sonra ağırlıklı olarak 1945 ve 1946'lı yıllarda

Sovyetler Birliği'nin Boğazlar rejiminin değiştirilmesi yolunda çabalarına dayanak oluşturmuştur.

Bu çalışmada ağırlıklı olarak Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile getiren rejim ve bu rejimi Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nda nasıl uyguladığı, bu konuda hangi tartışmaların yaşandığı üzerinde durulmuştur. Bunun yanında Türkiye'nin savaş karşısındaki politikasına Boğazlara sahip olmasının nasıl bir etkide bulunduğu da açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın konu ile ilgili mevcut Türkçe literatüre katkı sunabilmesini sağlamak adına, Türkiye'deki arşiv belgeleri ve Türkçe yayınların yanı sıra ulaşılabilen İngilizce araştırma eserleri ile İngiliz arşiv belgeleri de kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Montrö Boğazlar Sözleşmesi, İkinci Dünya Savaşı, Boğazlar Meselesi, Türk Dış Politikası.

ABSTRACT

The Straits, which were under the absolute sovereignty of the Ottoman Empire for a long time starting from the 15 century, as a result of the loss of power of the Ottoman Empire in time and the strategic interests and concerns of the great states, with the 19th century, the Straits became an international problem by leaving the sovereignty of the Ottoman Empire and had an international transition regime with the international regulations. In almost the whole of the 19th century, and in a part of the 20th century, Russian and Britain had a great competition in the Straits. As a result of the defeat of the First World War, the control of the Straits was tried to be taken from the Ottoman sovereignty and with the Treaty of Sevres, the Straits were attempted to have an almost autonomous administration structure. Signed as a result of the Turkish War of Independence, with the Straits Agreement of Lausanne, which is part of the Lausanne Peace Treaty, adopted free passage regime in the Straits and the Straits demilitarized, his administration was left to an international commission, where Turkey's presidency. The security of the Straits is under the guarantee of the signatory States and the League of Nations.

This status of The Straits, which Turkey accepted in the conditions of the 1920s, including some provisions limiting its sovereignty, created a serious vulnerability and concern for Turkey in the conditions of the 1930s, when the mood of peace began to disappear and some revisionist and aggressive intentions and initiatives were put forward. A new convention was concluded at the Montreux Straits Conference, which was convened as a result of Turkey's efforts and invitation, and the provisions limiting Turkey's sovereignty over the Straits were removed, as well as the security of The Straits was ensured. Turkey, which has Straits whose strategic importance has increased even more with the outbreak of World War II, has been the subject of a serious struggle by both warring sides to attract it to its side, although she wants to maintain a policy of staying out of the war. At the beginning of the Second World War, the Soviets' exposure to their ambitions over the Straits caused the Turkish government to worry and follow a very careful policy. During the war period in question, How Turkey managed The Straits and how much it could control the crossings was a carefully focused issue. Some major states have even claimed that there have been crossings contrary to the Convention.

These claims became the basis for the Soviet Union's efforts to change the Straits regime in 1945 and 1946.

In this study, the regime brought by the Montreux Straits Convention and how Turkey implemented this regime in the Second World War and what discussions were taking place on this issue. In addition, it has been tried to explain how the presence of The Straits affects Turkey's policy in the state of war. In order to ensure that this study can contribute to the Turkish literature, in addition to archival documents and Turkish publications in Turkey, English researches and British archival documents were also used.

Keywords: Montreux Straits Convention, World War II, Straits Issue, Turkish Foreign Policy.

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Boğazları
Tezin Yazarı	Neslihan ALTAY
Tezin Danışmanı	Doç. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	2021
Tezin Alanı	Uluslararası Politik Ekonomi
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	204
Anahtar Kelimeler	Montrö Boğazlar Sözleşmesi, İkinci Dünya Savaşı, Boğazlar Meselesi, Türk Dış Politikası

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	Turkish Straits in the Second World War
Author of the Thesis	Neslihan ALTAY
Advisor of the Thesis	Doç. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU
Status of the Thesis	Master
Date of the Thesis	2021
Field of the Thesis	International Political Economy
Place of the Thesis	KBU/LEE
Total Page Number	204
Keywords	Montreux Straits Convention, World War II, Straits Issue, Turkish Foreign Policy

KISALTMALAR

ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
ADM:	Admiralty Office
BM:	Birleşmiş Milletler
FO:	Foreign Office
LBS:	Lozan Boğazlar Sözleşmesi
MC:	Milletler Cemiyeti
MBS:	Montrö Boğazlar Sözleşmesi
PRO:	The Public Record Office
SSCB:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMMA:	Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Araştırmada, İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Boğazları ele alınmıştır. Türkiye'nin 1920'li yılların koşullarında kabul ettiği, egemenliğini sınırlayan bazı hükümlerin de bulunduğu Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin statüsü, barış havasının kaybolmaya başladığı, revizyonist ve saldırgan bazı niyet ve girişimlerin ortaya konulduğu 1930'ların koşullarında, Türkiye açısından ciddi bir güvenlik açığı ve endişesi yaratmıştır. Bu durum üzerine Türkiye'nin çaba ve daveti sonucu toplanan Montrö Boğazlar Konferansı'nda yeni bir sözleşme yapılarak, Boğazlar üzerinde Türkiye'nin egemenliğini sınırlayan hükümler kaldırıldığı gibi, Boğazların güvenliği de güvence altına alınmıştır. Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile Türkiye, Boğazlar üzerinde egemenliğini tesis etmiştir. Ancak Türkiye'nin savaş diplomasisinin ikilemi İkinci Dünya Savaşı'ndaki yerini belirleme ve Montrö ile getirilen yeni rejimin uygulanmasında farklı görüşlere yol açmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin politikası savaş dışı kalmak olmuştur. Türkiye'nin üçlü ittifak yaptığı devletler Türkiye'nin savaş dışı statüsünü zaman zaman kabul etmekte zorlanmışlar ve Türkiye'nin, "savaşan" statüsüyle, 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde taahhüt ettiği tutumu sergilemek zorunda olduğunu savunmuşlardır. Boğazlar'dan savaş sırasında Sözleşme'ye aykırı geçişler yaşandığı ile ilgili bazı iddialar ve Türkiye'nin bir takım politikaları Müttefiklerin Türkiye'ye olan güvenini sarstığı gibi, Sovyetler'in de Boğazlar rejiminin değiştirilmesine yönelik taleplerine de dayanak teşkil etmiştir. Türkiye bu iddialarla ve bu iddialara temel olan taleplerle uğraşmak zorunda kalmıştır.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu araştırmanın amacı tarih boyunca siyasi ve askeri mücadelelere konu olan Boğazların, İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin Boğazlar rejimini nasıl uyguladığı ve bu çerçevede Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne aykırı durumlar yaşanıp yaşanmadığı tarafların görüş ve iddiaları ele alınacaktır. İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ile stratejik önemi daha da artan Boğazlara sahip Türkiye, savaşın dışında kalma politikası sürdürmek istemesine rağmen savaşan her iki tarafın kendi yanına çekmek için ciddi bir mücadelesine konu olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sırasında Boğazlar'ın idaresi

ile ilgili ortaya atılan iddialar ve tartışmalara yönelik Türk Hükümeti'nin savunması sunulmuştur. Türk Hükümeti'nin savaş boyunca yürüttüğü dış politika ve siyaset, gerekçeleri ile ortaya konulmuştur. Münhasıran savaş dönemi Türk Boğazları ile ilgili gelişmelerin ele alındığı müstakil bir çalışmanın tespit edilemeyişi ve Boğazlar konusunu ele alan Türkçe çalışmalarda İngiliz arşiv belgelerinin ve İngilizce yazılmış kaynakların ihmal edilmiş olması yönüyle, bu tez çalışması zikredilen bu eksiklikleri tamamlama noktasında önem taşımaktadır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmada doküman inceleme yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada literatür taramasının ardından araştırma konusu belirlenmiş, kaynakların incelenmesi ile veri toplanmıştır. Bulguların yorumlanması ile araştırma raporu hazırlanmıştır. Araştırma konusu ile ilgili veriler ve başta arşiv belgeleri olmak üzere süreli yayınlar, kitap, makale gibi inceleme eserlerinden elde edilmiştir.

Tezin iki bölümden oluşması tasarlanmış, birinci bölümde Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasının öncesinde Boğazlar ile alakadar Büyük Devletler'in ve Türkiye'nin dış siyaseti incelenmiş, Montrö Konferansı'nın düzenlenmesi ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanması ele alınmıştır. İkinci bölümde, Montrö Boğazlar Sözleşmesi sonrasında Boğazların durumu, İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin Boğazlar rejimini uygulaması, bu konuda yaşanan tartışmalar ve bunların sebep olduğu gelişmeler iddiaları ele alınmıştır.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Araştırmada, bilimsel bir çalışmanın bilimsel değerini arttırmak adına birincil kaynaklar kullanılmaya çalışılmış, taraflara ait arşiv belgeleri, yabancı kaynaklar tarafımdan çevrilerek araştırmaya eklenmiştir. Araştırmanın kapsamı, Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile başlamış olup, İkinci Dünya Savaşı sonrası 1946 tarihine kadar olan süreçte Boğazları ele almaktadır. Araştırmanın amacının belirtilen tarihler arasındaki

olayları kronolojik sırayla ortaya koymak olmadığını belirtmek isterim. Sınırlılıklar açısından arşiv belgelerinde yalnızca Türk ve İngiliz arşiv belgelerin kullanılması, özellikle Boğazlar meselesinde büyük önem taşıyan Sovyet Rusya'ya ait olarak Rusça kaynaklara araştırmacının Rusça bilmemesi doğrudan Rusça yazılmış kaynakları değerlendirmemesine neden olmuştur.

GİRİŞ

Boğaz, “iki deniz alanını bağlayan doğal deniz yolu”¹olarak tanımlanır. Boğazlar gösterdikleri birtakım özelliklere göre ulusal ya da uluslararası boğazlar olarak sınıflandırılmıştır. Ulusal boğazlar tek bir devletin kıyıdaşı olduğu ya da *kapalı denize bağlanan dar deniz yolları* olarak bilinirler. Uluslararası boğazlar coğrafi ölçütlere göre, “bir açık deniz ile bir devletin ekonomik münhasır bölgesini birleştiren ya da iki ayrı devletin münhasır ekonomik bölgelerini birleştiren deniz yolları” olarak tanımlanır. Uluslararası Boğazlar, ulusların geçişine açık ticaret yolları olsa da kıyıdaşı olduğu ülkenin yetkisi altındadır.²

Türk Boğazları; İstanbul Boğazı, Çanakkale Boğazı ve Marmara Denizi’nden gemilerin geçiş alanı ile bu alanı çevreleyen kıyı şeridi olarak tanımlanmıştır.³ Türk Boğazları coğrafi ölçütlere göre kıyıdaşı olduğu devletin deniz ülkesinin içerisindeki konumu ile Ulusal Boğaz özelliği göstermesinin yanı sıra, “bir devletin karasularını açık denize bağlaması” sebebiyle Uluslararası Boğaz olma özelliğini de taşımaktadır. Ancak Uluslararası Boğazlarda eğer boğazın genişliği ülkenin karasularını geçmiyorsa ve iki kıyı şeridi de tek bir ülkeye bağlıysa boğaz o ülkenin karasuları düzeni içerisine girecektir.⁴ Karadeniz’e kıyısı olan devletler Boğazları⁵ Akdeniz’e geçişte tek çıkış kapısı olarak kullanabilmektedirler. Sahip oldukları gücü yayılmacı politikalar çerçevesinde uluslararası sistemde kullanabilmek adına boğazların kullanımı konusu bu devletler için oldukça hayati önem arz eder. 19. yüzyıl ortalarına doğru özellikle Rusya çeşitli tezlerle Boğazlar’ın idaresinde daha fazla söz sahibi olmak istemiş, meseleyi uluslararası konferanslara taşımıştır.

Bu çalışma Boğazlar’ın tarihsel gelişimini incelemekte ve Boğazlar’ın dünya siyasetindeki kilit konumunu göstermektedir. Boğazlar’ın mevcut rejimini belirlemiş olan Montrö Boğazlar Sözleşmesi’nin öncesinde Avrupa’daki gelişmeler önemle

¹ Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk* (Ankara, Turhan Kitabevi, 2015), 271.

² Pazarcı, *Uluslararası Hukuk*, 271-272.

³ Türk Boğazları Deniz Trafiği Tüzüğü, (T.C. Resmi Gazete, 6 Kasım 1998, sayı: 23515).

⁴ Pazarcı, *Uluslararası Hukuk*, 272.

⁵ Montrö Boğazlar Sözleşmesi’nde “Boğazlar” adlandırması Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve Karadeniz Boğazı’nı kapsamaktadır.

incelenmiş, sözleşmenin imzalanmasından evvel uluslararası politikanın durumu aydınlatılmaya çalışılmıştır. Sözleşmenin imzalandığı süreç ve Türk Hükümeti'nin izlediği politikaların mevcut rejimi kurmadaki etkisi ele alınmıştır. Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin ardından patlak vermiş olan İkinci Dünya Savaşı'nın Türk Hükümeti'ni düşürdüğü durum ve dolayısıyla savaş esnasında Boğazlar'ın kullanımı üzerine ortaya çıkan tartışmalar ele alınmıştır. Çalışmada Türkçe kaynaklar dışında İngilizce literatür taraması yapılarak farklı bakış açıları ortaya konmaya çalışılmıştır.

Tarih boyunca askeri ve siyasi mücadelelere sahne olan Boğazlar, jeopolitik ve jeostratejik önemi itibariyle idaresi altında bulunduğu ülkenin önemli bir politika aracı da olmuştur. Bizans İmparatorluğu'nun çökmesinin ardından İstanbul'un fethi ile Karadeniz ve Marmara Osmanlı Devleti için *iç deniz*⁶ halini almıştır ve Boğazlar'ın idaresi Türklere geçmiştir. Böylece Boğazlar üzerinde Türk egemenliği kati surette kurulmuş ve bilhassa İstanbul Boğazı tüm yabancı gemilerin geçişine kapatılmıştır.⁷ Osmanlı Devleti'nin Boğazlar rejimine ilişkin düzenlemeleri incelendiğinde süreci üç ayrı bölümde ele almak mümkündür. Birinci dönem 1453 yılında Osmanlı Devleti'nin İstanbul'un fethi ve Bizans İmparatorluğun çöküşü ile başlayan Boğazlar'da tek taraflı egemenliğin hâkim olduğu 321 yıllık süreçtir. Osmanlı Devleti'nin hakimiyet sürdüğü bu dönemde, Boğazların kapalılığı ilkesi benimsenmiş ve 16. yüzyılın ortalarına kadar yabancı devlet gemilerine Boğazlar'ı kapatmıştır.

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında gerçekleşen savaşın ardından imzalanan 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin Boğazlar üzerindeki egemenliğini kısıtlamış ve böylelikle Boğazlar üzerindeki ikinci dönem başlamıştır. İkinci dönem 67 yıl süren Boğazlar'dan geçişin ikili andlaşmalarla düzenlendiği dönemdir. Bu dönemin başlangıcı olan 1774 yılında yapılan Küçük Kaynarca Antlaşması'nın Boğazların statüsü hakkında dönüm noktası olduğunu söylemek mümkündür. Rusya'ya ticari gemilerin geçişi konusunda imtiyazlar verilmiş, Rusya ile ticaret yapan bazı Avrupa Devletleri'nin ticari gemilerine de aynı ayrıcalık tanınmıştır. Bu dönemde Boğazlar'ın geçiş düzenlemeleri ikili andlaşmalar yoluyla sürdürülmüştür ve artık Boğazlar "*Türk gölü*" olmaktan çıkmıştır.⁸ Bu dönemde Osmanlı Devleti ilk

⁶ Bir denizin yalnızca bir devletin kara sınırı ile çevrili olması durumudur. Böyle bir durumda iç deniz kara sınırının olduğu devletin yetkisi altındadır. Uluslararası hukukta iç deniz, kapalı deniz diye de bilinir.

⁷ Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih* (İstanbul, Der Yayınevi, 2008), s.207.

⁸ Sami Doğru, "Türk Boğazları'nın Hukuki Statüsü: Sevr ve Lozan'dan Montrö'ye Geçiş", *Dokuz Eylül*

olarak 1809 yılında imzaladığı Kal'a-i Sultaniye Antlaşması (Çanakkale Antlaşması) ile başka bir devlete, İngiltere'ye, Boğazlar'ın kapalılığı ilkesini kabul ettirmiştir.⁹ Osmanlı Devleti, ilk defa Boğazlar ile ilgili Rusya dışında bir ülke ile antlaşma imzalamıştır ve böylece Boğazlar meselesi uluslararası bir statüye sahip olmuştur. Ancak şunu belirtmelidir ki; Osmanlı Devleti bu dönemde Rus savaş gemilerinin Akdeniz'e geçişine kesinlikle karşı çıkmıştır ve imtiyazlar ekonomik boyutta sınırlandırılmıştır. Rus dış siyasetinin temel amaçlarından birinin Karadeniz'i *Rus gölü* haline getirmek ve Akdeniz'e geçiş için Boğazlar'ı ele geçirmek olduğunu düşünürsek Boğazlar konusunda alınmış bu imtiyazların Rusların dış politika hedeflerinden yalnızca birkaçını oluşturduğu söylenebilir. Rusya, 1833 yılında yaptığı Hünkâr İskelesi Antlaşması ile Boğazlar meselesine yeni bir imtiyazı daha eklemiştir; Boğazların yabancı devlet gemilerinin geçişine kapalı olması. Bu konuda ısrarcı olan Rusya, Osmanlı Devleti'ne yardım etme bahanesiyle savaş gemilerini Boğazlar'dan geçirme ayrıcalığını elde ederek diğer devletlerin de Boğazlar'a ilgisini çekmiştir ve Boğazlar meselesi artık devletler arasında 'güç siyaseti' alanına dönüşmüştür. Avrupa Devletleri Rusya'nın Boğazlar'da edindiği imtiyaz üzerine bölgenin statüsünü değiştirmek üzere çalışmalara başlamıştır.

Üçüncü dönem 1841 yılında Boğazlar üzerinde yeni bir sürecin başlamasına neden olan Londra Boğazlar Andlaşması ile başlamıştır. Yeni statü ile temel hedef, Boğazlar'ı ortak garanti altına alarak, meseleyi Osmanlı Devleti ve Rusya arasında bir problem olmaktan çıkarmak olmuştur. Geçiş rejimi barış zamanında hiçbir yabancı devlet gemisinin geçemeyeceği şeklinde değiştirilmiş, ticaret gemilerine geçiş serbestisi verilmiştir ve taraf devletler belirlenen koşullara uymayı taahhüt etmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin yetkilerini sınırlıyor olsa da dönemin güç dengesi politikasına uygun olup, devletlerin birbirlerini kontrol etme yükümlülüklerini de doğurmuştur.¹⁰ Üçüncü dönem, Boğazlar'ın uluslararası politikada etkin olan tüm devletlerin belirli ölçüde sorumluluklara sahip olduğu bir dönemdir. Bu dönemden evvel Rusya'nın dış politika siyasetinin temel taşlarından olan bu mesele artık Avrupa Devletleri'nin de merceği altına girmiştir.

Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, cilt:15 sayı:2 (2013) : 136-140.

⁹ Bülent Şener, " Tarihsel Boyutlarıyla Boğazlar'ın Jeopolitik ve Jeostratejik Önemi", *The Journal of Academic Social Science Studies*, sayı: 35 (2015): 333

¹⁰ Uçarol, *Siyasi Tarih*, s.209.

Genel hatları itibariyle Boğazlar; birinci döneminde Osmanlı Devleti'nin tek başına egemen olduğu, Boğazlar'ın kapalılığı ilkesinin uygulandığı dönemdir. İkinci dönem; Boğazlar'ın ikili antlaşmalar ve düzenlemeler yoluyla kontrol altında tutulduğu, Rusya'ya bazı ayrıcalıklar tanındığı böylelikle Avrupalı devletlerin dikkatini bölgeye çevirdiği bir dönemdir. Üçüncü Dönem ise Boğazlar meselesinin uluslararası bir sorun haline dönüştüğü ve “Büyük Devletler”¹¹in ticari çıkarların yanında siyasi emellerini de gerçekleştirmeye çalıştığı bir dönem olmuştur.

Uluslararası sistemin değişmez olguları savaş ve iş birliği, düzen arayışı için başvuru olan iki yöntemi oluşturmaktadır. 19. Yüzyılda devletlerin düzen arayışı bazen savaşlara bazen iş birliklerine neden olmuştur. 19. Yüzyıl dünya siyaseti Avrupa'nın üstünlük kurması ile neticelenmiş ve *Avrupa uyumu*¹² sistemi ile uluslararası politika şekillendirilmeye çalışılmıştır. Büyük devletlerin koalisyonlar yoluyla sağlamaya çalıştığı dünya barışı çok uzun sürmemiştir. Endüstrileşmenin getirdiği sömürgecilik rekabeti ve devletlerarası ilişkilerin değişimine sebep olan fikir akımları Avrupalı devletlerin bloklaşmasına yol açmıştır. Mevcut bloklar arasındaki rekabetin artması ise Birinci Dünya Savaşı'nı tetikleyen önemli sebeplerden biri olmuştur.¹³

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi askeri ittifakların ve gizli anlaşmalarla verilen taahhütlerin savaşı önleyemediğini göstermiştir. Birinci Dünya Savaşı ile yaşanan büyük acılar ve ülkelerin isteseler de bu savaşı sona erdirmede yetersiz kaldığının anlaşılması bir uluslararası örgüt fikrine güç kazandırmıştır. Bu nedenle uluslararası hakemliğe ve barışı sağlayacak bir örgüte dair fikirler ortaya atılmıştır. Örgüte dair, kalıcı iş birliğine dayalı olması, dayanışma mekanizmasının ortak yürütülmesi, ortak güvenliğin ve kalıcı barışı sağlayacak mekanizmalara sahip olması gibi önerilerde bulunulmuştur. ABD Başkanı Woodrow Wilson tarafından ilan edilen ve kalıcı barışın sağlanmasını amaçlayan Wilson ilkeleri devletler tarafından bil hayli kabul görmüştür. Büyük tahribatlara sebep olan savaşın ardından Wilson İlkeleri dünya kamuoyunda da yankı uyandırmıştır. Wilson'a göre, Almanya'nın savaş sonrası

¹¹ Askeri ve ekonomik güçlerini kullanarak dünya siyasetinde önemli değişiklikler yapabilme kapasitesine sahip devletler için uluslararası ilişkiler terminolojisinde kullanılan bir ifadedir.

¹² 19.yüzyılda uluslararası meselelerin Büyük Güçler tarafından yönetilmesini öngören, güçler dengesi sistemine dayalı Avrupa sistemidir. Bkz. Antony Best, Jussi M. Hanhimaki, Joseph A. Maiolo, Kirsten E. Schulze, 20. *Yüzyılın Uluslararası Tarihi*, (Ankara, Siyasal Kitabevi, Eylül 2012), s.39.

¹³ Fahir Armaoğlu, 20. *Yüzyıl Siyasi Tarihi* (İstanbul, Alkım Yayınevi, 2009), s.131.

yenilgisinden devletlerin pay almak istemeleri ile oluşacak rekabeti engellemek dünyada barışın sağlanması için gerekli bir adımdır. 1919 yılında Birinci Dünya Savaşı'nı bitiren anlaşmalar yoluyla uluslararası hakemliğin devreye girmesi için Milletler Cemiyeti kurulmuş, gizli antlaşmalar yasaklanmış ve savaş meydanındaki hükümler diplomasi yoluyla siyasal anlaşmalara çevrilmeye çalışılmıştır. Uluslararası anarşinin sonlandırılması ve Avrupa dengesinin bir daha bozulmayacak şekilde tekrar inşa edilmesi gerekmektedir. Bu nedenle gelecek için, uluslararası siyasetteki başarının ve yeniliklerin anahtarı uluslararası bir iradenin, Milletler Cemiyeti'nin mevcudiyeti olarak düşünülmüştür. Paris Barış Konferansı'yla imzalatılan anlaşmalar geçici bir barış ortamı yaratmıştır. Barış ortamının sürdürülebilmesi için *Locarno ruhu* adı verilen ikili anlaşmalar imzalanmış, Almanya'nın uluslararası sisteme yeniden dahil edilmesi sağlanmış ve barış uzun süreli kılınmaya çalışılmıştır. Ancak günümüzden bakıldığında görüldüğü gibi bu gelişmeler yetersiz kalmıştır. Savaş sonunda yapılan anlaşmalar içerisinde Osmanlı Devleti'nin devamı olan Türkiye Cumhuriyeti ile gerçekleşen Lozan dışında hiçbir barış anlaşması kalıcı olmamıştır. Lozan Antlaşması'nın bu çalışmanın konusu da olan Boğazlar hükümleri ise değişime uğramıştır. İlk antlaşmada kendine yer bulan Boğazlar Komisyonu 1936 yılında kaldırılmış ve yetkileri Türkiye Cumhuriyeti'ne devredilmiştir. Yaklaşan savaş tehdidi ve 1929 Ekonomik Buhranının büyük etkisiyle devletlerin milli çıkarlarına yönelip “*Avrupa detente*”inden uzaklaşmaya başladıklarını ve tüm bu uyum havasının ortadan kaybolduğu görülmüştür.¹⁴

Bu çalışmada; tarihsel ve stratejik önemi büyük olan Türk Boğazları'nın 1936 tarihli Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile kavuştuğu statü, İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin Boğazlar rejimini nasıl uyguladığı, bu konuya yaşanan tartışmalar, Sovyetler'in Boğazlar rejimini değiştirmeye yönelik girişimleri ve buna karşı Türkiye ve Büyük Devletlerin tutumları ele alınmıştır. Montrö'ye taraf devletler arasında gerçekleşen diplomatik yazışma ve görüşmelerden yararlanılarak İkinci Dünya Savaşı esnası ve sonrasında Türk Boğazları'nın stratejik önemi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

¹⁴ Antony Best, Jussi M. Hanhimäki, Joseph A. Maiolo, Kirsten E. Schulze, *20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi*, 2012.

1. BİRİNCİ BÖLÜM

MONTRÖ BOĞAZLAR KONFERANSI VE MONTRÖ BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ

1.1. Montrö Konferansı Öncesi Büyük Devletler ve Türkiye

Birinci Dünya Savaşı'nı bitiren anlaşmalar kalıcı bir barışı sağlamamış ve yirmi yıl sonra patlak verecek savaşı engelleyememiştir. İki Savaş Arası Dönem de, başlangıçta devletlerin 1919 yılında Paris Barış Konferansı ve ardından Locarno anlaşmalarının imzalanmasıyla ılımlı bir başlangıç yaptığını söylemek mümkündür. Bu dönemde uluslararası politika yıkıcı değil yapıcı olma ilkesi üzerinde şekillendirilmiştir. Ancak bilindiği üzere ikinci bir dünya savaşının patlak vermesi çok uzun sürmemiştir. Barışın geçici olması ve uluslararası düzenin sağlanamamış olmasının temelinde Avrupa ülkelerinin kurulacak düzen hususunda ortak bir paydada buluşamamış olması vardır. Bir ortak payda bulunamamasının nedenleri dünya siyasetini okumadaki farklılık ve ideolojik perspektifin ayırt ediciliğidir.

Bu dönemde devletler, statükocu ve revizyonist olmak üzere farklı dış politika tavırları takınmışlardır. Büyük Güçleri iki kategoriye yerleştirmek gerekirse, ilk grubu 1919'da Paris'te ulaşılan kazanımları korumak veya en azından değişiklikleri yönetmek isteyen İngiltere ve Fransa gibi statükocu güçler oluşturmuştur. Diğer grup ise mevcut durumu gerekirse silah kuvvetiyle değiştirmek isteyen Almanya, İtalya ve Japonya gibi revizyonist devletlerdir.¹⁵ Uluslararası sistemdeki mevcut güç dengesini koruyarak dünya barışını sağlamaya yönelik politikaları savunan statükoculara karşıt olarak revizyonistler, mevcut statükoyu yani Birinci Dünya Savaşı ardından oluşmuş güç dengesini değiştirmeye yönelik dış politika uygulama eğilimindedirler. İki Savaş Arası Dönemde revizyonistler ve statükocuların yanısıra liberaller ve komünistler olarak iki ayrı yaklaşım olduğunu ve bunun da İkinci Dünya Savaşı'nı hazırlayan anlaşmazlıkların temelini atan nedenlerden biri olduğu söylenebilir. Dönemin oyun kurucu devletlerini ele almak, politikalarını açığa çıkarmak Montrö Sözleşmesi'nin imzalanmasından önce

¹⁵ Keith Neilson, *Britain, Soviet Russia and the Collapse of the Versailles Order, 1919-1939* (New York, Cambridge University Press, 2006), s.5.

uluslararası gelişmelere ışık tutmaya yardımcı olacaktır. Bu sebeple; İngiltere, Almanya, Fransa, Sovyetler Birliği, İtalya ve Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne kadar yürüttükleri politikaları ortaya koymak, sözleşmeyi hazırlayan süreci analiz etmeyi sağlayacak önemli bir gerekliliktir.

1.1.1. İngiltere

Montrö Boğazlar Sözleşmesi öncesinde uluslararası ortamı Birinci Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkisinden kurtulma odaklı politikalar çerçevesinde incelemek mümkündür. Versay Antlaşması'nın ardından İttifak devletleri yeni dünya düzeninde belirlenen sınırların ötesine geçmeye çabalarken, İtilaf devletleri mevcut durumu korumak, Versay Antlaşması'nın oluşturduğu statükoyu uygulamak adına statükocu bir tavırla politika sürdürmeyi amaçlamışlardır. İngiltere ilk olarak Versay'ın uygulanması için mevcut durumu sürdürme politikasını yürütse de daha sonra, başta Almanya'nın içinde bulunduğu durumdan ve bu durumun Avrupa ve dünya politikasına etkisinden dolayı bu politikasından vazgeçmiştir. Almanya'nın düşman olarak görülmesinden vazgeçilmesi ve uzun vadede barışın sağlanabilmesi için revizyonist bir tavır benimsemiş ve Almanya'nın tekrar savaş ilan etmesine yol açacak politikalar yürütmesini engellemek istemiştir.

Mevcut düzende herhangi bir değişikliğin İngiltere'nin küresel konumunu tehdit etmesi muhtemel olduğu için İngiliz politika yapıcılar, 1919'dan 1923'e kadar olan yıllarda oluşturulmuş düzeni sürdürmek ve bu düzende yapılacak herhangi bir değişikliğin zorla değil müzakere yoluyla gerçekleştirilmesini sağlamakla ilgilenmişlerdir. İngiltere cephesinden bakıldığında, İngiltere'nin revizyonist güçlerin hiçbirini dize getirecek bir güçte olmadığı için amaçlarını barışçıl bir şekilde sürdürmeye ikna etmesi gerekmektedir. Bu nedenle, Londra için, tüm 'revizyonistler' potansiyel düşman olarak görülmüştür.

İki Savaş Arası Dönem ideolojik bir gerginlik dönemi olmuştur. Birçok devlet için, Birinci Dünya Savaşı mevcut uluslararası düzenin iflasını ispatlamıştır. Savaş sonunda ayakta kalan rejimler bile 1917'den sonra ortaya çıkan dinamik devrimci inançlar tarafından bir meydan okumayla karşı karşıya kalmışlardır.

Komünizm/Bolşevizm, Faşizm ve Nazizm üçlüsü liberal demokrasinin eskimiş olduğunu ve kendilerinin geleceğin ideolojisi olduklarını öne sürmüşlerdir. Üç devrimci ideolojiden, Bolşevizm, İngiltere ve İngiliz stratejik dış politikası üzerinde en büyük etkiye sahip olanı olmuştur. Nazizm, İngiltere'de çok fazla çekiciliğe sahip olamayacak kadar ırksal ve “Alman” olarak değerlendirilmiştir. Faşizmde ırkçılıktan daha fazlası bulunmasına rağmen asla İngilizlerin küçük bir azınlığından daha fazlasının ilgisini çekmemiştir.¹⁶

Komünizm farklı ve ciddi bir mesele olmuştur. Pratikte olamasa da, komünizmin ilkeleri evrenselciydi. Vladimir Lenin'in kapitalizmin en üst aşaması olarak emperyalizm kavramı ve Avrupa sömürge imparatorluklarını yıkmaya yönelik söylemi İngiliz imparatorluğu için önemli bir tehdit olarak algılanmıştır. İngiliz Dışişleri'ndeki birçok politikacıya göre de, 1917'de Bolşevik devriminin başlangıcından Haziran 1941'de Rusya'ya yapılan Alman saldırısına kadar, Sovyetler Birliği ve komünist ideolojinin Avrupa'daki İngiliz çıkarlarına ciddi bir tehdit oluşturduğu düşüncesi mevcuttur.¹⁷ Bu nedenle İngiliz-Sovyet ilişkilerinde ideoloji, İngiliz dış politikasını şekillendiren temel unsurlardan biri olmuştur. Montrö öncesi Sovyetler Birliği dış politikasının ele alındığı bölümde Sovyetler ile oluşan ideolojik mesafenin teorik ve pratik olarak İngiliz dış politikasına etkisinden bahsedilecektir. Geleneksel yorumun aksine, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından İngiltere ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler iki savaş arası dönemin “Soğuk Savaş” ı olarak nitelendirmek mümkündür. 1920'lerde Doğu Asya üzerindeki İngiliz-Sovyet rekabeti bunu kanıtlar niteliktedir. Asya'daki İngiliz-Rus stratejik rekabeti elbette yeni bir şey değildir. Ondokuzuncu yüzyıl boyunca Çarlık İmparatorluğu'nun Orta Asya hanlıklarına doğru genişlemesi ve günümüz Pakistan'ını oluşturan toprakların İngiltere tarafından ilhakı, iki ülkeyi 'Büyük Oyun' olarak bilinen mücadeleye taşımıştır.¹⁸

İngiliz stratejik dış politikasının çerçevesini etkileyen bazı temel konulara bakıldığında, daha derin çıkarımlara ulaşılabilir. Bunun için Birinci Dünya Savaşı'nın mirasının dikkate alınması yerinde olacaktır. Bu miras, yapısal (sistemik) ve zihinsel

¹⁶Antony Best, “ ‘We are virtually at war with Russia’: Britain and the Cold War in East Asia, 1923-40, *Cold War History*, Cilt:12, Sayı:2, 205-225 (Mayıs 2012): 206.

¹⁷ Best, “ ‘We are virtually at war with Russia’: Britain and the Cold War in East Asia, 1923-40, 206.

¹⁸ Best, a.g.e., 205.

olmak üzere iki başlık altında ele alınmaktadır.¹⁹ Yapısal veya sistemik değişikliklerle ilgili olarak, Birinci Dünya Savaşı'nın Avrupa ve dünyanın siyasi yapısında köklü bir değişiklik getirdiğini hatırlamak önemlidir. Savaş sonunda dört imparatorluk çökmüş, başta Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya olmak üzere Avrupa dışı güçler dünya sahnesine çıkmıştır. Avrupa siyasetine ve Avrupa'nın ezici gücü göz önüne alındığında, dünya siyasetine 1914'ten önce bir güç dengesi hakimdir. Coğrafi konumu ve Kraliyet donanmasının gücü, İngiltere'nin bu dengeyi şekillendirmesine büyük ölçüde izin vermiştir. Oysa ki 1918'den sonra Avrupa dengesi paramparça olmuş, Fransa ve Almanya, en azından potansiyel olarak büyük güçler olarak kalırken, Avusturya-Macaristan bir dizi zayıf ardıl devlete bölünmüştür. Emperyal Rusya'nın yerini, mevcut düzene katılmamakla kalmayıp ayrıca düzeni tehdit eden Sovyet Rusya almıştır. Bu, savaş öncesi güç dengesinin artık işlemediğini ortaya çıkarmış ve İngiliz stratejik dış politikasının farklı bir biçimde şekillendirilmesi meselesini ortaya koymuştur. Bu sorun, Amerikan ve Japon gücünün büyümesiyle daha da artmıştır. İki Savaş Arası Dönem üzerinden İngiliz dış politikasına yapılan değerlendirmeler genelde Hitler'in yükselişinin ardından ele alınırken, 1920'lerin ve 1930'ların başlarındaki karmaşıklıklar, onarımlar ve Locarno antlaşmaları gibi 1939'a basamak taşları olarak görülen meseleler İngiliz dış politikası üzerinde en belirgin etki de bulunan unsurlardır.²⁰

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce bile, ABD'nin potansiyel gücü birçok devlet için belirgin olmasıyla birlikte Japonya da Avrupa güç dengesinde ihtiyaç duyulan bir müttefik olmuştur. 1902'deki İngiliz-Japon İttifakı ile, St. Petersburg'un Uzak Doğu'daki genişlemesini engellemek için Tokyo'dan yararlanma kararına varılmıştı. 1904 yılının Rus-Japon Savaşı, Rusya'yı Uzak Doğu'daki İngiliz çıkarları için bir tehdit olarak ortadan kaldırmıştı ve bu yeni realite Bolşevik Devrimi tarafından da sağlamlaştırılmıştı.²¹ İngiliz stratejik dış politikası için hem Amerikan hem de Japon gücünün büyümesinin sistemik önemi, her iki ülkenin de Avrupa güç dengesinin dışında kalmasından kaynaklanmıştır.

¹⁹ Neilson, *Britain, Soviet Russia and the Collapse of the Versailles Order, 1919-1939*, 8.

²⁰ Best, a.g.e., s.207.

²¹ Neilson, a.g.e., s.9-10.

Büyük güç siyaseti artık hem küresel hem de Avrupa bağlamına sahip olunca İngiltere ya Avrupa dışı çıkarlarını kendi başına savunmak ya da başka bir gücü ona yardım etmek için ikna etmek zorunda kalmıştır. İki olası yardımcı ABD ve Sovyet Rusya olmuştur. Bu ikisinden ABD seçkin faktördür. İngiliz yeni dünya düzeninde, Sovyet Rusya, devrimci bir güç olarak, küresel güç dengesinde İngiltere için elverişli bir rol almayı reddedebilir ve İngiltere'yi yıkmak için tasarlanmış politikalar izleyebilirdi. Ya da devrimci isteklerini geçici olarak bir kenara bırakmaya karar verebilir ve ulusal çıkarları için, Uzak Doğu'dan İngiltere'yi devirmek için Japonya ile birleşebilirdi. Sovyet Rusya'nın Avrupa'da benzer bir dizi seçeneği vardı. Yeniden dirilen bir Almanya'yı korumaya yardımcı olabilir ya da Avrupa haritasını yeniden çizmek için ona katılabilirdi. Son olarak, izolasyon politikasıyla içine çekilebilir ve kapitalizmin kaçınılmaz çöküşünü bekleyebilirdi.²² Her durumda, İngiltere'nin seçtiği Avrupa dışı partner ABD olsa bile, Sovyet Rusya'nın karar verdiği politik hamle İngiliz planlamacılar için önemli bir faktör olacaktır. Birinci Dünya Savaşı'nın yapısal mirası güç dengesinin küresel boyutta tekrar yapılandırılması ile ilgili olmuştur. Bu nedenle İngiliz dış politikası bu dönemde belirtilen çerçevede şekillendirilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın mirasının sistematik etkisi ise; Versay Antlaşması'ndaki birincil yenilik olan Milletler Cemiyeti'nin yaratılmasının ardından devletler üzerinde bıraktığı işlevsizlik ve toplu güvenlik bakımından yarattığı başarısız hava olmuştur. Başlangıçtan beri, Cemiyet'in işlevi ile ilgili belirsizlik sorun teşkil etmiştir. Milletler Cemiyeti'ni bazıları yaptırımlar yoluyla barışı korumanın bir aracı olarak görürken, bazıları istikrarlı bir dünya düzenini korumanın Anglo-Amerikan müşterek hakimiyetinde olmasını sağlamak için tasarlanmış bir danışma mekanizması olarak görmüştür. 1920'lerde daha küçük güçler arasındaki çeşitli sınır anlaşmazlıklarına aracılık etme ve silahsızlanma tartışmaları için oturma sağlamada başarılı olmuştur. Ancak Büyük Güçlerle ilgili anlaşmazlıklar ortaya çıktığında, Cemiyet'in bir çözüm bulamadığı görülmüştür. Çünkü Cemiyet'in sözleşmesinde "toplu güvenlik" olarak belirlenen eylem planının bağlayıcılığı yoktur. Aynı zamanda silahsızlanmayı savunmak ile üye devletlerin toplu güvenliğini etkili kılmak için gereken gücü sağlamasını beklemek arasında temel bir çelişki vardır. 1930'larda , birçok

²² Neilson, a.g.e., s.10.

devlet uluslararası kamuoyunun Cemiyetin nihai silahı olarak hareket edeceğine inanmıştır ya da inanmayı tercih etmiştir.²³

Cemiyetin diğer bir zayıflığı da üyelik boyutu olarak göze çarpmaktadır. Almanya ilk başta dışarıda tutulmuş ve 1926'ya kadar katılmasına izin verilmemiştir. Amerika Birleşik Devletleri, Cemiyet'in zihinsel kurucularından birisi olmasına rağmen Amerikan Senatosunun Versay Antlaşması'nı reddetmesi üzerine birliğin dışında kalmıştır. Milletler Cemiyeti'nin yukarıda değinilen nedenlerden anlaşıldığı üzere, devletlerin toplumsal barışa olan inancını zedelemesi Birinci Dünya Savaşı'nın bıraktığı mirasın sistemik etkisi olmuştur. Başarısız bir örnek olarak MC, barışı sağlamak bir yana, barışa olan inancı sarsmış ve çabaları boşa çıkarmıştır.

Savaşın nedenleri tartışılırken “eski diplomasi”, “gizli ittifaklar” ve “güç dengesi” kavramları öne çıkmaktadır.²⁴ Bu yaklaşıma göre, yerel bir Balkan çatışmasını Avrupa felaketine dönüştüren, 1914 öncesi Avrupalı Güçler arasındaki gizli anlaşmalar olmuştur. Bu nedenle iki savaş arası dönemde bu türden politikalar ve yaklaşımlar revaç görmemiştir. 'Gizli diplomasi' özelliği taşıyan herhangi bir şey olmadığı sürece Milletler Cemiyeti veya Locarno benzeri bir anlaşma kabul edilebilir hale gelmiştir. Cemiyet yeni bir çerçeve sunarken, uluslararası ilişkilerdeki güvensizlikle başa çıkmanın bir yolu olarak 1925'de Locarno anlaşmalarında ilk örneğini bulan karşılıklı garanti verme fikri olmuştur. Fransa'nın güvenliğini sağlamak için yapılan, aynı zamanda Almanya'ya eşit olarak muamelede bulunan Locarno Antlaşmaları, Cemiyet dışı niteliklerine rağmen, Cenevre ruhuyla uyumlu olarak görülmüştür. Böylece, Locarno bir dizi ikili anlaşma yaratmıştır.

Dönemin İngiltere Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain, 20 Şubat 1925 tarihine kadar İngiliz dış politikasının temelini ve ana hatlarını tamamlamıştır. Bu politikanın temelinde Almanların Alman ulusal birliğini yeniden inşa etme talepleri ile Fransızların bu durumdan kaynaklanan güvenlik korkularının nasıl uzlaştırılacağı bulunmaktaydı. Chamberlain, gerekirse antlaşma ile Fransa'nın güvenliğini garanti etmek istemiştir. Fransa yatıştırılmadığı sürece hiçbir Avrupa uyumu mümkün görünmemekle birlikte

²³ Neilson, a.g.e., s.11-12.

²⁴ Neilson, a.g.e., s.13.

Fransa'yı ancak müttefikliğin verdiği yetki ile yatıştırabileceğini düşünmüştür. Chamberlain'ın analizinde, Avrupa “*üç ana öğeye ayrılmıştı: galipler, yok olanlar ve Rusya*”. Aslında, Sovyet Rusya ‘*tüm tereddütlerimizin en tehditkârıydı ve bu nedenle Rusya'ya, belki de Rusya'ya rağmen bile, bir güvenlik politikasının çerçevelenmesi gerekir*” sözü çerçevesinde Chamberlain'ın Sovyet Rusya'ya politika bağlamında bir başka pencere açtığı görülebilir.²⁵ Chamberlain, Sovyet Rusya'ya karşı ‘uzaklaşma’ çizgisini takip etmiş, Sovyet hükümetini görmezden gelmeye çalışarak kendilerini tehdit olarak varsaymalarını engellemeye çalışmıştır. Chamberlain, Sovyet Rusya'nın Rapallo Antlaşması²⁶ gibi adımlarla İngilizlerin Almanya ve Fransa'yı uzlaştırma girişimlerini zorlaştırabildiğini görmüştür. Sovyet Rusya'nın Locarno planlarını bozma potansiyeline sahip olduğunu gördüğünden dolayı Sovyet Rusya'yı görmezden gelmek istese de, bunu yapamayacağının farkındadır. Locarno, öncelikle Fransızların güvenliği hakkındaki korkularını güvence altına almakla ilgilenirken, Almanya'nın geleceğini Doğu ve Sovyet Rusya yerine Batı'ya bağlamak da Londra için ikincil bir endişe olmuştur. Daha istikrarlı bir Doğu Avrupa için Almanların Batı ile aynı çizgide tutulmaya çalışılması ve bu sebeple Sovyet Rusya'nın dikkate alınması gerçeğinin ardından İngiltere genel olarak Almanya ve Avrupa güvenliğine yönelik politikasından uzak kalamayacağının altını çizmiştir. Bununla birlikte, 1931 yılı kritik bir eşikti, çünkü o yılın sonbaharında revizyonist bir Japonya ortaya çıkmış ve Ocak 1933'te Hitler'in Almanya'daki iktidara katılımı tarafından bu politika hızla takip edilmiş ve İngiltere, imparatorluğun güvenliği için Komitern'in büyük bir tehlike olduğunu keşfetmiştir. Bu durumda Savunma İhtiyaçları Alt Komitesi 1934'te imparatorluk savunması için yapılması gereken en acil onarımları bildirdiğinde Almanya ve Japonya sırasıyla ilk iki sırada yer alıyor iken, Sovyetler Birliği'nin Britanya İmparatorluğu için en acil üçüncü tehdidi temsil ettiği sonucuna varmıştır. 1930'larda Sovyetler Birliği'ne güvenmeme, İngiliz diplomasisinde ve stratejisinde önemli bir rol oynamıştır, İngiliz politika yapıcılar Sovyet Rusya'ya karşı bariz bir kararsızlık göstermişlerdir. Bunun sebebi Whitehall'ın revizyonist güçler ve Sovyet Rusya'nın birbirini zapt edeceğini umarken, İngiltere'nin yatıştırma politikaları ile uluslararası gerilimleri azaltmaya yönelik müzakerelere girecek

²⁵ Neilson, a.g.e., s.50.

²⁶ Rapallo Antlaşması; 16 Nisan 1922 tarihinde Sovyetler Birliği ve Almanya arasında imzalanan, Fransa'nın güvenlik diplomasisine tepki olarak ortaya çıkan bir antlaşmadır. Bkz. Ersin Müezzinoğlu, İsmail Şahin, “Locarno ve Musul Kışkırtıcılığı Türk Dış Politikası”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt:5, Sayı:4. (Nisan, 2016): 647.

olmasıdır. Ancak 1930'ların karmaşık uluslararası sisteminde Sovyet Rusya'nın stratejik hegemonundan ziyade bir dizi Büyük Güç'ten sadece biri gibi davranması, İngiltere ile ikili rekabetini ortadan kaldırmıştır, ancak tümüyle Bolşevik şüphesi ortadan kalkmamıştır.²⁷

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda, çatışmanın İngiltere'yi "vahşileştirdiği" kaygısı ortaya çıkmıştır. Bu kaygı, kitlesel işsizlik, işçi grevleri hem İrlanda hem de Hindistan'daki siyasi kargaşa ve mevcut düzenin, gelecek hakkında belirsizlik yaratmak için komünizm gibi yeni ideolojiler tarafından saldırıya uğradığı korkusuyla birleşmiştir. Bu algılanan tehditlere İngilizlerin tepkisi, Britanya'nın 'barışçı' bir devlet olduğu efsanesini yaratmak olmuştur. Sovyet Rusya'nın ortaya çıkardığı 'Kızıl tehdit' in çoğu zaman tüm bu sorunların temelinde olduğu hissedilmiştir. Rus kraliyet ailesinin öldürülmesi, vahşet masalları, Bolşeviklerin genel vahşeti ve savaş sonrası komünist ayaklanmaların Avrupa'daki ve "Red Clydeside"²⁸ üzerindeki şiddeti, komünizmin hem İngiliz karşıtı olmadığını hem de İngilizlere tamamen uygun olmadığını gösteren argümanlardı. Bolşevik liderlerin Yahudi olmasından dolayı, Londra'daki Rus Yahudi göçmen topluluklarının İngiliz yaşam tarzına ve "uluslararası Yahudilerin" İngiliz İmparatorluğu'na tavır takınması tehditi Yahudi aleyhtarı (anti-semitik) korkularla sonuçlanmıştır. Bu korkular, Ulusal Parti, İngiliz Milletler Topluluğu Birliği ve Büyük Savaş Yoldaşları da dahil olmak üzere çok sayıda anti-Sovyet, "vatansever" örgüt ortaya çıkarmış ve Sovyet Rusya'ya karşı bir antipatinin ve korkunun yayılmasına yardım etmiştir. İngiltere'nin barışçıl bir devlet izlenimi yaratma çabalarını "silahsızlanma" üzerine yaptığı politik hamlelerde de okumak mümkündür.²⁹

1919'dan 1933'e kadar olan uluslararası ilişkilerdeki bu nispeten barışçıl dönem boyunca, İngiltere'nin odağı Birinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan sorunların üstesinden gelmek olmuştur. İç huzurun sağlanması ve ekonominin onarılması gerekmiştir. Bu dönemde, özellikle 1925'ten sonra, İngiliz stratejik dış politikası

²⁷ Best, a.g.e., s.215.

²⁸ Red Clydeside; İngiltere'de ve İskoçya'da işçi hareketinin siyasi radikalizm dönemidir. Detaylı bilgi için; <https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/CBC6F7923DC96328782FD57C8B3690D1/S0020859000009706a.pdf/whatever-happened-to-red-clydeside.pdf>

²⁹ Neilson, a.g.e., s.44.

çoğunlukla silah kontrolü ve silahsızlanma ile ilgili olmuştur.³⁰ 1920'lerin sonunda silahsızlanma, kolektif güvenliği güçlendirmeyi amaçlayan tüm liberal enternasyonalist girişimlerin merkezinde yer almıştır.³¹ Wilson'ın 14 maddesinden birisi de silahsızlanma konusudur. Aynı zamanda Milletler Cemiyeti Paktı'nın sekizinci maddesinde de yer alan silahsızlanma devletlerin Cemiyetten beklentilerinde önemli bir yer tutmuştur. İngiliz-Amerikan deniz silahları yarışıyla gerginleşen ancak 1928 yılında Kellogg Paktı³² ile yumuşayan uluslararası ilişkiler ortamı 1928 yılında İngiltere'de iktidara gelen İşçi Partisi ile daha da yumuşamış ve barış havası esmeye başlamıştır. Austen Chamberlain'ın "önümüzdeki on yıl içinde savaş olasılığının olmadığı" görüşü kabul görmüştü, Churchill da bu olasılığı kabul etmiştir ve 5 Temmuz 1928 tarihinde "rolling policy"i, yani kabinenin on yıl boyunca savaşa girmeyeceği yönündeki politikasını kabul etmiştir. İngiltere'nin silahsızlanma yönündeki bu politikası, açık bir tehdidin bulunmadığını kabul etmeleri sebebiyle anlaşılabilir.³³ Bu hava ile başlayan müzakereler ve silahsızlanma konferansları gerçekleşmiştir. Bu süreçte Almanya, ilk günden itibaren Versay'ın kendisine yüklediği silahsızlanma yükümlüğünden kurtulma, Avrupa devletleri ile eşitlik sağlama konusunda taleplerde bulunmuştur. Sovyet Rusya, hem diğer devletlerin ileri sürdüğü görüşlerle ortak nokta bulamamış hem de çok ütöpik bir teklif olan tüm silahların yok edilmesi fikrini öne sürmüştür. Fransa tüm devletlerin silahsızlanması durumunda Milletler Cemiyeti hakimiyeti altında bir uluslararası kuvvet kurulmasını talebinde bulunmuş, ancak devletler tarafından kabul görmemiştir. Bu görüş üzerinde de konsensüs sağlanamaması üzerine 1933 yılında İngiltere'nin düzenleyip sunduğu silahsızlanma planı karşılık bulmuştur. Planın temelinde eşitlik, güvenliğin sağlanmasına bağlı olarak garanti altına alınmıştır.³⁴ Ancak bu dönemde Hitler'in Almanya'daki hakimiyeti ile uygulanan dış politika stratejileri küresel anlamda

³⁰ Neilson, a.g.e., 43.

³¹ Michael Pugh, *Liberal Internationalism: The Interwar Movement For Peace in Britain*(Palgrave Macmillan, İngiltere, 2012), s.48.

³²Paris Paktı olarak da bilinen Briand-Kellogg Paktı; 27 Ağustos 1928 tarihinde, ABD, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Polonya, Belçika, Çekoslovakya, İngiltere ve Dominyonları Hindistan, Bağımsız İrlanda Cumhuriyeti, Yeni Zelanda, Avustralya, Kanada ve Güney Afrika Birliği arasında imzalanan, uluslararası anlaşmazlıkların bir dış politika aracı olarak "savaş"a başvurulmadan çözüme kavuşturulmasını kabul eden anlaşmadır. Bkz. Mehmet Sait Dilek, "Büyük Güçlerin Politikaları ve Briand-Kellogg Paktı", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt:10, Sayı, 37 (Bahar 2013): 150.

³³ Pugh, *Liberal Internationalism: The Interwar Movement For Peace in Britain*, s.50.

³⁴ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi* (İstanbul, Alkım Yayınevi, 2009), s.273-284.

gerçekleşen çabaları karşılıksız bırakacak korkusu ortaya çıkmıştır. 1933 sonbaharında, İngiliz stratejik dış politikasındaki 'caydırıcılık dönemi' başlamıştır.³⁵

1925'ten bu yana İngiliz stratejik dış politikasının temelleri - silahların kontrolü ve Milletler Cemiyeti üzerine olmuştur. 14 Ekim 1933'te Almanya Silahsızlanma Konferansı'ndan ayrılmıştır. Bu durum ve Aralık 1934'ün ortalarında Londra Deniz Konferansı'nın askıya alınması, yeni bir silahlanma yarışının ortaya çıkması anlamına gelmekteydi. İngiliz politika yapıcılar bu dönemde revizyonist güçlerle nasıl uzlaşılacağını tekrar gözden geçirmekte zorlanmıştır ve İngiltere'nin üstesinden gelmesi gereken bir güvensizlik sorunu bulunmaktadır. Sovyetler'in, Alman revizyonizmini engelleyecek anlaşmalar bağlamında bir politika sürdürmek istemesi üzerine İngiltere ile iyi ilişkiler kurma girişiminde bulunmuştur. Ancak, Sovyet Rusya ile yapılacak herhangi bir anlaşma, İngiltere'nin özellikle Uzak Doğu'daki diplomatik seçeneklerini sınırlandıracağı için 1935'in başında İngiliz stratejik dış politikası değişiklik göstermiştir. Moskova Alman revizyonizmini engellemek için İngilizlerle iyi ilişkiler kurmak istemiştir. Hem Moskova hem Tokyo'dan İngiltere ile iyi ilişkiler kurma girişimleri mevcuttu, bu durum gittikçe artan bir tehlike olan Almanya'yı milletlerarası nezakete geri döndürmek için bir adım teşkil edebilirdi.³⁶

İngiltere'nin İki Savaş Arası Dönemde sürdürdüğü politika öncelikle Almanya'nın kalıcı barışı etkileyecek politikalar sürdürmesini engellemek olmuştur. Bununla birlikte Avrupa güç dengesini korumak istemiş, yeni ortaya çıkan güçlerin Avrupa ve dünya siyasetinde etkin güç olmasını engelleyecek ittifaklar oluşturmuştur. İngiliz siyasetinde Almanya'nın potansiyel düşmanlığı, Sovyet Rusya'nın ulusal çıkarlarına müdahalesi, Fransa'nın revizyonist çizgisi, yeni Büyük Güçler olarak ABD ve Japonya etkinliği büyük önem arz etmektedir. Montrö Konferansı öncesi dünya siyasetine etkisi incelenmiş olan İngiltere'nin Türkiye politikası belirtilen çerçeveler doğrultusunda incelenecektir.

³⁵ Neilson, a.g.e., s.86.

³⁶ Neilson, a.g.e., s.88.

1.1.2. Almanya

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa ve dünyanın siyasi yapısında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişikliklerin en önemlilerinden birisi de Almanya'da monarşinin yıkılmasının ardından parlamenter demokrasiye dayalı bir rejim olarak Weimar Cumhuriyeti'nin kurulmasıdır. Birinci Dünya Savaşı'nda, savaşın başlamasına sebep olarak gösterilen Almanya'nın savaş suçu ile ithamı, savaştan yenik ayrılması ve ardından Versay'ın zorunlu kabulü ile oluşan havada Weimar Hükümeti kimi politika okuyucuları tarafından bir “yenilgi travması” olarak ele alınmaktadır. Weimar Hükümeti'nin Versay'ın geride bıraktığı ekonomik yükümlülükleri uygulaması sonucu ekonomik çöküş, imparatorluktan cumhuriyete geçiş ile gerçekleşen sistem aksaklıkları, hükümetin uluslararası alandaki itibarsızlığı yalnızca on bir yıl süren yönetimi açıklamaktadır.

1920-24 yılları arasında Almanya'da Nazi Partisi gittikçe kuvvet kazanmaya başlamıştır. Ancak 1924 yılında kabul edilen Dawes Planı ile gerçekleşen ekonomideki iyileşmeler Nazi Partisi'nin tırmanışını duraklatmıştır. 1929 yılına gelindiğinde Büyük Buhranın küresel krizi Almanya'yı da etkisi altına almış, savaş tazminatları ve ödeme yükümlülüklerinden dolayı da ekonomik dalgalanma yaşayan Almanların bu dönemde Versay Antlaşması üzerine tepkileri tekrar gündem olmuştur. Nazi Partisi'nin ilk ortaya çıkışından beri deklare ettiği temel politikaların başında Versay Antlaşması'nın yok edilmesi geliyordu. Bu yılların doğurduğu şartlar altında Nazi Partisi Almanya'da birçok aydın tarafından kabul görmeye başlamıştı ve 1933 yılında Nazi Partisi lideri Adolf Hitler nihayet III. Reich³⁷ olarak adlandırdığı iktidarını kurmuştur.³⁸

Hitler, Almanya'yı büyük bir kolaylıkla fethetmiştir. Ancak 1933'te yaz geldiğinde bir takım sorunlar yaşanmaya başlamıştır. Bu anlamda bazı önemli noktalar; ikinci bir devrimi önleme, ülkeyi ekonomik bataklıktan çıkarmak ve bu yolla altı milyon işsiz için iş bulmak, Cenevre'deki Silahsızlanma Konferansı'nda Almanya için silahlanma eşitliğinin sağlanması ve Weimar Cumhuriyeti'nin son yıllarında başlamış olan III.

³⁷ Adolf Hitler'e göre Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu I. Reich'i (İmparatorluk), 1871-1919 yılları arası Bismarck'ın kurduğu Alman birliği II. Reich'i, Adolf Hitler yönetimindeki Almanya ise III. Reich'i temsil etmektedir.

³⁸ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, s.295-299.

Reich'in gizli silahlanmasının hızlandırılması olmuştur.³⁹ Nazi Partisi hükümetinin başına geçmesinin akabinde hızla Milletler Cemiyeti'nden ayrılmış ve silahlanmaya başlamıştır.⁴⁰ Askeri liderlerin gayretini daha fazla arttırmak için Hitler, 4 Nisan 1933 gibi erken bir vakitte, Krallık(Reich) Savunma Konseyi yeni ve gizli bir yeniden silahlanma programını teşvik etmek için yaratmıştır. Üç ay sonra, 20 Temmuz'da Şansölye, askeri mahkemelerin ordu üzerindeki yargı yetkisinin kaldırılması üzerine yeni bir Ordu Kanunu ilan etmiştir ve böylece subaylara eski askeri yetkilerini geri kazandırmıştır. Böylelikle de pek çok general ve amiral Nazi devrimini farklı ve daha avantajlı görmeye başlamıştır.⁴¹

Almanya'nın 1933 ilkbaharındaki dünyadaki konumu daha kötü olamazdı. III. Reich diplomatik olarak soyutlanmıştı ve askeri olarak etkisiz kalmıştı. Almanya'nın komşuları, özellikle Fransa ve Polonya, düşmancıl ve şüpheliydi. Mart 1933'ün başlarında, Polonya'da Mareşal Pilsudski, Fransızlara Almanya'ya karşı ortak bir önleyici savaş isteğini sunmuştur. İtalya'da Mussolini bile, ikinci bir faşist gücün ortaya çıkışını karşılama konusundaki dış görünüşü nedeniyle, aslında Hitler'in iktidara gelmesi konusunda istekli olmamıştır. 1921'den bu yana Cumhuriyetçi Almanya'nın tek dostu olan Sovyetler Birliği'nin Nazi Almanyasına yönelik düşmanlığı açıktır. Üçüncü Reich gerçekten de düşmancıl bir dünyada dostsuzdu ve de son derece silahlanmış komşularıyla karşılaştırıldığında silahsızdır. Bu nedenle Hitler'in dış politika stratejisi ve taktikleri doğrudan Almanya'nın zayıf ve soyutlanmış konumunun sert gerçekleri tarafından belirlenmiştir. Ancak, ironik olarak bu durum, aynı zamanda kendi derin arzularına ve Alman halkının büyük çoğunluğunun isteklerine karşılık gelen doğal hedefleri sağlamıştır; yaptırımları kışkırtmaksızın Versay prangalarından kurtulmak, savaş riski oluşturmadan yeniden silahlanmak. Hitler ancak bu kısa vadeli hedeflere ulaştığında belirlediği uzun vadeli diplomasisini sürdürme ve askeri gücüne sahip olacaktır. Alman diplomasisinde yapılması gereken ilk şey, Almanya'nın Avrupa'daki düşmanlarına silahsızlanma ve barış vaaz ederek kafalarını karıştırmak ve kolektif güvenlik üzerine bir zayıflığı keskin bir şekilde gözetmek olmuştur.

³⁹ William L. Shirer, *The Rise and Fall of The Third Reich: A History of Nazi Germany* (Simon&Schuster, 1990), s.181.

⁴⁰ Oran, *Türk Dış Politikası*, Cilt I.,301.

⁴¹ Shirer, *The Rise and Fall of The Third Reich: A History of Nazi Germany*, s.184.

Polonya, Almanların düşüncelerinde Fransa'dan bile daha fazla nefret edilen, hor görülen düşmanlardı. Almanlara göre Versay barışçılarının en iğrenç suçu, Doğu Prusya'yı Polonya Koridoru tarafından Reich'ten ayırmak ve Polonyalılara Posen eyaleti ve nüfusun ağırlıklı olarak Polonyalı olmasına rağmen Polonya'nın bölünmesinden bu yana Alman bölgesi olan Silezya'nın bir bölümünü kaybetmekti. Cumhuriyet döneminde hiçbir Alman devlet adamı Polonya kazançlarını kalıcı olarak kabul etmek istememiştir. Alman Şansöylesi Stresemann, Batı için Locarno Anlaşmasını tamamlamak için Polonya ile bir Doğu Locarno Paktı düşünmeyi bile reddetmiştir. Dış politika yapıcılarında Reichswehr, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Polonya'nın varlığının kabul edilemez olduğunu ve Almanya'nın temel koşullarına uymadığını belirtmiş, *Alman politikasının temel itici güçlerinden biri olmalıdır* diyerek eklemiştir. Aynı zamanda Polonya'nın ortadan kalkmasıyla, Fransa'nın hegemonyası olan Versay Barışının en güçlü şartlarından biri de ortadan kalkacaktır.⁴² Ancak Nazi Almanyası Avrupa'da barışçı izlenimler ortaya koymak ve 1921 Fransa-Polonya ittifakını güçsüzleştirmek için 26 Ocak 1934 tarihinde Polonya ile “anlaşmazlıkları barışçı vasıtalarla çözmek” üzere anlaşma imzalamıştır. Almanya bu politik hamlesi ile Versailles sınır düzenlemelerinde kurtulmak istediği yükümlülükler adına adım atmış bulunmaktadır.⁴³

Almanya tarafından bir ihtar gerçekleşmiş ve başta silahlanma olmak üzere, diğer tüm uluslarla eşit muamele talebinde bulunmuştur. Eğer bu gerçekleşmezse, Almanya hem Silahsızlanma Konferansı'ndan hem de Milletler Cemiyeti'nden çekilmeyi tercih edecekti. İhtar, Hitler'in beklenmedik makullüğü sebebiyle Batı dünyasında sevinçle karşılanmıştır. “The Times of London”, Hitler'in eşitlik iddiasının “reddedilemez” olduğu konusunda hemfikir olmuştur. İşçi Partisi'nin resmi organı olan “The Daily Herald of London”, Hitler'in sözünün tutulmasını istemiştir. Muhafazakar “Spectator of London” Hitler'in Roosevelt'in elini tuttuğunu ve bu jestin eziyet dolu bir dünya için yeni bir umut sağladığı sonucuna varmıştır. Nazi diktatöründen pek çok kişinin beklediği gibi ölümcül tehditler değil, olumlu bir hava ve ışık gelmişti ve dünya büyülenmişti. Ancak Hitler'in uyarısı boş değildir ve Ekim 1934 başlarında Müttefiklerin silahlarını Almanya'nın seviyesine düşürmek için sekiz yıllık bir süre

⁴² Shirer, *The Rise and Fall of The Third Reich: A History of Nazi Germany*, s.188.

⁴³ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.302.

boyunca diretecekleri anlaşıldığında, 14 Ekim'de Almanya'nın Cenevre'deki diğer güçlerin hak eşitliğini reddettiğini ve aniden Silahsızlanma Konferansı'ndan ve Milletler Cemiyeti'nden derhal çekildiğini duyurmuştur. Bu Hitler'in dış ilişkilerdeki ilk açık kumarı olarak değerlendirilmiştir. Büyük Britanya'nın önderlik ettiği Avrupa güçleri, Batılı ülkelerin Locarno Antlaşması uyarınca sahip oldukları güvenle aynı durumu vadeden, Almanya'nın Doğu Locarno'yu içeren bir Avrupa yerleşimine katılmaları karşılığında Almanya'nın talep ettiği silahlanma eşitliğini kabul etmeyi düşünmüşlerdir. Mayıs 1934'te İngiliz Dışişleri Bakanı Sir John Simon Almanya'ya silahlanmada eşitlik önermiştir ancak Fransızlar böyle bir fikri kesin bir dille reddetmiştir. Ancak silahlanma eşitliği ve bir Doğu Locarno da dahil olmak üzere genel bir çözüm önerisi, 1935 Şubat'ının başında İngiliz ve Fransız hükümetleri tarafından ortaklaşa yenilenmiştir. Ancak Hitler'in buna cevabı belirsiz olmuştur. Çünkü Almanya'yı silahlanma konusunda serbest bırakacak bir anlaşma memnuniyetle karşılanmış olsa da, Doğu Locarno'yu imzalamaktan, Almanya'nın yaşam alanı (Lebensraum) fikrini baltalayacağından ötürü kaçınmıştır.⁴⁴

Almanya, Versay Anlaşması'nda MC yönetimi altına sokulan Saar bölgesinde plebisit yapılması talebinde bulunmuş ve 13 Ocak'ta gerçekleşen plebisitin ardından çıkan karar ile 1 Mart 1935 tarihinde bölge Almanya'ya geri verilmiştir. Hitler Almanyası için bu geri kazanım hem ekonomik olarak (bölgenin doğal zenginliği sebebiyle) hem de Versay'ı hükümsüz kılmak adına atılan önemli bir adım olmuştur. Uluslararası ilişkilerde bu kazanımın ardından avantajlı bir imaj sağlanmış iken, Hitler 16 Mart 1935 yılında bir demeç vermiştir.⁴⁵ Bu demeçte Versay'ın imzalandığı zaman silahsızlanma yükümlülüğünün diğer devletler için de bir adım teşkil edebileceği belirten Hitler bu düşüncenin gerçekleşmemesi ve diğer tüm devletlerin hızla silahlanmaya devam ettiğini belirtmesi üzerine Hitler “mecburi askerlik sistemini”⁴⁶ kaldırdığını açıklamıştır. Akabinde İngiltere ve Fransa'dan protesto gecikmemiştir. Almanya'ya cevaben 14 Nisan 1935 tarihinde İngiltere, Fransa ve İtalya arasında Stresa Antlaşmaları imzalanmıştır. Fransa aynı zamanda Almanya'ya tehdit oluşturacak bir

⁴⁴ Shirer, *The Rise and Fall of The Third Reich: A History of Nazi Germany*, s.250.

⁴⁵ Neilson, a.g.e., s.120.

⁴⁶ Bu sistem ile oluşturulmuş Almanya'nın silahsızlandırılması üzerine detaylı bilgi için; Antony Best, Jussi M. Hanhimäki, Joseph A. Maiolo, Kirsten E. Schulze, *20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi*, (Siyasal Kitabevi, Ankara, Eylül 2012), s.50-60.

ittifak sağlamak istemiş ve Sovyetler'in içerisinde bulunduğu koalisyon çalışmaları yürütmüştür. Ancak teklif gönderdiği ülkelerin bu anlaşmanın gizli bir Sovyet-Fransız anlaşması olduğunu düşünmeleri sebebiyle gerçekleşmemiştir. Ayrıca İngiltere Fransa'nın Avrupa'da üstünlük sağlayabileceği hususunu dikkate alarak Sovyetler ile ikili ittifakına olumlu bakmamıştır. Ancak çoklu koalisyonunda gerçekleşmemesi dolayısıyla Fransa, 2 Mayıs 1935 tarihinde Sovyetler Birliği ile Karşılık Yardım Pakti imzalamıştır. Almanya'nın tepkisini alan bu pakt ardından İngiltere'nin Almanya'yı yumuşatmak ve deniz kuvvetlerini sınırlandırma arzusu sebebiyle, 18 Haziran 1935 tarihli, denizde Alman kuvvetlerinin İngiltere'nin deniz kuvvetlerinin tamamının %35'ini geçmesini sınırlayan anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmanın iki önemli sonuç doğurduğu söylenebilmektedir. İlk olarak silahsızlanmanın yasaklandığı Versay'ın hükmünü ortadan kaldırmıştır, ikinci olarak Fransa ve İngiltere'nin ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Sovyet-Fransız Pakti sonuç olarak 1935 yılının önemli bir siyasi gelişmesi olarak değerlendirilebilir.⁴⁷ Bu pakt, Faşist İtalya ve Nazi Almanya'sını yaklaştırırken, Fransa ve İngiltere arasında güven kaybına sebebiyet vermiş, İkinci Dünya Savaşı'na adım adım yaklaşılan bu süreçte belirleyici bir nitelik kazandırmıştır. İtalya ve Almanya'nın bir blok oluşturacağı olaylar dizisinde, İtalya'nın 3 Ekim 1935 tarihinde Habeşistan'ı işgali İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam edecek bir Berlin-Roma Mihverini ortaya koymuştur.⁴⁸ Böylelikle Almanya aktif ve agresif dış politikası ile Versay'ın dayatmalarından sıyrılmış, Birinci Dünya Savaşı'ndaki müttefiki Türkiye'ye dayatılan Sevr Anlaşması'nın prangalarından kurtulmuş ve Boğazlar meselesi üzerine Türkiye'nin yürüttüğü politika üzerine etkili olmuştur.

1.1.3. İtalya

Birinci Dünya Savaşı başında Üçlü İttifak üyesi olan İtalya resmi olarak tarafsızlığını ilan etmişti. İtalyan irredantizminin ve denizaşırı İngiliz imparatorluğunun çatışan hedefleri içinde olan İtalya, geniş kıyı şeridinin savunmasızlığı nedeniyle İngiltere'ye karşı savaşa girmemesi gerektiğinden emindir. Dolayısıyla İtalya'nın kararı ya tarafsız kalmak ya da İtilaf bloğunun yanında cepheden savaşa girmek olmuştur. Savaşa girmeden evvel iki tarafla uzun süren müzakerelerin ardından İtalya, 26 Nisan

⁴⁷ Neilson, a.g.e., s.120-121.

⁴⁸ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, s.295-322.

1915'te Londra Anlaşması'nı imzalamış ve ülkeyi Üçlü İtilaf tarafındaki savaşa sokmuştur.⁴⁹ İtalya savaşa girerek aslında Batılı Güçlerden irredentist taleplerine karşılık bulmuş, birçok vaadin sahibi olmuştur. Sömürge paylaşımında belirsizlikler bulunan savaş döneminde imzalanan Londra Anlaşması benzeri gizli anlaşmaların hükümlerinde, Ortadoğu emperyalist Batı güçlerinin sömürmesine bırakılıyor iken, Osmanlı ülkesinin çökmesi halinde Roma, Anadolu'ya yönlendirilmiştir. Verilen vaatlerde, Osmanlı'nın sömürge olarak sunulmasının yanısıra Batılı Güçler'in Afrika'daki sömürge bölgelerini arttırmaları durumunda İtalya eşit bir şekilde tazminat talep hakkına sahip olacaktır. İngiltere ve Fransa İtalyan askerinin yardımı için bu kadar bedel ödemekten memnun değilken, Rusya da özellikle Dalmaçya kıyıları boyunca, pek çok Slav bölgesinden vazgeçmeme konusunda direnmiştir. Batılı güçler tarafından, Batı cephesindeki zayıflatıcı çıkmazı askeri avantaja çevirmek için İtalya'ya aykırı olarak Rusya'ya da İstanbul yemi uzatılmıştır. Oysa savaşa katılma kararının arzu edilen kazanımları karşılayamayacağı ve hatta intihar anlamına geldiği kısa sürede anlaşılmıştır.

Savaş sonrasında İtalya için maliyet korkutucu olmuştur. Yıpranmış bir ekonomi, sosyal kargaşa ve 38 milyon nüfusa sahip İtalya'dan 6 milyonu askere gönderilen vatandaştan 600.000'den fazlası ölmüş, 1 milyondan fazla yaralanmış ve 600 bini ise esir düşmüştür. Geriye kalan milyonlarca terhis edilen askerin ekonomiye dahil edilememesi siyasi istismara açık bir ortam yaratmıştır.⁵⁰ Büyük bir hasar ile savaştan ayrıldıktan sonra Londra Anlaşması'nda vaat edilen ganimetler için İtalya, Paris Barış Konferansı'na gelmiştir. Ancak zaferdeki rolünün müttefikleri tarafından "hükümsüz kılınması" sebebiyle barış masasından küskün ayrılmıştır. İtalya'nın *Pirus zaferi*⁵¹ nin tam olarak anlaşılması için üç nokta dikkate alınmalıdır. İlk olarak, İtalya savaşa girdikten sonra, savaş amaçları Fransa, İngiltere ve özellikle Rusya'ninkilerden oldukça farklı olduğu için, İtilaf devletleri kindar tartışmalara maruz kalmıştır. Batı Güçleri için Almanya başlıca düşmandır, ancak İkili Monarşi (Avusturya-Macaristan) ile ciddi bir anlaşmazlıkları yoktur. İtalya bakımından ise, İtalya'nın Almanya ile temel bir

⁴⁹H. James Burgwyn, *Italian Foreign Policy In The Interwar Period* (Greenwood Publishing Group, United States of America, 1997), s.1.

⁵⁰ Howard M. Sachar, *Avrupa'nın Katili 1918-1942* (Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017) 49.

⁵¹ Pirus zaferi, tarih alanında kimi yazarların, tarihsel bir olayla bağdaştırarak, kazancı olmayan zaferleri anlatmak için kullandıkları bir ifadedir.

anlaşmazlığı bulunmamakla birlikte Avusturya-Macaristan ile düşmanlığı açıktır. Bu nedenle İtalya'nın İtilaf devletlerine katılma nedeni fırsatçılıktır. *Pirus zaferinin* ikinci konusu, İtalya ile Müttefikler arasında Balkanlar üzerindeki çıkar çatışmasıdır. İtalya, Arnavutluk'ta bir manda kurmayı hedeflemiş ve Müttefiklerin Yunanistan'daki yayılmacı politikacılara verdiği destekle tehdit edildiğini hissetmiştir. Üçüncü konu, Birleşik Devletler Başkanı Woodrow Wilson ve İtalya'nın Londra Anlaşması üzerindeki çatışmasından kaynaklanmaktadır. Sonuç bir paradoks olmuştur. İtalya savaştan zaferle çıkmıştır, ancak Paris Barış Konferansı'nda galipler topluluğundan dışlanmıştır. Bu olaylardan sonra İtalya'da bir savaşın kazanıldığı ancak barışın kaybedildiği düşüncesi gelişmiştir.⁵²

Savaş sonunda kendi kaderini tayin, demokrasi ve enternasyonalizm söylemleri ile Avrupa'da ortaya çıkan hava ardından Milletler Cemiyeti'nin yeni bir çağ başlatacağı düşünülmüştür. Artık devletler güç politikaları, rekabet ve silahlanma yarışlarına karışmayacak, bunun yerine fikir ayrılıklarını eşitlik ruhu içinde tartışarak çözeceklerdir. Eski güç dengesi ve karışıklığın küresel ilkeleri, sınırları korumak ve saldırganlıktan vazgeçirmek için tek uygar araç olarak kolektif güvenlik ve uluslararası hukukun kullanılması gerekli görülmüştür. Paris Barış Konferansı'nda; eski Alman sömürgeleri ve Osmanlı topraklarının ele geçirilmesi ve Alman filosunun açık denizlerde İngiliz üstünlüğüne bir tehdit olarak ortadan kaldırılması meselelerinde İngiltere ve Fransa gibi İtalya da kararlı hedeflere sahip olmuştur. İngilizler, Roma Hükümeti'nin Asya ve Afrika'daki sömürge isteklerine karşı çıkmış ve Osmanlı ile ilgili meselelerini kendi çıkarlarına uygun şekilde düzenleme konusunda ısrarcı olmuşlardır. İtalya'nın bu tutumu karşısında İngiliz Hükümeti Kasım 1918'de İtalyan Hükümetine gönderdiği notada Londra Anlaşması'nı yinelediğini belirtmesinin ardından, Rus rızasının bulunmadığına işaret ederek, Saint Jean de Maurienne anlaşmasını hükümsüz kılmıştır.⁵³

Paris Barış Konferansı'nda Müttefikler, İtalya'nın Wilson İlkelerini ihlal ettikleri iddiası altında kendi emperyalist hırslarını gizlemişlerdir. Bu iki yüzlülüğün temelinde, müttefiklerin İtalya'nın askeri performansını düşük değerlendirmesi ve İtalyan

⁵² Burgwyn, *Italian Foreign Policy In The Interwar Period*, s.1-2.

⁵³ Burgwyn, a.g.e., s.3.

diplomasisinde algıladıkları fırsatçılık ve aşırı milliyetçi duruşun hor görülmesi temelinde yatmaktadır. İtalya'ya savaşa girmesi için rüşvet verildiği gerçeği bir yana, batılı güçler vaat ettiklerini tuhaf bir küçümsemeyle sunmuşlardır. İtilaf devletlerinin verdikleri sözleri yerine getirecekleri bir gerçektir. Almanlar gibi anlaşmaları yırtıp atan olmak istememişlerdir. Ancak yine de İtalya'yı Dörtlü Konseyin eşit bir üyesi olarak görmeyeceklerdir. İtalyan delegasyonu Paris Barış Konferansı'nda kendi boyunu aşan bir tutum sergilemeseydi, İtalya'nın savaştaki kayıpları ve kayda değer askeri katkıları bu kadar yıkıcı bir şekilde küçümselemeyebilirdi. Ancak, Müttefiklerin bu saygısızlığı, İtalyan kanısında vaat edilenler ile kazanılanlar arasındaki eşitsizliği artırmıştır.⁵⁴

Mussolini, İtalya'yı saygın bir ulus yapmaya ve Faşist bir devrim başlatmaya söz vererek 28 Ekim 1922'de iktidara gelmiştir. Özünde halkçı bir lider olmayı planlamış, ancak Faşist dönem boyunca Mussolini bu radikal hedeflere doğru düz bir çizgide yürümemiştir. Dış politika alanında Mussolini, Faşist İtalya'yı “yeni ve dinamik” olarak tasvir etmiştir. Mussolini'nin İtalyan yayılması üzerine belirli bir programı yoktur, sadece revizyonizm ve emperyalizm olarak çözümlenen sınır tanımayan hırsı vardır. Mussolini için ulusal büyüme, Adriyatik ve Akdeniz olmak üzere “mare nostrums”⁵⁵ arzusuna dayanmıştır. Faşist dış politikası o ana kadar İtalya'nın sahip olduğu dış dünya politikasından farklı olmamakla birlikte Mussolini, yeni yöntemler ve eşsiz bir tavır ortaya koymuştur. Faşist dönemden önce, İtalya'nın dış politikası Avrupa diplomatik geleneğine dayanmış ve geleneksel kanallardan yürütülmüştür. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce ‘Büyük Güçlerin küçüğü’ İtalya, fırsatçılık ve İttifak cepheleleri arasında engellerin üstesinden gelmek için sürekli hatalı bir tavır olmasına rağmen, Avrupa güç dengesi çerçevesinde sınırlı bir genişleme izleyebilmiştir. Ancak Mussolini realist politika yerine, savaş inancını ve dinamizmi ikame ederek üstün güç ve Büyük Güç birlikteliğinin getirdiği kısıtlamaları reddetmiştir. Mussolini, İtalya'nın Fransa ve İngiltere'ye olan bağlılığını azaltmaya çalışmıştır. ‘Memnuniyetsiz bir gücün’ lideri olarak, Mussolini, amaçlarına ulaşmak için statükoyu çökertme konusunda hiçbir tereddütü olmayan aşırı milliyetçi bir politika yürütmüştür. 1918'deki monarşik düzenin

⁵⁴ Burgwyn, *Italian Foreign Policy In The Interwar Period*, s.3-4.

⁵⁵ Romalıların Akdeniz için kullandıkları ‘Bizim Deniz’ olarak bilinen söylemin Latince karşılığıdır.

       ile birlikte savaş sonrası Avrupa  fırsatı bir d   politika için m       olarak g        r. ⁵⁶

Büyük Savaş'ın sonunda Avusturya-Macaristan   mparatorlu u, Rusya, Almanya ve Osmanlı   mparatorlu u'nun         ile Doğu Avrupa'da tehlike ve karşılıklı korku ile dolu bir duruma yol açan ola an     bir g    boşluğu ortaya   km    r. Habsburg   mparatorlu u parçalanmış, Almanya geçici olarak askeri silahs        ile g       k      , Rusya i  devriminin ardından diplomatik izolasyona         ve Ortadoğu servetinden yoksun olan Türkiye, galipler tarafından taksim edilmeyi beklemi   r. G    politikasındaki siyasi boşluklar, ulusal pasifliğin diğer devletleri misilleme korkusu olmadan hareket edebilmelerini sağladığı için müdahaleye a  k bırakm    r.   talya da uluslararası politi   bu      de yorumlamış ve politik hamlelerini yapmada tereddüt etmemi   r. Mussolini'nin göreve geldi   inde kar  ıla      sorunlar;   talya'nın Ortadoğu'da manda alma hakkı, Afrika'daki Jubaland (  ngiliz kolonisi) ile Oniki Adalara dair taleplerinin kar         r.   talya bu dönemde, Osmanlı   mparatorlu u'nun bazı bölgelerini   ngiliz ve Fransız mandalarına d  n     ren Sevr Antlaşması'na imza atmış,   ngiltere onayı ile Fransa ve   talya'nın Anadolu'da ekonomik nüfuzunu elde ettikleri       Antlaşma'y   imzalam    r. Ancak Türkiye'de Mustafa Kemal Atatürk yönetimindeki yeniden diriliş ile Anadolu ile ilgili emperyalist anlaşmalar sars  lm    r. Mustafa Kemal bu dönemde, eski Osmanlı   mparatorlu u'nun Ortadoğu bölgelerini terk ederek   ngiltere ve Fransa'nın Ortadoğu'daki manda yönetimini sürdürmesini sa lam    r, ancak Anadolu'daki tüm Türk egemenliğinin geri kazan        durumu da   talya nüfuz alanlarını kaybetmi    r. Hem bu kayıp hem de zaman a      na uğramış       Anla       n telafisi için   talya,   ngiltere'nin Irak   zerindeki manda himayesinden ekonomik ayrıcalıklar talep etmi   , Oniki Adaların,   ngiltere'nin Yunanistan'a olan 'sadakatine' ra     n,   talya'yla müzakeresini istemi    r. Mussolini sunulan             bütünüyle memnun kalmam    r. ⁵⁷

Ortadoğu'da yeni düzenin oluşturulmasını sağlamak için Lozan'da bir konferans d  zenlenmi   r. Türkiye'nin Anadolu   zerindeki egemenliği tan      n, Oniki Adalar   talya'ya verilmi    r. Afrika'daki Jubaland bölgesi ise ertes   yıl   ngiltere'de işçi partisi

⁵⁶ Burgwyn, *Italian Foreign Policy In The Interwar Period*, s.5

⁵⁷ Burgwyn, a.g.e., s.5.

hükümetin başına gelmesi üzerine İtalya'ya teslim edilmiştir. Böylece Mussolini hedeflerinin bir kısmını gerçekleştirmiştir. Asya meselesinde cesur olan İtalya Almanya'ya dayatılan savaş tazminatı konusunda tereddütlü ve belirsiz bir tavır almış görünmektedir. İngiltere, kendi ekonomisini canlandırmak için, savaş tazminatını revize ederek Almanya'yı Avrupa'nın ekonomik canlanmasına yeniden dahil etmek isterken, Fransa, Almanların Versay Antlaşması yükümlülüklerine karşı uyumsuzluğunu Ruhr'un askeri işgali ile cezalandırmak istemiştir. İtalya Fransa'nın bu girişimini, Almanya'nın gerek Fransa'ya gerekse kendisine olan tamirat borçlarını ödemesini sağlayacağı için desteklemiştir. Ancak İtalya'nın Alman kömürüne olan ihtiyacı sebebiyle bu riskli bir tavır olmuştur. Berlin hükümeti, İtalyan bankalarından yatırım fonlarını çekerek ciddi mali sıkıntıya neden olacağı bir misilleme yapabilmiş ve bu nedenle Fransa Ruhr'a askeri hareket başlattığında Mussolini kendini bu tavırdan ayırıp arabulucu olma önerisini sunmuştur. İtalya, hem Fransızların uzlaşma değil cezalandırma istemeleri ve hem de İngiltere'nin İtalyan arabuluculuğunun bir parçası olmasını istememeleri nedeniyle reddedilmiştir.

İtalya'nın 1923'te Korfu Adası'nı istilası Mussolini'nin 1920'lerde saldırgan bir politika izlediğinin müşahhas örneklerinden biri olmuştur. Bu kriz Arnavutluk'ta uzun zamandır süren İtalyan-Yunan anlaşmazlıklarından doğmuştur. 1921 yılında Arnavutluk sınırlarını belirlemek üzere düzenlenen Büyükelçiler Konferansı sırasında, İtalyan delegeleri Yunanistan'da öldürülmüştür. Mussolini bu olayın ardından Yunanistan'dan; Yunanlılar adına özür, katledilen delegeler için cenaze töreni hizmeti, İtalyan bayrağını selamlama, 50 milyon İtalyan liri para cezası ve sıkı bir soruşturma isteklerini içeren bir tazminat talebinde bulunmuştur. Yunanistan ulusal egemenliğini ihlal ettiği görülen maddelerin dışında tüm tazminatı kabul etmesine rağmen Mussolini diplomatik toplantıları ve Milliyetler Cemiyeti'ni reddederek ilk bariz saldırgan hamlesini gerçekleştirerek Korfu Adası'nı işgal etmiştir. Yunanistan'ın Oniki Adalar üzerindeki kontrolü sebebiyle oluşan Yunan tepkisi ve Yunanistan-Arnavutluk sınır sorunu üzerindeki Yunan-İtalyan düşmanlığı, askeri müdahale için yeterli bahaneyi sağlamıştır.⁵⁸ Hazırlıksız ve manasız olan Mussolini'nin silahlı diplomasisi, Korfu

⁵⁸ Joel Blatt, *France and the Corfu-Fiume Crisis of 1923* (The Historian, Cilt:50, Sayı:3, Taylor&Francis, Ltd., 1988), s.233-234.

Adası'nı İtalya'nın sömürgelerine ekleyememiş, ancak ülke içindeki demagogik ve propagandist amaçları başarıyla karşılamıştır.

İtalya, Balkanlar politikalarına ve rekabetine son derece ilgili olmuştur. Savaş öncesi Balkanlarda etkili olan başta Avusturya-Macaristan olmak üzere bir takım devletlerin tasfiyesiyle dağılması sonucu ortaya çıkan otorite boşluğu İtalyan nüfuzunu ve prestijini ilerletmek için büyük bir fırsat olarak görülmüştür. Mussolini, daha fazla genişleme için Balkanlar'da bir dayanak noktası elde etmek adına Arnavutluk' u İtalya'nın Adriyatik'e erişimini sağlayacak bir İtalyan sömürgesine dönüştürmeyi amaçlamıştır. 1925-26 yılları arasında İtalya, Yugoslavya ve Fransa arasındaki diplomatik ilişkiler İtalya'nın Balkanlar politikasında Mussolini ve Dışişleri Bakanı Contarini arasındaki önemli farklılıkları ortaya koymuştur. Contarini, Yugoslavya ile Roma Antlaşması'nın Adriyatik'i istikrara kavuşturacağından ve Çekoslovakya ve Romanya ile iyi ilişkiler inşa edeceğinden son derece umutlu iken, Mussolini'nin amacı Küçük İtilaf'ın birliğini parçalamaktır. Mussolini kendi partisinin bağınaz panslavizmini takip ederek, İtalyan genişlemesini Yugoslavya üzerinden sınırlarının ötesine tanımlamak için revizyonist stratejilerle hareket etmiştir. Doğu Avrupa'daki Fransız nüfuzunun azalmasını isteyen Mussolini, 1920-21 yıllarında Çekoslovakya, Romanya ve Yugoslavya arasında imza edilen ve Fransa tarafından desteklenen Küçük İtilaf'ın, İtalya'nın Tuna bölgesinden uzaklaştırılması için kurulan bir komplo birliği olduğunu varsaymıştır.

İtalya-Yugoslavya uzlaşmasında Arnavutluk başarısız çabaların merkezinde yer almıştır. Stratejik olarak Adriyatik'in kıyılarında yer alan Arnavutluk, Doğu Akdeniz'de üstünlük iddiasında bulunan güçler arasında açıkça uzun süredir devam eden bir anlaşmazlık konusu olmuştur. Mussolini, Belgrad hükümeti ile aralarında ki tüm köprüleri yakmak istememiştir. 1925 yılında Yugoslavya ile bir sözleşme imza ederek Roma Pakti ruhunu yeniden canlandıran İtalya, Arnavutluk'a da büyük bir yardım ve yatırım ölçeği başlatarak, Arnavutluk ekonomisini ipotek etmeyi hedeflemiştir. Ayrıca Çekoslovakya ile bir dostluk antlaşması imzalamış ve faşizmin hiçbir zaman komünist bir devletle uzlaşamayacağına inanan siyasi uzmanları şaşırtacak bir hareketle Sovyet Birliği'ni tanımıştır. Locarno Pakti'nin imzalandıktan sonra Mussolini, barış anlaşmalarını İtalya'nın lehine revize etmek isteyerek dış politikasında yeni bir süreç başlatmıştır ve

bu amaca ulaşmak için güç kullanımını kabul etmemiştir. Ekonomik gerekçeler ile İtalya, İngiltere ile iyi koşullarının devamlılığını sağlamak istemiştir. Bu uyumlu tutum karşısında İngiliz Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain, İtalya'nın Arnavutluk'taki ve sömürge alanındaki İtalyan emelleri konusunda anlayış göstermiştir.⁵⁹

Revizyonist politikalarının çöküşünden ötürü öfkeli olan Mussolini, Mayıs 1929'da dış politikayı, faşist İtalya'ya daha ılıman bir görüntü vermek için Dışişleri Bakanı Dino Grandi'ye teslim etmiştir. İtalya'nın askeri zayıflığının farkında olan Grandi, Mussolini'nin ihtilal yoluyla gerçekleştiremediği hedefleri elde etmek için barış moduna geçmiştir. Mali sıkıntılar ve cephane eksikliği yüzünden İtalya'nın gerçekleştiremediği eylemlerin yeni Dışişleri Bakanı tarafından diplomasi ve kurnazlık yoluyla başarıya ulaştırılması planlanmaktadır. İttifaklar ve ideolojik müttefikler tarafından sınırlandırılmayan İtalya, Avrupa'nın savaş ve diplomasinin nihai hakemi olarak belirleyici politikasını izleyebilecekti. “Barış” programını ülkede göstermek için Grandi, Mayıs 1930'da Milletler Cemiyeti'ne ve ilkelerine övgüler yağdırdığı bir demeç vermiştir. Bu konuşmasında savaşın, galipler arasındaki eşitsiz bölünmesinden kaynaklanan, en ağır mirasının kaldırılması çağrısında bulunmuştur. Mussolini'nin “eşitlik veya ölüm” politikasına karşılık Grandi'nin mesajları İngiltere ve ABD'de sıcak karşılanmıştır. Barış kartını oynarken Grandi, dış politikada faşizm vurgusunu azaltmıştır. Grandi, 1930'da Fransız düşmanlığı ile mücadele etmiş ve hesaplaşmak istemiştir.⁶⁰ Grandi'ye göre; “*Fransa'ya karşı savaşmalıyız ancak bunu diplomaside, silahlanmada ve ruhta hazırlamalıyız.*” İtalya'nın Fransa ile diplomasi üzerine gerçekleşen çabaları üzerine, Fransa'da İtalya ile bir anlaşma yoluna girmeye çalışmıştır.

1930'lu yılların başında Almanya, İtalya için şaşırtıcı bir sorun yaratmıştır. Grandi ve Mussolini, ‘Drang nach Südosten’⁶¹ ile nasıl başa çıkılacağı konusunda kesinlikle farklı görüşlere sahip olmuş ve Hitler, iki liderin arasını kalıcı bir şekilde açmakla tehdit etmiştir. Alman kültürüne olan hayranlığına rağmen Grandi'de,

⁵⁹ Burgwyn, *Italian Foreign Policy In The Interwar Period*, s.36.

⁶⁰ Burgwyn, a.g.e., s.58.

⁶¹ Alman tarihinde, yayılmacı politikalara verilen isimdir. İtalya'nın Mare Nostrum'u, Rusya'nın sıcak denizlere inme politikasıyla benzer özellikler taşıyan söylemin Türkçesi ise; ‘doğuya girelim, ulaşalım’ dır.

İtalya'nın doğal alanının bir parçası olarak görüldüğü bölgelere (Alto Adige, Trieste, Balkanlar, Adriyatik Denizi) Almanya'nın yayılması olasılığı üzerine bir güvensizlik gelişmiştir. Grandi, Almanya'nın gücünü geri kazanmadan önce Almanların hakların eşitliği iddialarını, Fransa'yı kendi şartlarında kapsamlı bir uzlaşmaya sürüklemenin bir yolu olarak desteklemeyi amaçlamıştır. Mussolini'ye göre, Grandi'nin bolşevizme ve kaosa karşı ülkenin en güvenilir savunucusu olarak gördüğü modası geçmiş milliyetçi partiler ve Prusya diktatörleri yerine modern otoriter hareketleri tercih etmesi aynı zamanda rahatsız edici olmuştur. Böyle bir durumda Mussolini'nin 1932'de ki Alman Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Hitler'i desteklemesi de sürpriz olmamıştır. Grandi sık sık diplomasinin “devrimci” olduğunu vurgulasa da Mussolini'nin görüşüne göre Nazi tarzı hareketlilik İtalyan diplomasisine yeni bir ivme kazandıracaktır. Grandi'nin ajandasında, *‘Mussolini kendisini tüm Avrupa'ya karşı savaşın sonuçlarını tersine çevirmeye çalışan Alman milliyetçiliğinin bir müttefiki ilan ettiği ve Faşist İtalya'nın yıkıcı, devrimci yüzüyle yeniden ortaya çıktığı’* ifadesi yer alıyordu.⁶² Grandi, Nazizm'den, diplomatik dengeleri ve İtalya'nın ulusal çıkarları için bir tehdit oluşturduğu düşüncesinden dolayı rahatsız olmuştur.

Mussolini, Temmuz 1932 tarihinde dış ilişkiler mevkisini Grandi'den almıştır. Bu gelişmenin ardından Mussolini, dış politikada Balkanlar ve Adriyatik üzerinde uzman olan iki ismi (Fulvio Suvich, Baron Pompeo) kişisel dışişleri şefi olarak atamıştır. Mussolini, dış politikada Grandi tarzında tazminat ve borç alanlarında Batılı güçlerle işbirliği yaparak ve ekonomik yeniden yapılanma politikaları yerine faşizmi canlandırarak İtalyan dış politikasına hareketlilik vermeyi amaçlamıştır. Dahası, ülkenin uluslararası ticaretine olumsuz etki bırakan ekonomik bunalım, İtalya'nın New York ve Londra finansal piyasalarıyla olan bağlarını gevşetmiştir. Demokratik Batı ve Bolşevik Rusya arasındaki ideolojik çatışmayı şiddetlendiren ekonomik kaos ve siyasi kargaşa ile sarsılmış bir Avrupa'da Mussolini, faşist korporatizmi bir çözüm olarak ileri sürmüştür. Ulusal birliği ve gücü yeniden kurmak için ‘totaliter’ bir çözümün bir parçası olarak, korporatizm, bireycilik ve kolektivizm arasında arabuluculuk yapmayı ve yabancılaşmış bir proletaryayı İtalyan dev şirketleriyle uzlaştırmayı amaçlamıştır.⁶³ Grandi ile diplomatik barış arayışı içinde olan İtalya, Mussolini'nin yeni dış politikası ile

⁶² Burgwyn, a.g.e., s.64-65.

⁶³ Burgwyn, a.g.e., s.72.

Makyavelci bir diplomasi uygulamaya başlamıştır. Mussolini'nin yeni bakış açısı ile, Almanların tazminat meselesi, Saar ve Fransız birliklerinin Rheinland'dan tahliyesi için hızlandırılmış programı İtalyan desteğiyle noktalanmıştır. Milletler Cemiyeti'nde İngiliz-Fransız hakimiyetini kırmak için İtalya, Cemiyet Sekreterliğinin reformu ve silahsızlandırılması konusunda “proleter uluslar” arasında bir dayanışma gösterisiyle Almanya ve Sovyet Rusya ile taraf olmayı kabul etmiştir.

Alman genişlemesine karşı kurulacak güçlü bir zincirin önemli bir bağlantısı da Yugoslavya olmuştur. Ancak İtalya ile Fransa'nın Doğu Avrupa ittifak sisteminin temel dayanağı olan Yugoslavya arasındaki ilişkiler, 1932'nin son dönemlerinde çok gerilmiştir. Mussolini, 1927 tarihli Fransız-Yugoslav Antlaşması'nın 28 Ekim 1932 tarihinde yenilenmesine misilleme olarak Arnavutluk ile gümrük birliği önermiştir ve bu öneri, Belgrad hükümetine karşı ciddi bir tavır göstermek demektir. Mussolini'nin gözünde Yugoslav devletinin çöküşü yakın varsayılmıştır. Yugoslavya'daki ekonomik rahatsızlık ve Sırp diktatörlüğünün zulmettiği çeşitli azınlıklar arasındaki gerilim sebebiyle ülkede gergin ortam yaratmıştır. Mussolini terör kullanımını düşünmüştür ve İtalyanca konuşan toplulukların görüldüğü Dalmaçya kıyıları bu güç kullanımına başlamak için ideal bir yer gibi görünmüştür. Roma'daki stratejistler Yugoslav sınırları boyunca İtalyan-Bulgar askeri takviyesini planlarken, irredantizmi yeniden canlandırmak için bir “Dalmaçyalı Eylem Komitesi” başlatmıştır. Ancak Mussolini'nin Yugoslavya'nın çöküşün eşinde olmadığı bilgisini almasının ardından yardımları kesmesi Şubat 1933 yılında krizi hafifletmiştir. Mussolini'nin 1932 ve Ocak 1933'teki Yugoslavya'ya yönelik, İtalyan devlet desteği ve terörizmi tarafından şiddetlendirilmiş etnik gerilimlerden çökeceği yönündeki politikası hedefsiz ve değişken şekilde görülmeye başlanmıştır.⁶⁴

Mussolini'nin Etiyopya'yı sömürge devlet yapma politikası İtalyan siyasetinde bir ilk değildir, Afrika üzerine planlanan yayılmacı siyaset İtalyan milliyetçileri tarafından benimsenmiştir. 1920'lerde “Okyanuslara ulaşma” söylemlerine rağmen Mussolini Akdeniz'deki İngiliz-Fransız hakimiyeti tarafından engellenmiş ve revizyonist projelerle bir Afrika imparatorluğundan uzaklaştırılmıştır. Ancak, Grandi'nin 1932 yıllarında görevden ayrılmasının ardından Mussolini bir ön savaş planı

⁶⁴ Burgwyn, a.g.e., s.74-75.

hazırlamaya başlamıştır. Dış politikada Afrika sömürgeciliğinde en radikal sözcü olarak bilinen Raffaele Guariglia'nın yaptığı diplomatik hazırlıklara göre, İtalya Etiyopya'yı kademeli olarak ekonomik ve siyasi nüfuzu ile değil, "gösterişli" bir askeri seferle elde edebilecektir. Bununla birlikte İtalya'nın, bu atılımından önce İngiliz ve Fransızların rızasını alması dış politika hedefleri için önemli olmuştur. Yenilmiş bir Etiyopya himaye altına alındıktan sonra, Guariglia'nın görüşüne göre, İtalya kıtasal genişlemeye meyilli radikal bir revizyonist olmaktan ziyade, tatmin edici bir güç ve güvenilir bir Avrupa uyumu içerisinde olacaktır. Ticarete ve özellikle deniz ticaretine bağlı olarak, güçlü bir sanayi üssü bulunmayan İtalya, sömürgeler elde etmedikçe ikinci sınıf bir güç olmaya mahkumdur. Etiyopya'da, diğer Avrupa güçleri tarafından henüz hak iddia edilmemiş tek büyük Afrika bölgesi olmakla birlikte hammadde kaynağı olarak önemli bir tesis, İtalyan muhacirler için elverişli görülen tarım alanlarına sahiptir.⁶⁵ İtalya silah kullanımına hazır olacağı zamana kadar "çevre politikası" yürüterek Etiyopya hükümetini devirmeyi plansa da, bu politika hızlı ve yeterli bir geri dönüş getirmemiştir.

Mussolini, bu dönemde Hitler'in Avusturya üzerindeki baskısı nedeniyle Etiyopya konusunda temkinli hareket etmek zorunda kalmıştır. 1933 yılında Dört Güç Paktı suya düşmüş ve silahsızlanma müzakereleri Almanya Milletler Cemiyeti'nden ayrıldıktan sonra sona ermiştir. Diplomasi sabrını kaybeden Mussolini, Mart 1934'te yayınlanan makalesi ile Milletler Cemiyeti'ni kınamış, barışçı politikayı küçümsemiş ve Akdeniz'in bir Anglo-Sakson gölünden bir Roma denizine dönüştürülmesi gerektiğini savunmuştur.⁶⁶ Ayrıca Hitler'in eylemlerinden endişe duyan Mussolini, Almanya'ya karşı ortak bir tutum sergileme adına anlaşma çağrısında bulunmuştur. İngiltere, Fransa ve İtalya arasında imza edilen Stresa antlaşmaları ile Almanya'nın tek taraflı Versay hükümlerini feshetmesi, silahlanmayı başlatmasına bir tepki olarak gösterilmiştir. Ancak nihai sonuç, Hitler'i caydırmak için hiçbir şey yapmayan ve sadece Mussolini'yi Batı demokrasilerinin 'korkak' olduğuna ikna eden bir tebliğ olmasıdır. Stresa müzakerelerinde Etiyopya'dan şaşırtıcı bir şekilde bahsedilmemiştir. Fransızlar, Almanya'ya karşı kurulan bu birliğin bozulmasından kaçınmış, İngilizler İtalya'nın savaş hazırlıklarının soruşturulmasının ilişkilerini kötüleştirebileceği inancını taşımıştır. İngiliz müsteşarı Robert Vansittart'ın daha sonraki açıklamalarında, asıl sorunun

⁶⁵ Burgwyn, a.g.e., s.101.

⁶⁶ Burgwyn, a.g.e., s.102.

Mussolini'nin şöhret ve toprak arzularına tutunması durumunda, diğer devletlerin Avusturya ve Etiyopya arasında seçime gitmek zorunda kalacak olmalarından bahsedilmiştir. Aslında toplantılarda karara bağlanmamış bir konu olsa da, perde arkasında ikincil oyuncular arasında konuşulmuş ve böylesi bir durumda taraf devletler Etiyopya savaşının gizli olduğunu iddia edememiştir. Stresa Anlaşması'nın metni ile ilgili önemli bir detay ise dünya barışını tehlikeye atacak anlaşmaların tek taraflı reddine ifadesi, Avrupa barışının tehlike durumu olarak değişime uğramıştır. Bununla birlikte Mussolini, ülkesinde Avrupa'da siyasi ağırlığını ortaya koyan biri olarak karşılanmış, basında övgü ile bahsedilmiştir.⁶⁷ Stresa'dan itibaren, hem Londra hem Paris hükümetleri, Mussolini'nin Alman siyasetinden farklı olarak Etiyopya savaşından kaçınması gerektiğini ima etmiştir. 1935 yılında İngiltere'de hükümet değişikliği ile başbakanlık mevkisini alan Stanley Baldwin, artık örtülü uyarılarının yeterli olmadığı kanaatine varmış, İtalya ile yüzleşilmezse Etiyopya'dan vazgeçileceği sonucuna varmıştır. Böylelikle Mussolini'ye sunulmak üzere hazırlanan teklifte; Büyük Britanya'nın Etiyopya'ya denize çıkışını sağlayacak Zeila limanı dahil olmak üzere bir koridor bırakacaktı; buna karşılık, Etiyopya İtalya'ya çoğunluğu işe yaramaz çöl topraklarından oluşan bir bölgeyi devredecekti. Ancak Mussolini Etiyopya'nın İngiliz korunmasına alındığı, İngiltere'nin silah ticareti yaparak dış dünya ile iletişimini oluşturduğu ve bir deniz gücü olmasına izin vereceği "Zeila planını" reddetmiştir.⁶⁸ İngiliz çıkarlarını gözden geçirmekle görevlendirilmiş John Maffey'in hazırladığı 'gizli' raporunda; bölgede hayati bir İngiliz çıkarının bulunmaması sebebiyle İngiltere'nin İtalya tarafından gerçekleştirilecek bir Etiyopya saldırısına direnmesine gerek olmadığı belirtilmiştir. İtalyan istihbarat servisi Maffey raporunu ulaştırmış ve İngiliz filosunun önemli ölçüde mühimmat, denizaltı ve uçak sıkıntısı çektiği konusunda Mussolini'yi bilgilendirmiştir. Mussolini İngiltere'nin askeri eyleme geçmesi ihtimalinin düşük olduğunun hesaplamasının ardından savaş hatlarını çizmiştir.⁶⁹ İtalya'nın sürdürdüğü irredentist politika İki Savaş Arası Dönemde Avrupa uyumunu gözetme çizgisinden çok uzak kalmıştır. İkinci Dünya Savaşı'na giden bu süreçte Mussolini'nin faşist devrimi ve deniz ticaretinde etkin olma politikası Montrö Konferansı'nda ve Boğazların statüsünde etkin bir rol almasına yol açmıştır.

⁶⁷ Burgwyn, a.g.e., s.104.

⁶⁸ Burgwyn, a.g.e., s.115-117.

⁶⁹ Burgwyn, a.g.e., s.120.

1.1.4. Sovyetler Birliği

Walt'a göre devrimler, tek başına devletlerin kendi tarihlerindeki kritik olaylardan daha fazlasıdır; bu olaylar genellikle uluslararası siyasetteki dönüm noktaları olmuştur. Devrimler, g   dengesinde ani değişimlere, ittifak taahhütlerine ve riskli uluslararası anlaşmalara neden olur ve diğer devletlerin statülerini iyileştirmeleri için davetkar fırsatlar sağlar. Bu nedenle devrimler yalnızca i  siyasi yapıları etkilemekle kalmaz, yeni politik fikirleri ve bu fikirlere dayalı iddialı uluslararası hedeflerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.⁷⁰ Sovyet Rusya'da gerçekleşen 1917 Devriminin de uluslararası siyasetteki politikalara etkileri Walt'ın savunduğu devrim ve uluslararası ilişkiler arasındaki bağlantıya örnek teşkil etmektedir.

Milletler Cemiyeti örgütlenmesine yol açan süreç, Birinci Dünya Savaşı'nın ( zellikle emperyal güçler dışında oluşan ulusal orduların) ve çıkarıcı ittifakların oluşturduğu fiili gerçekliklerin etkisinin kabulü olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Rusya, savaş öncesi sahip olduğu çoklu etnik ve dini yapısını sürdürmek istememiş, Bolşevizmi ve Rus milliyetçiliğini  ne çıkaran ideolojik yapıya bürünmüştür. Rusya bunu yaparken farklı gruplar arasında ortaklıklar bulmayı amaçlamıştır. Bu yeni düzeniyle Sovyetler Birliği Batılılar tarafından sömürge projesi olarak değerlendirilmiştir.⁷¹ Rusya'da Kasım 1917'de iktidarı ele alan Bolşeviklerin gerçekleştirdiği devrim, ciddi bir karmaşanın olduğu bir süreçte gerçekleştirilmiş bir eylem niteliği taşımaktadır. Birkaç yıl süren iç savař⁷² Sovyetler Birliği'nin durumu vahim bir hale getirmiştir. Savaşın bitmesiyle birlikte,   k ş n eşiğinde bir ekonomiyle, 1913'dekinin %50'sini sunan tarımsal üretim ile, sanayi üretimini de sırasıyla çıkmıştır. Beş milyon insan tif se yakalanmış ve yüz binlerce kişi açlık çekmiştir.⁷³ İç savaş süresince gerçekleşen tüm bu sıkıntılar Rus halkı üzerinde büyük etkiler bırakmakla birlikte, Komünist Parti'nin etkinliğini arttırmasına hizmet etmiştir. Kapitalist sisteme karşı yeni bir sistemi savunan Bolşevik hükümetinin Lenin tarafından oluşturulmuş

⁷⁰ Stephen M. Walt, *Revolution and War* (Cornell University Press, Amerika Birleşik Devletleri, 1996), s.321.

⁷¹ Stephen Kotkin, "Modern Times: The Soviet Union and the Interwar Conjunction", *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, cilt:2 sayı:1(2008): 152-153.

⁷² Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*(İmge Kitabevi Yayınları, 21. Baskı, Ankara, 1989), s.28.

⁷³ Cristian Sandache, "The USSR During the Interwar Period: Political-Diplomatic Aspects", *Codrul Cosminului*, cilt:18 sayı:1 (2012): 80.

programının ana unsurları; köylülere toprak, ihtiyacı olanlara yiyecek, Sovyetlere iktidar ve Almanya ile barış olmak üzere dört maddeden oluşmaktadır.⁷⁴ Anlaşılabacağı üzere Stalin'in iç politik hedefleri Lenin'in izlediği politika ile mukayese edildiğinde dış politika hedeflerinden önceliklidir. Ancak Stalin'in sanayileşme, kolektivizasyon ve tasfiye gibi eylemlerle ülkenin ve Komünist Parti'nin gücünü pekiştirme çabaları, Sovyet liderini ülke içindeki değişiklikleri kolaylaştırmak için düşmancıl bir uluslararası ortamı ilan etmeye itmiştir.⁷⁵ “Görelî Güçsüzlük Dönemi” olarak adlandırılan Stalin'in bu döneminde Sovyetler ülkenin gücünü arttırmak, sosyalizmi ülkesinde yaymak, ekonomiyi düzenlemek gibi birincil eylemlere girişirken, devrimi başka ülkelere ihraç etmekten uzak kalmıştır.⁷⁶

Bolşevik idarenin başından beri takip ettiği dış politikaya detaylı bakıldığında, devrimden bir gün sonra yayınlanan Barış Kararnamesi'nde, Çarlık Rusyası'nın gizli anlaşmalarının sansasyonel bir şekilde yayınlanması ve Çarlık rejimi tarafından yapılan diğer uluslarla olan tüm yasal ilişkilerin reddedilmesi, yeni hükümetin ilk dış politika eylemi olmuştur. Sovyetler Birliği, 1919'da kurulan Milletler Cemiyeti'ne dahil edilmemiş ve o sıralarda resmen henüz herhangi bir büyük güç tarafından resmen tanınmamıştı. Sovyet Hariciyesi (Narkomindel)⁷⁷ için en ivedi sorun, mümkün olduğunca çok sayıda devletle normal diplomatik ve ekonomik ilişkiler sağlamak olmuştur.⁷⁸ Bu nedenle, Sovyetlerin Bolşevik Devriminin ardından izlediği dış politika, Avrupa devletleri ilişkilerinin yumuşamasına ve Avrupa devletleri ile barışın hakim olmasına etkili olmuştur. 6 Şubat 1921'de Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin, Sovyet Rusya'nın doğu sınırının genişlemesine yardım içeren gizli bir mektubu Birleşik Krallık, Almanya ve Çekoslovakya'daki temsilcilerine göndermiştir. Sovyet Rusya'nın “tarafsızlık ve saldırmazlık politikası”nın ilk başarısı olarak, Rapallo Antlaşması bu bakımdan önemlidir. 1922'de, Almanya ve Sovyet Rusya arasında yapılan anlaşma, hem I. Dünya Savaşı'nda yenilen Almanya hem de yeni Sovyetler Birliği için Avrupa

⁷⁴ Sander, a.g.e., s.26.

⁷⁵ Mark L. Haas, *Soviet Grand Strategy in the Interwar Years*(Cambridge University Press,2012), s.299.

⁷⁶ Sander, a.g.e., s.27.

⁷⁷ Narkomindel; resmi olarak 16 Temmuz 1923 tarihinde kurulan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Dış İlişkiler Bakanlığı 1946 yılına kadar Dışişleri Halk Komiserliği ya da Narkomindel olarak isimlendirilmiştir.

⁷⁸Patrick Conder, “Soviet Foreign Policy 1917-1941”, http://mrsgiannosa.weebly.com/uploads/8/2/2/0/8220347/soviet_foreign_policy_1917-41_condren.pdf , Erişim Tarihi: 19.05.2020.

izolasyonunu kırmaya yönelik ilk önemli adım olmuştur. Almanya hiçbir şekilde SSCB'ye karşı herhangi bir askeri eyleme katılmaya zorlanamayacaktır. Bu işbirliği görüş birliğine veya gerçek bir dostluğa değil, ortak çıkarların belirlenmesine dayanmaktadır. Batı devletleri ile Locarno mutabakatı ve Almanya'nın Milletler Cemiyeti'ne girmesi, Şansölye Gustav Stresemann'ın Alman taleplerini Sovyet hedefleriyle uyumlu hale getireceğini belirlemiştir. Ancak Locarno düzenlemelerinde, Almanya'nın yalnızca Sovyet desteğine güvenemeyeceğini göstermiştir. 25 Ocak 1929'da Almanya ve SSCB bir uzlaşma sözleşmesi imzalamış, ancak en sonunda aynı yılın ekonomik krizinin sonuçları Almanlar ve Ruslar arasındaki işbirliğinin sona ermesine yol açmıştır.⁷⁹

Bu dönemde şüphesiz en önemli gelişme, 1929'da kapitalist dünyayı vuran ekonomik felaket olmuştur. Ancak bu krizin siyasi etkileri, Moskova politikalarının hızlı bir şekilde yeniden ayarlanmasını sağlamıştır.⁸⁰ Bolşevik hükümeti bilindiği üzere, 1917 Ekim Devriminin ardından kapitalizmden ayrılmış, planlı ekonomi sistemi ile 1913-1925 yılları arasındaki büyüme oranlarına göre düşük seviyelerde olan ekonomisini, 1925-1938 yılları arasında ABD ve Fransa'nın büyüme oranlarına göre yüksek bir ivme kazandırmıştır. Liberal Batı kapitalizmi durgunluk içerisindeyken, Sovyetler Birliği, 1929 yılından 1940'a kadar gerçekleştirdiği sanayileşme ile üretim kapasitesini üç kat arttırmıştır. O zamana kadar popüler Keynes bakışı, devlet müdahalesine sıcak bakmazken, artık planlı ekonomi popülerlik kazanmıştır.⁸¹

Sovyetler Birliği'nin 1917 Ekim Devrimi ile yeni bir kimlik kazanmasının ardından, İki Savaş Arası Dönemdeki dış politik hamlelerini de, devletlerin Sovyetler Birliği'ne olan yaklaşımını da anlamak için teorik bir yaklaşım faydalı olacaktır. İlk olarak, ideolojilerin liderlerin güvenlik politikaları üzerindeki etkisi ele alınmalıdır. Dış politikalarının önemli bir belirleyicisi “ideolojik mesafe”⁸², politika yapıcılarının başkalarının çıkarlarına yönelik olası tehditlere ilişkin görüşlerini derinden etkileyerek uluslararası siyaseti şekillendirmesidir. Devlet liderlerini ayıran ideolojik farklılıklar ne

⁷⁹ Sandache, a.g.e., s.80-81.

⁸⁰ Conder, a.g.e., s.102.

⁸¹ Eric Hobsbawm, “Kısa 20.Yüzyıl 1914-1991 Aşırıliklar Çağı”, *Sarmal Yayınevi*, Birinci Baskı, İstanbul, 1996: 117.

⁸² Haas'a ait olan bu kavramın kullanımının detaylı bilgisi için; Mark L. Haas, *The Ideological Origins of Great Power Politics* (Cornell University Press, ABD, 2005).

kadar büyük olursa, birbirlerini çıkarlarına düşman olarak görme olasılıkları o kadar yüksek olacaktır. İdeolojik mesafelerden kaynaklanan ideolojik düşmanlık, liderleri birbirlerinin niyetlerinden şüphelenmeye yatkın kılacak, bu da uzun vadede aralarındaki düşmanlığı son derece kalıcı olmasını sağlayacaktır. Sonuç olarak, devletlerin yönetim gruplarının ideolojik inançlarındaki değişiklikler genellikle büyük dış politika değişimlerine yol açmaktadır. Liderler, uzun dönemli ideolojik hedefleri sürdürmek için kısa dönemli pragmatizme girmektedir. Bu tür bir teori, tam olarak Sovyet liderlerinin iki savaş arası dönemde uyguladıkları politikaları açıklamaktadır.⁸³ Sovyetler Birliği'nin politikalarını teorileştiren bu görüşün yanısıra, Winston Churchill'in Sovyet dış politikasının doğası ile ilgili ünlü bir açıklaması bulunmaktadır: *"Size Rusya'nın eylemleri hakkında bir tahminde bulunamam. Enigma içinde bir gizeme sarılmış bir sırdır; ama belki bir anahtarı vardır. Bu anahtar Rusya'nın ulusal çıkarıdır."*⁸⁴ Churchill'in bu sözü Sovyet Rusya'nın ulusal çıkarlarının, diğer devletlerin dış politikalarında önemli bir yer tuttuğuna dikkat çekmektedir. James Harris'in, *"Sovyet belgeleri iç savaşın sonundan (1921) İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar Stalin'in ülkesinin Sovyet karşıtı kapitalist güçlerin koalisyonlarından neredeyse sürekli bir işgal tehdidi altında olduğuna kanaat getirdiğini gösteriyor."* ifadesi, Gabriel Gorodetsky'nin, iki savaş arası yıllarda Sovyet dış politikasının Rus Devrimi'ne karşı silahlı bir haçlı seferinin "korkusu" na dayandığı sonucuna varması, Teddy Uldricks'in, *"emperyalist güçlerin sosyalizmin anavatanına kanlı saldırılarını yenilemeye yönelik inancı Kremlin'de bir inanç meselesiydi. Dawes planı, Locarno anlaşmaları, Alman Milletler Cemiyeti ve Genç planının her biri Moskova'da Ekim Devrimi'ni geri almak için uyumlu bir emperyalist stratejinin parçaları olarak yorumlanmıştır. Bu korkular gerçekdışı olabilir, ama etkindi."*⁸⁵ şeklindeki açıklamaları Sovyet dış politikasında emperyalist duyguların öne çıktığını göstermektedir.

Sovyet liderleri 1930'lara gelindiğinde, çeşitli noktalarda çok farklı güvenlik stratejileri benimsemiştir. Stratejileri zamanla değişse de, Sovyet karar vericilerinin genel hedefi, kendi ülkelerinin göreceli güç konumlarının en üst düzeye çıkarılması

⁸³ Haas, *Soviet Grand Strategy in the Interwar Years*, s.284-285.

⁸⁴ Winston S. Churchill, *Never Give In!: The Best of Winston Churchill's Speeches* (New York: Hyperion, 2004), 199.

⁸⁵ James Harris, *Encircled By Enemies: Stalin's Perceptions of the Capitalist World, 1918-1941* (Journal of Strategic Studies, Cilt:30, Sayı: 3, 2007), 517.

konusunda aynı kalmıştır. 1933'ten 1939 yazına kadar geçen dönem, Sovyet liderleri için kolektif güvenlik dönemi olmuştur. Bu dönemin baskın özellikleri, SSCB için Alman tehlikesinin oldukça açık bir şekilde anlaşılmasını ve ittifak seçimlerinde ki esnekliği (Sovyetler, iki savaş arası dönemin çoğunda Almanya ile bağları kurmaktan 1933'ten sonra İngiltere ve Fransa ile ittifaklar yürütmeye kadar yumuşak bir geçiş yaptılar) içermektedir ve hepsinden önemlisi, Sovyetler İngiltere ve Fransa'ya karşı ideolojik antipatilerini bir kenara bırakıp onlarla ittifaklar yaparak Almanya'ya karşı ezici bir dengeleme koalisyonu kurmakla ilgilenmiştir.⁸⁶ Sovyet Rusya'nın bu dış politikası, ideolojik düşmanlar arasında işbirliğinin, uzun vadeli ideolojik hedefleri gerçekleştirmek için kısa dönemli pragmatizm olabildiği örneğini göstermektedir. Sovyetler Birliği yönetimi, belirli tehditlerden korumak için gerekli "nefes alanı" ve kaynakları sağlamanın faydasını anlamıştır. Lenin'in Mart 1919'daki açıklaması; *"Sadece bir devlette değil, aynı zamanda bir devlet sisteminde yaşıyoruz ve emperyalist devletlerle birlikte Sovyet cumhuriyetinin varlığı uzun vadede düşünülemez."* yönünde iken, bu dönemde *"Yalnız olduğumuz ve kapitalist dünya güçlü olduğu sürece kapitalistlerle etkileşime girmek ve onların anlaşmazlıklarını kullanmak zorundayız."* şeklinde ki açıklaması güvenlik politikaları ile ilgili olarak değişen dinamikleri gözler önüne sermektedir.⁸⁷ Bu dinamikler aynı zamanda İki Savaş Arası Dönemde sürdürülen dış politikayı da, bu politikanın dünya siyasetindeki yerini de göstermektedir.

1.1.5. Fransa

Fransız İhtilali'nin Birinci Dünya Savaşı üzerindeki etkisi oldukça büyüktür. Fransız İhtilali'nin etkisi ile yükselen milliyetçiliğin, Avrupa güç dengesi sistemine ve Balkanlar üzerindeki Avrupa diplomasisine olmak üzere gibi birçok noktada devletlerin dış siyasetinde çalkalanmalara yol açtığı bilinmektedir. 1914'te savaş patlak verdiğinde Fransa açık bir tutum içerisindeydi. Fransa ne Avusturya-Macaristan ve Sırbistan arasındaki ne de Avusturya-Macaristan, Almanya ve Rusya arasındaki anlaşmazlıklarla hiçbir ilgisi yoktu. Ancak savaşın kaçınılmaz olduğu anlaşılınca Fransa, Rusya ile ittifakının sorumluluklarını kabul etmiştir. Almanya, Fransa'ya karşı açık şekilde saldırgan bir dış politika izlemiş, Rusya'ya saldırısından önce Fransa'yı ortadan

⁸⁶ Haas, a.g.e., s.291.

⁸⁷ Walt, a.g.e., s.187.

kaldırmaya yönelik stratejik planları ortaya koymuştur. Fransa'nın Almanya ile savaşa tutuşmazdan evvel Fransa'nın düşmanca eylemlerden kaçınması, buna yönelik çatışmayı önlemek adına askerlerini sınırından on kilometre geri çekmesi, Fransız stratejik planlarını doğrudan sınırlarını korumayı amaçladığını göstermiştir.⁸⁸

Savaşın sonunda barış anlaşmalarını yapmak üzere toplanan Paris Barış Konferansı'nda İngiltere ve Fransa'nın kendi çıkarları doğrultusunda kurdukları düzende, Kamuran Gürün'ünde belirttiği gibi mağlupların yer almadığı, galiplerin kendi aralarında pazarlık yaptığı “diktat” sıfatını taşıyan barış anlaşmaları, ebedi barışın tesisinde yeterli olmamıştır.⁸⁹ Birinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkmasında önemli bir payı olan Alman-Fransız çatışması, iki savaş arası dönemi de şekillendiren önemli bir etmen olmuştur. Öte yandan, Fransa neredeyse kaçınılmaz bir İngiliz müttefikidir. Revizyonist İtalya ve Almanya ile karşı karşıya olan Fransa'nın, İngiltere'ye katılmaktan başka seçeneği kalmamıştır.⁹⁰ Fransa 1871'de aldığı yenilginin ardından Almanya'ya karşı fiziki zayıflığının farkında olmuş ve dış politikasını bu zayıflığı ortadan kaldırmak üzere iki ana temada oluşturmuştur. İlk olarak planı Almanya da dahil olmak üzere batıya geçecek olan her gücün, Ren bölgesine sahip olunarak engellenmesidir. Bu plan yeni bir “Alsace-Lorraine krizine” yol açılmaması için diğer devletler tarafından kabul görmemiştir. Fransa'nın bir diğer politikası ittifaklar yoluyla Almanya'yı çevrelemek üzerine gelişmiştir. Bu politika doğrultusunda, 7 Eylül 1920 tarihinde Belçika ile, 19 Şubat 1920 tarihinde Polonya ile ittifak anlaşmaları imzalamıştır. Bunun yanı sıra Çekoslovakya, Yugoslavya ve Romanya ile saldırı durumunda birbirlerini bilgilendirme ve danışmayı öngören anlaşma imzalamıştır.⁹¹ Fransa'nın güvenlik politikasının çözüme bağlanmasında, uluslararası ilişkilerde oluşan barış havasında Locarno Antlaşmaları⁹² önemli bir adım olmuştur. İki Savaş Arası Dönemin altın yılları olarak bilinen Locarno dönemi öncelikle devletlerin savaşa girişmeme önerisini ele almaktadır. 16 Ekim 1925 yılında imzalanan anlaşmalardan ilki; Almanya'nın batı sınırlarının ve Ren bölgesinin

⁸⁸ Charles Henry Conrad Wright, *A History of the Third French Republic* (Houghton Mifflin Company, New York-Boston, 1916), 184-185.

⁸⁹ Nezihe Selcen Korkmazcan, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Diplomasisi* (Türk Tarih Kurumu Yayınları, IV/A- 2-3.1. Dizi- Sayı:8, Ankara, 2018), 28.

⁹⁰ Neilson, a.g.e., s.5.

⁹¹ Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994* (İmge Kitapevi, 21. Baskı, Ankara, 1989), 16-17.

⁹² Locarno Antlaşmaları ile ilgili detaylı bilgi için; Ersin Müezzinoğlu, İsmail Şahin, “Lokarno ve Musul Kışkacında Türk Dış Politikası”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt:5, Sayı:4. (Nisan, 2016).

silahsızlandırılmasını garantileyen anlaşma, ikincisi; Almanya, Fransa, Belçika, Çekoslovakya ve Polonya arasındaki uluslararası uyuşmazlıklarda uluslararası bir hakeme gidileceğini öneren anlaşma, bir diğeri ise; Fransa, Çekoslovakya ve Polonya arasındaki karşılıklı güvenceyi garantileyen anlaşmadır.⁹³ Locarno anlaşmaları ile Fransa'nın Alman saldırısına karşı güvenliğini tesis ettiği uluslararası konjonktür, Avrupa'da dengenin oluşması havasıyla normalleşmeye girmiştir. Almanya'nın eşitlik taleplerinin karşılığını bulduğu, Versay Antlaşmasının hükmünü yitirdiği Locarno Antlaşmaları sonucunda kısa süreli barış havası yaratırken, ülkelerin dış politika amaçlarında sessiz kaldığı daha sonrasında İkinci Dünya Savaşı'na kadar giden süreçte çatlakların oluşacağı uzun vadeli problemlerin doğmasına da yol açmıştır. Avrupa'da Almanya'nın arzuladığı eşitliği sağlaması ve Locarno Anlaşmalarında Almanya'nın yalnızca batı sınırı hakkında güvence vermesi, Fransa'nın endişelerinin devam etmesine sebep olmuştur. Fransa gerek bu endişeler nedeniyle gerekse Avrupa'da kendisini öne çıkarmak adına Avrupa dışı bir güç olan ABD ile ittifak kurma girişiminde bulunmuştur. Ancak Fransa'nın bu girişimi ABD'nin pasifizizm⁹⁴ düşüncesine aykırı düşmektedir. Yine de barış havasına uygun bir politik hamle atma arzusuyla ABD bu ittifakın uluslararası barışı getirmesi adına diğer devletlerle gerçekleştirilmesini içeren yeni bir teklif sunmuştur. Bu teklif ABD, İngiltere, Fransa, Almanya, Polonya, Japonya, Çekoslovakya ve Belçika arasında imza edilmiş olan Briand-Kellog Paktı'dır.⁹⁵ Briand-Kellog Paktı'nı imzalayan devletler arasında Sovyet Rusya bulunmamaktadır. Bu durum Sovyet Rusya tarafından Batılıların, Sovyet Rusya'yı izole etmek amacıyla bir araya geldiklerini savunmasına neden olmuştur. ABD'nin yaratmak istediği barış havası, Sovyet Rusya'nın bu pakta karşılık Litvinov Protokolü⁹⁶'nü imza etmesi, Fransa'nın pakta bir ABD-Fransa dostluk gösterisi olarak ele alması örneklerine bakılırsa amacına pek

⁹³ Sander, a.g.e., s.32-33.

⁹⁴ Pasifizizm, uluslararası politika aracı olarak savaşın tatminkar bir sonucu oluşturmayacağını savunan bir düşüncedir. Pasifizizm düşüncesine göre; uluslararası anlaşmazlıklarda tüm devletlerin kabul edebileceği bir çözüm üretilmeli, kısa ve uzun vadede güç kullanımına sevk edecek zorunlulukları en asgari seviyeye düşürecek bir yöntem izlenmelidir. Bkz. Ahmet Emin Dağ, *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü* (Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009), 353-354.

⁹⁵ Sander, a.g.e., s.38-39.

⁹⁶ Litvinov Protokolü; 9 Şubat 1929 tarihinde, Sovyetler Birliği, Letonya, Estonya, Romanya ve Polonya arasında imzalanmış, Briand-Kellog Paktı ile aynı amaçları taşıyan anlaşmadır. Bkz. Funda Keskin, "Briand-Kellogg Paktı ve Litvinov Protokolü", *Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980*, ed. Baskın Oran, 308.

ulaşmamıştır. Ancak bahsi geçen dönem içerisinde dünya çapında önemli bir barış havası estirmiştir.⁹⁷

Henry Kissinger, Versay'ın başarısızlığında galip devletlere yönelik; *“Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri cezalandırıcı bir barış yaptılar ve revizyonizm için en büyük nedeni kendileri yarattıktan sonra kendi düzenlemelerini yıkmak için işbirliğinde bulundular.”* şeklindeki eleştirisi de göstermektedir ki, savaş sonu imzalanan barış anlaşmalarının İki Savaş Arası Dönemdeki devletler arası itilaflara engel olamamıştır. Galip devletlerin yarattığı etkisiz barış anlaşmalarının ardından siyasi ve iktisadi olarak büyük etkiler yaratan mesele 1929 Ekonomik Buhranı olmuştur. Kapitalist düzenin oluşturduğu sistemde, bu sisteme dahil bir devlette oluşan hasarın diğer devletlere de bulaşması kaçınılmaz olmuştur. 1929 Buhranının iktisadi sebepleri hala tartışma konusu olmaya devam etse de, bu buhran sonuç olarak devletleri aşırı ekonomik milliyetçiliğe sürüklemiş ve uluslararası ticaretin azalmasına yol açmıştır.⁹⁸ Bunun yanı sıra Ekonomik Buhran, siyasi olarak da otoriter rejimlerin güçlenmesine yol açmıştır.

Almanya ekonomisinin buhrandan kötü etkilenmesi, Almanya'da Nazi iktidarının önünü açmış ve Nazi siyaseti özellikle Fransız dış politikası olmak üzere dünya siyasetinde oldukça sert bir etki yaratmıştır. Fransa'nın Avrupa'da üstünlük kazanmasını sağlayan Versay Anlaşmasının Nazi iktidarı tarafından reddi, Komünist Sovyet Rusya'ya ideolojik karşıt olarak Nazi ideolojisi, Fransa ve Rusya'nın diplomatik yakınlık kurmasıyla sonuçlanmıştır. 1935 yılında Fransa ve Sovyet Rusya arasında karşılıklı yardım anlaşması imzalanmış, bu durumun ve İngiltere'nin etkisi ile de Sovyet Rusya Milletler Cemiyeti'ne kabul edilmiştir. Güvenlik korkusu Fransa'nın Küçük Antant ile ilişkilerini geliştirme girişimine sokmuştur. Fransa'nın İki Savaş Arası Dönem dış politikası öncelikle statükocu bir tutum seyretmekle birlikte, İngiltere'nin yatıştırma politikasına takılmış, ardından Nazi iktidarının politikaları sonucu Fransa'nın kendi güvenliğini sağlamaya yönelik ittifakları yoluyla güvence sistemine yönelmiştir.

⁹⁷ Armaoğlu, a.g.e., s.279-280.

⁹⁸ Sander, a.g.e., s.41-42.

1.1.6. Türkiye

1923 sonrası Türkiye Cumhuriyeti ve dış politikası Mustafa Kemal Atatürk'ün iç politikasını anlamadan değerlendirilemez. Mustafa Kemal Atatürk modern ve batı yönlü bir Türkiye yaratma arzusuyla bir dış politika yürütmüştür. İç siyasette batılılaşma için birçok reform başlattığı gibi, dış politikada da Batı medeniyetine uyum sağlayan bir tutum sergilemiş ve dış politika yönünü tamamen Batı'ya çevirmiştir. Aslında yeni cumhuriyetçi Türk seçkinlerin Osmanlı geçmişine bakış açısının, Osmanlı mirasını kucaklamaktan ziyade reddettiği üzerine olmuştur.⁹⁹ Türkiye'nin iç siyasetini, dış politikasını değiştirmeye izin vermeyecek bir iç yapı oluşturma arzusuyla geliştirmiştir.¹⁰⁰ 1920 ve 1930'larda Türkiye uluslararası sahnede önemli bir rol oynamıştır. Türkiye'nin iç dönüşümleri ve kemalist ideolojik ve politik ilkelerdeki evrimi, Avrupa ve ABD olmak üzere yakından gözlemlenmiştir.¹⁰¹ İtilaf güçlerine karşı ulusal direniş hareketinin liderliğini üstlendiğinde Mustafa Kemal Atatürk, iki temel amaçla karşı karşıya kalmıştır. İlk olarak, Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgisinden sonra orduyu etkili bir savaş gücü olarak yeniden inşa etmek ve İtilaf Güçleri'nin, Türkiye'nin büyük bir kısmını kendi aralarında bölme girişimini engellemek, ikincisi, rakip siyasi akımlar tarafından bölünmediğinden emin olmak. Bu amaçların ilk aşaması Kurtuluş savaşı ile etkili bir şekilde gerçekleştirilmişti.¹⁰² İkinci aşamasının gerçekleştirilmesi meselesinin açıklığa kavuşturulması için, ülkenin uluslararası siyasetteki politik ilişkilerini, değişen konjonktürde dış politik hamlelerini ayrı ayrı incelemek gerekecektir.

Atatürk'ün Ulusal Kurtuluş Savaşı'ndaki başarısı onu neredeyse tartışılmaz bir siyasi otorite olarak tayin etmiştir. Atatürk'e göre, ordunun siyasi sistemdeki konumu için çok önemli olması, üst düzey silah arkadaşlarının kişisel hırsları olması ve işgalcilere karşı savaşı kazandıkları için siyasi iktidar payını hak ettiklerine inanmaları iç siyasette dikkat etmesi gereken noktalardı. Aynı şekilde, bazıları ya dini nedenlerle

⁹⁹ Dilek Barlas, Serhat Güvenç, "Turkey and the Idea of a European Union During the Inter-war Years, 1923-39", *Middle Eastern Studies*, Cilt:45, Sayı:3, 425-446 (11 Haziran 2009): 425.

¹⁰⁰ Şaban Çalış, Hüseyin Bağcı, "Atatürk's Foreign Policy Understanding and Application", *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt:3, Sayı:6, 195-228 (2003): 196.

¹⁰¹ Vahram Ter-Matevosyan, *Turkey, Kemalism and the Soviet Union: Problems of Modernization, Ideology and Interpretation*, (Palgrave Macmillan, 2019), 20.

¹⁰² William Hale, "The Turkish Republic and Its Army, 1923-1960", *Turkish Studies*, Cilt:12, Sayı:2, 191-201 (Haziran 2011): 191.

ya da halifelik görevini sürdürmenin devlet yapısının tepesinde bir güç dengesi üretmesine yardımcı olacağını umdukları için halifeliğin kaldırılması gibi reformlara karşıydılar. Atatürk'ün bakış açısına göre, bunu özellikle tehlikeli kılan şey, 1924'e kadar bazı üst düzey ordu subaylarının, aynı zamanda milletvekili olmaları nedeniyle siyasi ve askeri olarak önemli bir konuma sahip olmalarıydı. Atatürk ile ters düştükleri takdirde, potansiyel olarak hükümete karşı bir karşı darbe başlatmak için komuta pozisyonlarını kullanabilirler veya bunu yapmakla tehdit ederek baskı kurabilirlerdi. Bu, Türkiye'yi 1908'den sonra, sürekli darbeler ve karşı darbelerle, fiili ya da tehdit altında yaşadığı kaos ortamına döndürebilirdi.¹⁰³ Bu tehlikeyi ortadan kaldırmak için Atatürk 1923-1924 döneminde bir dizi adım atmıştır. Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması'nın imzalanmasının ardından savaş dönemi ordusu, üç Müfettişlik ve dokuz kolordu şeklinde yeniden organize edilmiştir. Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı'ndaki yakın silah arkadaşları; Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Cafer Tayyar Eğilmez ve Refet Bele muhalefetle ilişkilendirilmişler ve iktidarın zedelenmesine yol açabilecekleri düşünülmüştür. Doğrusu şu ki 1924'te Atatürk'ün iddia ettiği gibi “büyük bir komplo” olmasa bile, olabileceğinden endişe duyduğu ve en iyi yolun potansiyel muhaliflerini aktif komuta görevlerinden uzaklaştırılmasına karar verdiği söylenebilir.¹⁰⁴ Cumhuriyet'in ilk yıllarında siyasi mekanizmanın yerleşmesi, tehlikelerden uzak tutulması, aksi bir durumun dış politikayı etkilememesi adına Atatürk'ün görüşleri doğrultusunda bir politika geliştirilmiştir. Tabi özellikle 1920'lerde Atatürk'ün temel kaygısının Türk devletini kurmak ve Türk milli kimliğini tanımlamak olduğunu unutmamak gerekmektedir.

1930'larda Türkiye'de büyük bir toplumsal değişim dönemi olmuştur. Nitekim, toplumun ordu dışındaki dönüşümü, Kemalist siyasi-askeri dengenin nihai olarak bozulmasına zemin hazırlamaya başlamıştır. Ayrılan azınlıkların bıraktığı boşluğu doldurmak için orta sınıf iş adamları ve uzman kişiler var olmuştur. 1920'lerin reformları sonucunda, dini kurumlar, iktidar kuruluşundan tamamen yerinden edilmiştir. Daha da önemlisi, eğitimin yayılması seçkinleri genişletmiş, subay topluluğuna alternatif bir liderlik kadrosu üretmiştir. Bununla birlikte, emekli subaylarının giderek azalan sayısı, hizmet süresinin uzunluğu sebebiyle alt kademe gençler için orduda ilerleme yavaş bir

¹⁰³ Hale, a.g.e., s.192.

¹⁰⁴ Hale, a.g.e., s.193-194.

süreç olmuştur. Zamanla, üst sıralardaki bu donma, gençler arasında karışıklığı teşvik etme eğilimindeydi. Bu hayal kırıklıklarının bir çıkış noktası, 1930'larda Türkiye'yi saran yeni ideolojik akımlara katılmak olmuştur. Bu dönemde devrimci toplumsal değişim kavramı Cumhuriyet Halk Partisi tarafından bir doktrin olarak formüle edilmiştir. Toplumsal devrim ilkesi 1931'de parti programına eklenmiş ve 1937 Anayasasında yer almıştır. Ayrıca bu dönemde Harp Akademisi öğrencileri, Türk devrimine ilişkin zorunlu dersler yoluyla radikal sosyal reformun baş doktrini ile giderek daha fazla aşılannmışlardır. Bu aşılama, fazlasıyla yüzeysel olmasına rağmen, yine de orduyu Türk entelektüel düşüncesinin ana akımında tutma eğilimindedir ve subay birliklerinin entelektüel kesim ile özdeşleşmesini güçlendirmiştir. Ancak, öğrenciler ve genç subayların tüm entelektüel deneyleri hükümet tarafından onaylanan çizgileri takip etmemiştir. Hükümetin özellikle ekonomik alanlarda SSCB öykünmesi ile kendini kaptıran küçük bir azınlık komünizme yönelmiştir. Diğer subaylar, Türk ırkının yüceltilmesine dayalı hareket olan Pan-Turanizm'i kucaklamışlardır.¹⁰⁵

Türkiye'nin yeni döneminde dış politikası, Atatürk'ün belirlediği gayeler doğrultusunda siyasi otoritesi ile gerçekleştirilmiştir. Dış politikaya batılı bir bakış açısıyla yaklaşan Atatürk'ün dış politika uygulamaları ana hatlarıyla; Atatürk'ün Batı ile ilişki kurma düşüncesi; Türkiye'nin İslam ülkeleri ve Araplarla olan ilişkileri; İtalyan tehdidinin ortaya çıkışı ve bölgesel anlaşmaların yapılması; Sovyetler Birliği ile ilişkiler ve Türkiye'nin İngiltere ile yakınlaşması şeklinde belirlenmiştir.¹⁰⁶ Modern Türkiye için ne Pan-İslamizm ne Pan-Türkizm ne de Doğu yönlü politika, Batı hakimiyetindeki bir dünyada var olmak için bir çözüm olmayacaktır. Bu nedenle net bir vizyon çizen Atatürk Türkiye'si, ilk olarak Batı ile sorunlarını çözmek için çaba sarf etmiş, irredentist politikadan uzak durmuştur. Bu bağlamda, Türk dış politikasının dönüm noktalarından biri 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması'dır. Ekonomik, adli ve askeri konularda yabancı ülkeler için kapitülasyonların kaldırılmasıyla, Boğazlar ve Musul meseleleri dışında Türkiye'nin bir ulus devlet olarak egemenlik hakları geri getirilmiştir. Bu anlaşma ile çok uluslu Osmanlı İmparatorluğu, küçük bir ulus devlete kesin olarak dönüşmüştür.¹⁰⁷ Lozan Barış Antlaşması ile Batı tarafından varlığı ve egemenliği kabul

¹⁰⁵ George S. Harris, "The Role of the Military in Turkish Politics" *Middle East Journal*, Cilt:19, Sayı:1, Middle East Institute, (Kış 1965): 61-62.

¹⁰⁶ Şaban Çalış, Hüseyin Bağcı, "Atatürk's Foreign Policy Understanding and Application", s.198.

¹⁰⁷ Çalış, Bağcı, "Atatürk's Foreign Policy Understanding and Application", s.200.

edilen Türkiye, Atatürk'ün dış politikasının ana hatlarından ilki olan Batılı devletlerle ilişkiler kurma adına adım atmıştır. Lozan Antlaşması ardından antiemperyalist tutum rafa kaldırılmış, Türkiye statüko gücü haline gelmiştir. İkinci olarak Türkiye'nin İslam devletleri ve Araplarla ilişkileri, Atatürk'ün iç siyasetine bağlı olarak mesafeli ve uzak seyretilmiştir. Öte yandan Arapların bakışı Atatürk'ün reformları Türkiye'nin İslam'dan kopması olarak yorumlanmış ve onaylanmamıştır. Sonuç olarak bu Araplar ile soğukluğun ardından Türkiye, Mayıs 1926'da Müslüman ülkeler ve örgütler tarafından düzenlenen Kahire Konferansı'na katılmayı reddetmiştir. Bu reddetmenin laik Türkiye'nin kimlik inşa süreci ile ilgili olduğunu da söylemek mümkündür. Öte yandan Türkiye, kutsal yerlerin düzeni ve hacıların güvenliğini sağlamak için düzenlenen İslami Mekke Kongresi'ne katılmıştır. Bu organizasyona katılım Ankara'da ciddi bir gerginliğe sebep olmuştur. Mustafa Kemal'in batı ülkelerine sempati ile yaklaştığı ve hatta düşmanı olarak gördüğü Yunanistan ile bile 1930'lara gelindiğinde ileri düzeyde dostane ilişkiler kurduğu bir durumda, gerçekten de Müslüman ülkelere karşı büyük bir heves eksikliği bulunmaktadır. Türkiye tarafından bu heves eksikliği karşılıklıdır ve Araplar bakımından psikolojik nedenleri bulunmaktadır. Araplar Osmanlı geçmişine olumsuz bakmışlar ve "Müslüman boyunduruğundan" uzak kalmışlar ve Türkiye ile ilişkilerini sürdürmekte istekli olmamışlardır.¹⁰⁸

Bir diğer başlıca hedeflerden biri olan, 1930'larda İtalyan irredantizminden algılanan tehdit ülke güvenliğini korumak için birçok ülke ile yakın ilişkiler geliştirmesine yol açmıştır. İtalya faktörü, Türkiye'yi Yunanistan ile dostane ilişkiler kurmaya, Milletler Cemiyeti'nde önemli bir rol üstlenmeye, Balkan ve Saadabat Paktlarının oluşumunda öncü rol almaya ve Montrö Antlaşması ile Boğazların statüsünde değişiklik talebini ortaya koymaya sevk etmiştir. Uluslararası işbirliği ve statükoyu koruma temelinde bir dış politika sürdüren Türkiye'nin Cemiyet'e girmesi hem Türkiye hem de Cemiyet açısından önemli bir gelişmedir. Ancak İtalya'nın Habeşistan'ı işgalinde Milletler Cemiyeti'nin saldırgan politikaları engelleyememesi Türk Dışişleri'nde bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Habeşistan'ın işgali dışında İtalya'nın 1934'te Türkiye kıyılarına sadece birkaç kilometre uzaklıktaki Oniki Adalar, Rodos ve Leros Adalarındaki askeri olarak tahkimatta bulunması ve Mussolini'nin Afrika ve Asya'daki hedefleri konusundaki açıklamaları Türk Dışişleri'nde ciddi bir endişeye yol

¹⁰⁸ Çalış, Bağcı, a.g.e., s.201-204.

açmıştır. Türkiye'nin, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya ile Balkanlar'da bir güvenlik çemberi oluşturmak adına 9 Şubat 1934 tarihli Balkan Paketi'ne imza atması İtalya'dan gelen tehdide yönelik bir adım olarak görülebilir. Söz konusu Pakte göre; adı geçen devletler siyasi, kültürel, sosyal alanlarda işbirliğini gütmüş, aynı zamanda Balkanlarda mevcut statükonun devam etmesini kabul etmişlerdir.¹⁰⁹ Türkiye'nin Balkan devletleri ile bu birlik olma politikasının da çıkış noktası daha önce belirtildiği üzere İtalya'nın Akdeniz bölgesi üzerindeki tarihsel iddiaları çizgisinde yayılmacı politikasıdır.

Atatürk'ün dış politikasında yer alan önceliklerden biri olan Yunanistan ile olan ilişkileri geliştirme ve sorunları çözme noktasında 1930'lı yıllarda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Yunanistan ile başta mübadeleden kaynaklanan sorunlar ve karşılıklı güvensizlik geride bırakılmış, özellikle Balkanlar bölgesinde statükonun devamı ve barışın muhafazası için ortak girişimlerde bulunulmuştur. Bu çerçevede Mussolini'nin irredentist politikaları iki ulusu güvenlik için işbirliği arayışına itmiştir. Kemalist bakış açısıyla gerçekleştirilen reformlar ve “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh” görüşünün de etkisiyle yeni dış politika bu sorunlar temelinde şekillenmemiş, Lozan Barış Anlaşması'nın imzalanmasıyla önemli ölçüde sular durulmuştur. Bunun önemli bir sebebi de birçok sorun çözüme kavuşturulmamış durumda olmasa sınırlar kalıcı bir biçimde çizilmiştir.¹¹⁰ Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkilerin geldiği düzey aynı zamanda Türkiye'nin batılılaşma sembollerinden biri olmuştur. Türkiye gelenekselleşmiş Türk çizgisini reddettiklerini ve eski kimliğin getirilerini yok saydıklarını böylece göstermişlerdir.¹¹¹

Modern Türkiye'de güvenliğinin tesisi için önem arz eden bir diğer adım ise Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerdir. Bu dönemde Türkiye'nin Rus Çarlık rejiminin ardılı olan Sovyetler Birliği ile kurduğu ilişkiler çok karmaşık etmenlere dayanmaktadır. Sovyet Rusya'nın bu dönemki politikasını 1917-1921, 1921-1923 olmak üzere iki belirgin süreçte incelemek mümkündür. İlk dönemde, daha çok ülke içi meselelere

¹⁰⁹ Esra S. Değerli, “Türkiye'nin Balkan Ülkelerine Yakınlaşma Çalışmaları: Balkan Paketi”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:9, Sayı:2 (2008), 127.

¹¹⁰ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I.Cilt (1920-1945)*, (Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000), 391.

¹¹¹ Çalış, Bağcı, “Atatürk's Foreign Policy Understanding and Application”, s.208-211.

yönelen Bolşevik idaresi gizli anlaşmaları reddetmiş, “Barış, Ekmek, Özgürlük” vaatleri ile halk desteği alınmaya çalışılmıştır. Çarlık Rusya’sı sınırlarını korumak ve bu sınırlar içindeki rejimini hakim kılmak, aynı zamanda ideolojisini, Bolşevizmi kabul ettirme politikasını takip etmiştir. İkinci döneminde ise; Sovyet Rusya dış politik hedeflerini gerçekleştirmek için Batı ülkelerinin kendi aralarında ki çatışmalardan yararlanmayı hedeflemiş, ekonomi temelli işbirliklerine yönelmiştir. Bu politikaya örnek olarak, 16 Mart 1921 tarihinde İngilizlerle gerçekleştirdiği ticaret anlaşması gösterilebilir. Avrupa’da proleter devrimin gerçekleşmemesi üzerine Sovyet Rusya kendi ülkelerini güçlendirme politikası ile “Tek ülkede Sosyalizm” inşası sürecine yönelmiştir.¹¹² Sovyet Rusya’nın yönetimi ve uluslararası sistemdeki yerini inşasını oluşturduğu bu süreçte izlediği dış politikanın Türkiye kolu da modern Türkiye’nin inşası süreciyle işbirliği yönünde ilerlemiştir.

Türkiye ile ilişkilere bakıldığında Türkiye ve Bolşevikler arasında yakın ilişkilerin gözlemlendiği bir dönem mevcuttur. Bu işbirliğinin Türkiye açısından temel sebepleri; emperyalist işgalci güçlere karşı birlikte savaşmaları, Türkiye’ye Moskova’dan askeri ve ekonomik yardımın gelmesi, savaş esnasında Kafkaslarda Bolşevik yönetimlerin kurulmasına engel olmayarak Doğu’yu güvenceye alıp, tüm gücünü Batı’ya aktarma politikası, Ankara hükümetini ilk tanıyan hükümetlerden birinin olması ve Batı’ya karşı Moskova’yı bir koz olarak kullanmak istemesidir. Moskova Hükümeti tarafından bakıldığında ise bu süreçte Türkiye ile işbirliği yaparak Batı’nın Anadolu üzerindeki hedeflerini gerçekleştirmeye engel olmak istemesi, Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerini olumlu etkileyeceğini hedeflemesi, Kafkaslarda Bolşevik Hükümetlerinin kurulmasına yardımcı olacağı inancı ve en önemlisi de Boğazlar’ı Müttefik devletler yerine, kontrolü daha mümkün olan bir devlet olarak gördüğü Türkiye’nin idaresinde görmeyi tercih etmesidir. Sovyetler Birliği’nin Çarlık Rusyası dışındaki halkları Bolşevikleştirme politikası bu dönemde Türkiye ile ilişkilerinde önemli rol oynamış ve hatta Anadolu üzerinde sürdürdüğü eylemler sonuç vermiş ve bunun neticesinde Yeşil Ordu¹¹³ kurulmuştur. Ancak bu dönem çok uzun sürmemiştir.¹¹⁴

¹¹² Erel Tellal, “Sovyetlerle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980*, ed. Baskın Oran, s.156-161.

¹¹³ Kurtuluş Savaşı esnasında ortaya çıkan, milliyetçilik, sosyalizm ve İslamcılığı birleştirmiş ve emperyalizm ile mücadele etmeyi hedefleyen örgüttür. Erel Tellal, “Sovyetlerle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980*, ed. Baskın Oran, s. 164.

¹¹⁴ Baskın Oran, “Türk Dış Politikasının Uygulanması”, *Türk Dış Politikası I. Cilt 1919-1980*, s.61-64.

Bu dostane ilişkilerin mecburi tesisi Batılı devletlerin politikalarının bir sonucu olmuştur. Locarno hezimetinin ardından Aralık 1925 tarihinde Türk-Sovyet Tarafsızlık Antlaşması imzalanmıştır.¹¹⁵ Bu antlaşma uyarınca taraflar birbirlerine doğrudan saldırganlıktan kaçınacaklarını, herhangi bir düşman koalisyona katılmayı reddettiklerini kabul etmişlerdir. Ancak 1930'larda Türkiye'nin Batı ile ilişkilerini geliştirmesi ile, Sovyetler Birliği özellikle Boğazlar'ın statüsü hakkındaki taleplerini daha net bir şekilde belirtmekten kaçınmamıştır. Özellikle Türkiye'nin 1932'de Milletler Cemiyeti'ne katılması, Türkiye'nin Sovyetlere yönelik politika yürütmediğini gösterir niteliktedir. Türkiye, Sovyet politikalarının sonucu olarak bir dünya savaşı olasılığını öngörmüştür ve "korkunç güç" olarak adlandırdıkları Sovyetler, Avrupa'nın doğusunda yer alan büyük bir medeniyet tehlikesi olarak nitelendirilmiştir.¹¹⁶ Sovyetlerin Türkiye'deki ideolojik ve iç dönüşümlere ilgisi 1930'ların ortalarında değişmeye başlamış ve 1950'lerin sonuna kadar değişmeye devam etmiştir.¹¹⁷

Çoğu Avrupalı devlet adamı için Osmanlı İmparatorluğu ikincil değerlendirmeye layık görülmüştür. Versay'da toplanan Yüksek Kurul, öncelikle Milletler Cemiyeti Sözleşmesini hazırlamak ve Almanya için kapsamlı bir barış anlaşması hazırlamakla ilgilenmiş, başlangıçta yalnızca Osmanlı İmparatorluğu'nu ivedi Avrupa kaygılarının tamamlanmasını nasıl kolaylaştıracağı açısından incelemişlerdir. Ancak bu yaklaşımın yanısıra İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon tarafından tasarlanan bakışa göre; ilk olarak Anadolu yarımadasının Türkler için korunması, daha sonra Avrupa'daki tüm Osmanlı mallarının teslim edilmesi ve üçüncü bir düşünce olarak da İstanbul ve Boğazların diğer ellere devredilmesi kesinlikle gerekli görülmüştür. Curzon'a göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun söz konusu halklarına (özellikle Araplar ve Ermeniler) Anadolu Türklerine verilmediğinde kendi kaderini tayin hakkı tanınsaydı, kalıcı bir barış düşünülemez olurdu ve Ortadoğu'da barış ve istikrar olmadan, Curzon'un Akdeniz'den Hindistan'a uzanan bir "tampon devletler" zinciri yaratma hayali ümidin ötesinde olacaktı. Bu nedenlerden dolayı Curzon, Fransa, İtalya ve Yunanistan ile geçici olarak uzaklaşma riski olsa bile, Anadolu'nun toprak

¹¹⁵ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.408.

¹¹⁶ Çalış ve Bağcı, "Atatürk's Foreign Policy Understanding and Application", s.212-215.

¹¹⁷ Vahram Ter-Matevosyan, *Turkey, Kemalism and the Soviet Union: Problems of Modernization, Ideology and Interpretation*, s.25.

bütünlüğünün İngiltere tarafından korunması gerektiğini defalarca savunmuştur.¹¹⁸ İngiltere'nin yaklaşımının yanısıra Türkiye'nin İngiltere ile yakınlaşma politikası modern Türkiye dış politikasının en önemli noktalardan birini oluşturmaktadır. Özellikle 1930 yıllarda Sovyetler Birliği ile gerçekleşen uzaklaşmanın ardından geliştirilen Batı ile ilişkiler, İngiltere özelinde artarak devam etmiştir. Büyük Britanya lehine çözümlenen Musul meselesinin¹¹⁹ gölgesine rağmen, Milletler Cemiyeti'ne Türkiye'nin katılımının sağlanmasında önemli bir rol oynayan İngiltere, Türk dış politikasının temel taşı haline gelmiştir. İtalya'nın Akdeniz'deki irredentist politikası, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin ulusal çıkarlarına doğrudan saldırısı sonucu barışı sürdürmek ve statükoyu korumak için Türkiye'nin Batı'daki en önemli güç olarak ele aldığı İngiltere ile ilişkilerini olumlu yönde sürdürmesinden başka seçenek bırakmamıştır.¹²⁰ Boğazlar konusunda daha sonra ele alınacağı gibi Montrö Konferansı'ndaki Türkiye lehine İngiliz etkisi Türk-İngiliz yakınlaşmasının olumlu sonuçlarını göstermektedir.

Modern Türkiye'nin inşasının ilk yılından itibaren modern Türkiye temelli bakış açısına göre tasarlanan kimlik kökten bir değişikliğe uğramıştır. Kendisini Batı ile özdeşleştiren Türkiye'nin temel hedefi batılı bir ulus yaratmak olmuştur. Bu çizgide modern Türkiye, batılılaşma işleviyle uyumlu bir dış politika anlayışı geliştirmek istemiştir.

1.2. Boğazlar Rejiminin Değişmesine Yönelik Türkiye'nin Politikası ve Tepkiler

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından kurulan düzen, kalıcı barışı tesis edememiş, devletlerin çıkarlarını korumak ve sürdürmek adına izledikleri politikalar, barış çabalarına rağmen 1930'lardan itibaren başlayan silahlanma yarışları ile birlikte küresel bir savaşa doğru giden sürecin yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Revizyonist ve statükocu devletler güç dengesi teorisine uygun olarak gruplaşmalar ile dünya

¹¹⁸ Dorothy Boyd Rush, "Lord Curzon and Kemalism The Old World and the New East", *Social Science*, Cilt:55, Sayı:2, 77-88 (İlkbahar 1980), s.78.

¹¹⁹ Lozan Antlaşması'nda kesin çözüme kavuşmayan Musul meselesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kendi toprakları üzerinde savunduğu egemenlik haklarının İngiltere tarafından kabul görmeyişi ve ardından sorunun Milletler Cemiyeti'ne götürülmesi ve Türkiye aleyhine karar alınmasıyla neticelenen bu süreç Türkiye-İngiltere ilişkilerinin asıl sürtüşme konusunu oluşturmuştur. Bkz. Ömer Kürkçüoğlu, *Mondros'tan Musul'a Türk-İngiliz İlişkileri*, (İmaj Yayınevi, Ankara, Ekim 2006).

¹²⁰ Çalış, Bağcı, a.g.e., s.215-217.

siyasetindeki yerlerini sağlamlaştırmaya, milli menfaatlerini korumaya yönelik hareket etmişlerdir. Daha önceki bölümlerde bu süreçte aktif olan ve Türkiye'nin milli hak ve egemenliklerine doğrudan etkisi olan devletlerin ülkesel pozisyonları ve sürdürdükleri politikalar açıklanmaya çalışılmıştır. Böylesi bir dönemde Birinci Dünya Savaşı'nın mağlup ülkelerinden Türkiye'nin dayatılmış anlaşmalar ve saldırılardan milli mücadele doğrultusunda kurtulmaya çalıştığını, bunu yaparken küresel dengeyi kullandığını söylemek mümkündür. Türkiye için olası bir savaşta kendini güvenceye almasını sağlayacak olan en önemli noktalardan birisi olarak Türk Boğazları'nın denetimi büyük önem arz etmektedir. 1923 tarihinde imza edilen Lozan Boğazlar Sözleşmesi, Milletler Cemiyeti'nin garantör olduğu küresel güvenlik sistemine olan güven, 1921-22 yıllarında düzenlenmiş Washington Deniz Silahlarının Sınırlandırılması Konferansı'nda kabul edilen esaslar, Lozan'ın tüm kusurlarına rağmen kabul edilebilir kılmıştır. Ancak silahsızlanmada arzu edilen sonuçların alınamaması, Japonya'nın Mançurya'yı işgali, İtalya'nın Habeşistan'ı işgali, MC'nin yeterince etkili olamaması, Hitler'in iktidarı ile saldırgan politikaları ile birlikte Birinci Dünya Savaşı sonrası kurulan sistemin çökmesine yönelik sinyalleri vermeye başlamıştır.¹²¹ Böylelikle, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin ardından Boğazların milli denetimden mahrum bırakılıp böylesi güven sağlamayan küresel sistemde uluslararası denetimde tutulması Türkiye'nin Boğazların statüsünde revizyona gidilmesini talep etmesini sağlamıştır.

1.2.1. Boğazlarda Rejim Değişikliği

Türkiye'nin ilk talebi 23 Mayıs 1933 tarihinde, Milletler Cemiyeti'nin düzenlemiş olduğu Silahsızlanma Konferansı'nda olmuş¹²², Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde Boğazların kıyılarının ve Marmara Denizi'ndeki adaların silahlandırılmasını engelleyen hükümlerin kaldırılması talebinde bulunmuştur.¹²³ Bu talep konferansın konusuna uygun olmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir, ancak, konferansta ele alınan ağır sahra topraklarının yasaklanması, Boğazlar'da Türk savunmasını engelleyecek bir karar olmuştur. Türkiye'nin böylesi bir kararın alınmasının ardından ya Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin tadilini istemesi, ya da ağır

¹²¹ Yüksel İnan, *Türk Boğazlarının Siyasal ve Hukuksal Rejimi* (Ankara, Turhan Kitabevi, 1995), s.41.

¹²² İnan, a.g.e., s.42.

¹²³ Kudret Özersay, "Montreux Boğazlar Sözleşmesi", *Türk Dış Politikası I.Cilt 1919-1980*, ed. Baskın Oran, s.370.

sahra topraklarının kullanımı ile bir ayrıcalığa sahip olması gerekmektedir.¹²⁴ Türkiye Boğazlar yoluyla tehdit altında olduğunu vurgulayarak, bu amaçla uluslararası platformlarda ve ikili görüşmelerde taleplerini dile getirmeye devam etmiştir. Nisan 1935 tarihinde Milletler Cemiyeti Konseyi'nde ve Mayıs 1935'te Balkan Antantı Konseyi'nde, Eylül 1935 MC Genel Kurulu Konseyi'nde taleplerini yinelemiştir. Bu girişimlerinden olumlu sonuç alamayan Türkiye, isteklerinin barışçıl yönde kabulü ve Boğazlar'ın güvenliğinin sağlam temellere oturtulması amacıyla taleplerini ısrarla sunmaya devam etmiş ve İtalya'nın Habeşistan'ı işgalini gerçekleştirmesinin ardından zorlama tedbirlerini almak amacıyla yapılan Kasım 1935 tarihli Milletler Cemiyeti toplantısında olumlu cevaplar almayı başarmıştır.¹²⁵ İtalya'nın saldırgan tutumu karşısında savunmasız olan İstanbul ve Boğazlar'ın güvenliği haklı bir talep olarak görülmüştür. Türkiye Başbakanı İsmet İnönü'nün 22 Eylül 1935 tarihli telgrafında; "... Adalarda ardı arkası kesilmeyen faaliyetleri sükûnetle seyretmek güçtür..." beyanı, İtalya'nın Oniki Adalar'da sürdürdüğü askeri hazırlıklarına karşın Türkiye'nin endişesini göstermiştir.¹²⁶

1.2.1.1. Türkiye'nin Boğazlarda Rejim Değişikliği Üzerine 10 Nisan 1925 Tarihli Notası

1930'lara gelindiğinde, savaş sonrasında uluslararası anlaşmalar yoluyla getirilen düzen ve ilkeler kuvvet kullanımı ile değiştirilmiş, Almanya Ren bölgesini silahlandırmış, İtalya Habeşistan'ı işgal etmiş ve Oniki Ada'yı silahlandırmış ve bu revizyonist eylemler Türkiye'nin Boğazlarla ilgili talebini haklı çıkarmıştır.¹²⁷ Bu şartlar altında Türkiye Cumhuriyeti, Lozan Barış Antlaşması'na taraf devletlere 10 Nisan 1935 tarihli bir nota göndermiştir. Bu nota Boğazların mevcut statüsünün değişikliğini uluslararası hukukta *rebus sic stantibus*¹²⁸ ilkesine dayalı olarak talep etmiş, uluslararası

¹²⁴ Selma Yel, *Değişen Dünya Şartlarında Karadeniz ve Boğazlar Meselesi (1923-2008)* (Ankara, Erdal Basın Yayın Dağıtım, 2009), s.77.

¹²⁵ Kudret Özersay, "Montreux Boğazlar Sözleşmesi", *Türk Dış Politikası I.Cilt 1919-1980*, ed. Baskın Oran, s.370-371.

¹²⁶ Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, *Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939)*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Genel Müdürlüğü, Ankara 1973, s.11.

¹²⁷ Yel, a.g.e., s.81.

¹²⁸ Adı geçen uluslararası hukuk ilkesine göre, bir andlaşmanın yapıldığı süreçte varolan ve andlaşmanın yapılmasını etkileyen koşullarda ortaya çıkan değişikliklerin, bu andlaşmayı sonlandırmaya neden olacağı kabul edilmiştir. Bkz. Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri 1. Kitap* (Turhan Kitabevi, 12. Bası, Ekim 2014), 211.

bir konferans toplanması çağrısında bulunmuştur.¹²⁹ Türkiye'nin Lozan'a taraf devletlere gönderdiği nota şöyledir:

“1923’de, Türkiye Lozan’da serbestii mürur ve gayri askeri hale ifrağ ahkâmını ihtiva eden Boğazlar mukavelesini imzaya muvafakat ettiği zaman, Avrupa’nın umumi vaziyeti, siyasi ve askeri bakımdan, bugün kendini gösteren vaziyetten tamamıyla ayrı bir manzara arz etmekte idi, Avrupa o tarihte silahsızlanmaya doğru gidiyordu ve siyasi durumu yalnız beynelmilel taahhütlerle teyit edilmiş değişmez hukuk prensipleri üzerine iptina eyleyecekti. Kara, deniz ve hava kuvvetleri daha çok az korkulacak mahiyet göstermekte ve temayülleri azalma yolunda tezahür etmekte idi. O sırada Türkiye Boğazlar mukavelesinin takyidi ahkâmını milletler cemiyeti misakının 10 uncu maddesinin garantisine ilâveten mumzi devletlerin, ve herhalükarda dört büyük devletin tehdit vukuunda Boğazların müdafaasına müştereken ve milletler cemiyeti konseyi tarafından bu hususta kararlaştırılacak bütün vasıtalar ile tevessül etmeleri teahhüdünü ihtiva eden 18 nci maddenin teminatına güvenerek imza edilmişti.”¹³⁰

Türk notasının bu bölümünde, 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması, Boğazlar’ın statüsünü belirlediğinde Avrupa’nın durumunun, silahsızlanma çabalarının ayrı bir çerçeve çizdiğini, Türkiye’nin uluslararası ortama güven duyduğunu vurgulanmıştır. *Rebus sic stanbibus* ilkesi temel alınarak, artık uluslararası konjonktürde meydana gelen gelişmeler ile antlaşmanın feshi ya da değişiklik talebi meşru kılınmıştır. Şöyle ki:

“O zamandan beri Karadeniz vaziyeti her noktadan emniyetbahş bir müsalemet manzarası arzeder hale gelmiş ve buna mukabil Akdeniz’de yavaş yavaş bir kararsızlık teessüs etmeye başlamıştır. Deniz konferansları silahlanmaya doğru bir inkişaf göstermiştir. Deniz tezgahları, yakında denizlere şimdiye kadar erişilmemiş bir kudrette gemiler dönecektir. Hava sahasında kuvvetlenme baş döndürücü bir şekilde tezayüt, kıtalar ve adalardaki tahkimat mütemadiyen tekessür etmektedir.

Ahval ve şerait bu surette tamamen değişirken boğazların tam emniyetsizliğine çaresiz olması lazım gelen yegane garanti de ortadan kalkmış ve en alakadar devletler umumi bir ihtilaf tehlikesinin mevcudiyetini ilan ederken Türkiye, bu endişe verici emniyetsizliğin hiçbir mukabil tarafı olmaksızın en zayıf noktasından en fena tehlikelere maruz olmakta bulunmuştur. Türkiye, kendisine yapılan musırrane

¹²⁹ Kudret Özersay, “Montreux Boğazlar Sözleşmesi”, *Türk Dış Politikası I.Cilt 1919-1980*, ed. Baskın Oran, s.371.

¹³⁰ Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, *Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935–1939)*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Genel Müdürlüğü, Ankara 1973, s.21.

talepleri is'af ederek, o zaman tamamilen ecnebi kuvvetlerin işgali altında bulunan Boğazların askerlikten tecridini, kendisine verilen asgari garantilerin kıymetini, mevcut şerait altında ve "Boğazların ve civar mıntıkların gayri askerî hale ifrağının Türkiye için askerî noktai nazardan bigayrihakkın bir tehlike teşkil etmemesi" bakımından uzun uzadıya tarttıktan sonra kabul etmişti. Mezkûr mukaveleyi imza eden devletler, Boğazlar rejimini tanzim eden ahkâmın heyeti umumiyesine ayrılmaz bir tarzda bağlı bulunan emniyet garantisini müeyyit mukavelenin 18 inci maddesine o derece ehemmiyet vermişlerdir ki, mezkur garantinin askerlikten tecrit ve serbestli mürur hakkındaki ahkâmın gayri kabili tecezzi bir parçasını teşkil etmekte bulunduğunu kati olarak teyit etmişlerdir. Bu hükmün tazammun ettiği mana şudur ki, emniyeti memleketin heyeti umumiyesinin emniyeti için zaruri olarak arazisinden bir parçası üzerindeki hukuku hükümlerinin tenkisi fiilî, ameli ve müessir teminat olmaksızın Türkiye'ye tahmil ettirilemezdi. Şurası da aşîkârdır ki, bu garanti işlemez bir hale gelir veya meşkûk kalırsa, bütün mukavelenin muvazenesi, Türkiye'nin ve Avrupa sulhunun zararına olarak bozulmuş olur. Halbuki, siyasi buhranlar sarîh surette ispat etmiştir ki, kollektif garantinin bugünkü mekanizması pek ağır bir surette harekete geçmekte ve geç ittihaz edilen her karar, beynelmilel bir hareketten beklenen istifadeyi ekseri ahvalde kaybettirecek mahiyet arz etmektedir. Bu sebeptendir ki, 1923 senesinde Türkiye bugün birçok devletlerin de aynı noktai nazarı güttükleri gibi, Milletler Cemiyetine gireceği andan itibaren misakının kendisine temin edeceği kollektif garanti ile iktifa edememiş, Boğazlar mukavelesini imza edenlerin heyeti umumiyesinin kollektif garantisini gayrikâfi bulmuş, ve yalnız dört büyük devletin müşterek garantilerini kendi tamamıyeti mülkiyesi için o zamanki şerait altında, elzem olan asgari emniyeti temin edebilecek mahiyette görmüştü. Fakat, eğer bizzat bu asgari emniyet de, tesisini istilzam eden şeraitten tamamen farklı siyasi ve askeri ahvalden dolayı zayıflar veyahut meşkuk bir hale gelirse, Cumhuriyet Hükümeti, ağır bir ihmâl suçu altında kalmaksızın, bütün memleketi tamir kabul etmez ani bir baskına maruz bırakamaz. Boğazlar'ın emniyetini zâmin olan devletlerin Milletler Cemiyeti muvacehesindeki vaziyetleri ve bu zâminlerin kendilerine tefviz edilmiş vazifeler karşısında askeri ve müessir teşriki mesaide bulunmalarını hiç olmasa şüpheli bir hale sokan hususi ahval ve şerait, 1923 mukavelesinin umumî muvazenesini bozan unsurlardır."¹³¹

1923'deki uluslararası sistemden farklı olarak 1935 tarihine gelindiğinde Boğazlar ve çevresinde ortaya çıkan tehdit, silahsızlandırılmış ve savunmasız bırakılmış Boğazlar'ın güvenliğini sağlamak acil ve mühim bir mesele haline gelmiştir. Türkiye Cumhuriyeti, ihmale yer bırakmak istemeyerek, Milletler Cemiyeti'nin kolektif güvenliği sağlamada yeterli olamadığı, en azından şüpheli olması sebebiyle alınan bu kararların değiştirilmesi gerektiğini şu sözlerle vurgulamıştır:

"Boğazlar emniyetinin halâ hakiki bir garanti ile müemmen bulunduğu bugün iddia edilemez. Türkiye'den de bu teminat vazifesini ifasına ademi icabet gibi tehlikeli bir ihtimale karşı bigâne kalması

¹³¹ Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935–1939), T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Genel Müdürlüğü, Ankara 1973, s.23.

talep olunamaz. Bu mülâhazata şunu da ilâve etmek icabeder ki, Boğazlar mukavelesi, yalnız sulh hali ile Türkiye bitaraf veya muharip olmak üzere harp halini zikretmekte, ve hususi veya umumi harp tehdidi ihtimalini mevzuubahs etmeyerek Türkiye'nin o takdirde kendi meşru müdafaasını temin çareleri aramasına imkân vermemektedir. Halbuki bugün tamamıyla sabit olmuştur ki haliharp ansızın ve hiçbir formalitesiz vukua gelebileceğinden harici tehlikenin en nazik safhası asıl bu tahdit safhasındadır. Bu noksan, derpiş edilen garantilerin kıymetleri ne olursa olsun bunların müessiriyetini başlı başına izale edebilir.”¹³²

Lozan Barış Antlaşması, sadece savaş ve barış durumlarından bahsetmiş, pek yakın savaş tehdidi üzerine bir seçenekte bulunmamıştır. Mevcut statüko gereği savaş tehdidine ilişkin hükümlerin belirlenmesini gerekli kılmıştır. Türkiye notasında bu hususa da dikkat çekerek, hukuken oluşan boşluğun doldurulmasının önemine dikkat çekilmiştir.

“Türkiye Cumhuriyeti bidayeti teşekkülünden beri, kendisine her sahada tahakkuku ekseriyetle ağır fedakârlıklar tahmilinden hali kalmamış olan bir sulh ve itilaf siyaseti çizmiştir. Türk Hükümeti son on yıl içinde tahaddüs eden pek çok ahval ve şeraitte bütün devletler tarafından takdir edilen bir uzlaşma, taahhütlerine sadakat ve sulh eserine samimi bağlılık zihniyeti göstermiştir. Türkiye başkalarına daima temin ettiği emniyeti, bizzat kendisi için de istemek hakkını haizdir. Lozan muahedesini imza edenlerin iradeleri haricinde olarak tahaddüs eden ahval ve şerait tam hüsnüniyetle tespit edilmiş olan ahkamı işlemez bir hale getirmiştir. Ve binnetice mevzuu bahsolan mesele ise Türkiye'nin mevcudiyeti ve bütün arazinin emniyeti olduğu içindir ki, Cumhuriyet Hükümeti'nin ahval ve şeraitini zaruri kıldığı tedbirleri almak suretiyle millet huzurunda kendisine düşen mesuliyeti deruhte etmeye mecbur kalması mümkün olabilir. Yukarıda bildirilen mülâhazatı gözönünde tutan ve Boğazlar mukavelesini dört büyük devletin müşterek garantisine taalluk eden 18 inci maddesi ahkâmının mahluk ve işlemez bir hale geldiğini ve arazisine müteveccih harici bir tehlikeye karşı bir ahkâmın Türkiye'yi artık ameli bir surette muhafaza edemeyeceğini haklı olarak düşünen Cumhuriyet Hükümeti, Türk arazisinin taarruzdan masuniyeti için elzem emniyet şeraiti dahilinde ve Akdeniz ile Karadeniz arasında ticari seyrisefainin daimi inkişafı için en liberal bir zihniyetle boğazlar rejimini tanzime matuf itilafların yakın bir zamanda akdi zımında müzakerata başlamaya amade olduğunu, Boğazlar mukavelesi müzakerelerine iştirak etmiş olan devletlere bildirmekle kesbi şerefeyler.”¹³³

Türkiye Cumhuriyeti Boğazlar'da arzuladığı değişiklik talebini, modern Türkiye'nin belirlediği ilkeler çerçevesinde sürdürmüş, özellikle anlaşmaların tek taraflı

¹³² Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, *Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935–1939)*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Genel Müdürlüğü, Ankara 1973, s.23.

¹³³ Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, *Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935–1939)*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Genel Müdürlüğü, Ankara 1973, s.23-24.

sonlandırıldığı bu dönemde saldırgan tutumdan kaçınmış, oldu bitti yapmadan tarafları görüşmeye çağırmıştır. Bu tutum karşısında devletlerin tepkileri olumlu olmuştur.

1.2.1.2. Türkiye'nin Notasına Tepkiler

1.2.1.2.1. Türk Notasına İngiltere'nin Yaklaşımı

Türkiye'nin 1935 tarihli Boğazlar'ın statüsünde değişiklik talep eden notasına İngiliz yaklaşımı olumlu yöndedir. Montrö Konferansı'na giden bu süreçte, Lozan Konferansı'nda olduğu gibi Türkiye'nin İngiliz görüşünü benimsemesi, Türkiye'nin hayati çıkarlarını etkileyen konularda İngiltere ile çatışmaması Türk-İngiliz ilişkilerinin etkisini ortaya koymaktadır. Batılı yapı değişikliğinin gerçekleştirilmesi için gerekli olan Türkiye'nin İngiltere ile uyumu, Boğazlar meselesinde de kendini göstermiştir. Türkiye'nin İngiliz desteğine ihtiyacının yanısıra, İngiltere'nin de Doğu Akdeniz üzerinde çıkarlarına İtalyan tehdidi, Rusya'daki rejimle ilgili endişesi İngiltere'yi Türkiye ile işbirliğine yönlendirmiştir. 1930'larda Avrupa gelişmelerinde etkin rol oynamak için ortak tehlikelere karşı yapılan işbirliği Boğazlar konusunda Türkiye'nin kazanımları olmuştur.¹³⁴

16 Nisan 1936 tarihinde Türkiye'ye ilk olumlu cevabı veren İngiltere yapılacak değişiklik talebiyle ilgili de bir öneri sunmuştur.

*"I have taken note also of the assurance which His Excellency the Turkish Minister of Foreign Affairs has been good enough to give to his Majesty's Ambassador in Turkey that the revision which the aide-mémoire is designed to obtain relates only to the military clauses of the convention."*¹³⁵

Alıntılanan kısmın önemi; İngiltere'nin Boğazların askerden arındırılması ile ilgili olarak talebinde serbest geçiş hakkının sağlanmamasına karşı olmasıdır. Şöyle ki ticaret gemilerinde uygulandığı gibi savaş gemilerinde de Türkiye'nin tarafsız olması halinde hiçbir kayda bağlı olmaksızın geçişi arzulanmıştır. İngiltere'nin cevabının

¹³⁴ Ömer Kürkçüoğlu, *Mondros'tan Musul'a Türk-İngiliz İlişkileri*, s.404-408.

¹³⁵ Montreux ve Savaş Öncesi Yılları..., s.57.

ardından Türk Büyükelçi Numan Menemencioğlu'nun Lozan'a taraf devletlere yaptığı geziler esnasında Londra'da bulunduğu süreçte Montrö'de sunulacak olan proje üzerine görüşmeler yapmıştır. Menemencioğlu'nun görüşmelerin ardından İngiliz bakış açısını ortaya koyduğu çerçeve şöyle olmuştur; İlk olarak serbest geçiş ilkesinin kısıtlanması ve özel izin ile geçişin gereği kabul görmemiştir, Karadeniz'e çıkacak gemilerin miktarı konusunda herhangi bir Türk-Sovyet anlaşmasının varlığı konusunda endişe duyulmaktadır, Boğazlar Komisyonu'nun varlığını sürdürmesini arzulanmaktadır ve Boğazlar üzerine alınacak kararların daha sonra çatışmalara neden olabileceğini düşünmeleri sebebiyle silahsızlanma konusunun ayrıca, diğer meselelerin ayrıca incelenmesi taraftarıdır.¹³⁶

1.2.1.2.2. Türk Notasına Sovyet Rusya'nın Yaklaşımı

Türkiye'nin Lozan'a taraf devletlere gönderdiği notada Türkiye'ye yönelen tehdidin Akdeniz'den geldiği şu şekilde belirtilmiştir:

*“O zamandan beri (1923'den beri), Karadeniz vaziyeti her noktadan emniyet bahş bir müsalemet manzarası arzeder hale gelmiş, ve buna mukabil Akdeniz de yavaş yavaş bir kararsızlık teessüs etmeye başlamıştır....”*¹³⁷

Bu noktada Boğazlar ile ilgili talep edilen değişikliğe sebep olan tehdidin Karadeniz üzerinden ele alınmaması Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne açıkça bir dostluk gösterisi olarak görülmüş ve Sovyetler Birliği'nin 14 Nisan 1936 tarihinde verdiği cevabı da aynı doğrultuda olmuştur. Sovyet Hükümeti 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'nda Boğazlar üzerindeki Türk egemenliğini kabul ettiğini vurgulamış, Türkiye'nin bölge üzerinde en güvenilir ülke olarak yer aldığının altını çizmiştir.¹³⁸ Sovyetler Hükümeti'nin Türk teklifine destek vermesinin başlıca sebebi; Lozan'da geçen kıyıdaş olmayan yabancı devletlere verilen savaş gemilerinin Boğazlar'dan serbest geçişi hakkı Sovyetler Birliği tarafından tehlikeli görülmüştür.¹³⁹ Türk notasının

¹³⁶ Montreux ve Savaş Öncesi Yılları..., s.58-59.

¹³⁷ Montreux ve Savaş Öncesi Yılları..., s.35.

¹³⁸ Montreux ve Savaş Öncesi Yılları..., s.36.

¹³⁹ Harp Akademileri Komutanlığı, *Tarihten Günümüze Türk Rus İlişkileri*, İstanbul, 1995, s.14.

ardından Sovyet tutumunu en iyi özetleyen yorum 14 Nisan 1936 tarihinde Pravda gazetesinde yer alan şudur:

“Eğer bugün Karadeniz’de sürekli bir barış varsa, bu birinci olarak Sovyetler Birliği’nin izlediği barış siyasetinin, ikinci olarak da Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki dostça ilişkilerin sonucudur. Lozan Anlaşmasının yeniden gözden geçirilmesi sorununu ortaya atmakla Türkiye kimseyi tehdit etmemekte, sadece kendi güvenliğinden emin olmak isteğiyle Boğazların tahkimatıyla zorunlu bir savunma tedbiri almayı düşünmektedir....Boğazları Türk egemenliğinin ayrılmaz parçası olarak gören hükümetimiz buna uygun hareket etmiştir....Türk Hükümeti’nin önerisi, barışın sağlanlaştırılmasına ve Türkiye Hükümetinin sınırlarının güvence altına alınmasına, dolayısıyla Karadeniz ve Akdeniz’de de barışın sağlanmasına hizmet etmektedir.”¹⁴⁰

Sovyet Hükümeti Boğazlar’da Türk egemenliğini desteklemiştir. Ancak 1935-1936 yıllarında kıyılarını korumayı hedefleyerek, denizaltılarını güçlendirmeye dayanan siyaseti yerine büyük gemiler inşa edip, denizlerde önemli bir güç olmayı istemiştir. Bu nedenle Türk notasındaki taleplerden “boğazların kapalılığı ilkesi” yeni hedefleri ile örtüşmemektedir. Boğazların kapalılığı meselesinde farklı politikaların yarattığı anlaşmazlığın yanı sıra Montrö Konferansı öncesi Türk-Sovyet ilişkilerinde bir pürüz daha patlak vermiştir. Türkiye notasına Romanya’nın cevap notasında yer alan “...anlaşmalarla kabul edilmiş olan topraklarını hiçbir zaman görüşme konusu etmediği ve hiçbir zaman etkileyemeyeceği gerçeği ışığında, Türk Hükümetinin Boğazlar konusunda destekleneceği...” ifadelerden Besarabya ilhakına¹⁴¹ atıfta bulunulduğu ve bu konuda Türk tarafından bir destek alındığını düşünmüşlerdir. Ancak Ankara

¹⁴⁰ Komünist Enternasyonal Belgelerinde Türkiye Dizisi-1, Pravda, “Türkiye’nin Güvenliği ve Boğazlar Rejimi Boğazlar Meselesi Lozan ve Montrö”, İstanbul, 1977, ss.98-100.

¹⁴¹ Besarabya bugünkü Moldova’yı içine alan bölgenin adıdır. 18. ve 19. yüzyıllarda Rus Çarlığı’nın sıcak denizlere inme ve Balkanlardaki Ortodoksları koruma politikaları doğrultusunda yaptığı işgallerden biri de Osmanlı’nın Boğdanı’nın doğusu Besarabya’nın işgalidir. 1806-1812 tarihli Türk-Rus Savaşı’nın ardından Bükreş Anlaşması’yla Tatarlar Besarabya’yı terk etmek zorunda kalmışlardır. İşgal bölgenin Tatarlardan arındırılması ve Ortodokslarlaştırılmasıyla sonuçlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı’nın ardından galip devletlerden Romanya, Besarabya’yı ilhak ederek topraklarını genişletmiştir. Buna karşın SSCB, Romanya’nın ilhak ettiği toprakları daha sonra ilhak etmek amacıyla 1924 yılında Moldova Özerk SSC kurmuş ve 1940’ta bölgeyi işgal ederek yeni siyasi dönemde SSCB’nin on altı cumhuriyetlerinden biri haline getirmiştir. Bkz. Süer Eker, “Doğu ile Batı Arasında Çıkmaz Yolların Kavşağında Yolunu Arayan Bir Ülke: Moldova”, *Karadeniz Araştırmaları*, sayı:43 (Güz 2014): 1-3.

Hükümeti Sovyetler'in bu meseledeki kuşkulu yaklaşımına karşı çıkmış, Türkiye'nin Sovyetler'in çıkarlarına aykırı bir girişimde bulunmadığını beyan etmiştir.¹⁴²

SSCB'nin bu yıllardaki politikası Avrupa dengesi, Balkan Devletleri ile işbirliği ve ortak güvenlik noktalarında bir dış politika takip etmek olmuştur. Karadeniz üzerinde güvenlik ve Sovyet donanmasının Boğazlarda serbest geçişinin sağlanması için Türk notasına yönelik olumlu bir tutum sergilemiştir.¹⁴³

1.2.1.2.3. Türk Notasına İtalya'nın Yaklaşımı

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Anadolu'nun işgaline katılmış olmasına rağmen, Türkiye ile ilişkilerini düzelteren ilk devlet İtalya olmuştur. 1928'de Türkiye ve İtalya arasında Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Yargısal Çözüm Antlaşması imzalanmış ve İtalya'nın endişe verici emellerinin bir süre de olsa şüphe uyandırmadığı görülmüştür. Ancak Mussolini'nin 1930'larda sürdürdüğü yayılmacı politikasının etkisi Türk-İtalyan ilişkilerine de yansımıştır.¹⁴⁴ Mussolini, Roma İmparatorluğu'nun mirası olarak gördüğü Akdeniz ve Ortadoğu'da yayılmacı siyaset izlemiştir. Türkiye de bu yayılma alanı içerisinde yer almaktadır. İtalya'dan adalar yolu ile gelebilecek saldırılar, korumasız Boğazlara kolaylıkla saldırılabileceği endişesine sebebiyet vermiştir. Aynı zamanda İtalya'nın Balkanlar üzerindeki yayılmacı politikası da bilinmektedir. İtalya'nın Arnavutluk ve Yunanistan üzerinden Selanik'e inme planı İstanbul'u tehdit altında bırakmaktadır.¹⁴⁵ Türk notasında Boğazların statüsünün değişmesi arzusunun, açıkça İtalyan tehdidine dayandırılması bu sebeplerle açıklanabilir.

Dönemin Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti, 1930 yılında düzenlenen Londra Deniz Konferansı'nda İtalyan mevkidaşı Grandi'nin "*İtalya Bahr-i Sefid*¹⁴⁶ 'de kendi ve bütün sahildar devletler için sulh ve emniyet ister.'" şeklindeki beyanını tahlil ederken İtalya'nın revizyonist politikalarını sürdürdüğü şeklinde yoruma açık olduğunu belirlemiş ve Tefik Rüşti'nün bu yorumu Türkiye'nin İtalya'ya olan güvensizliğini

¹⁴² Montreux ve Savaş Öncesi Yılları..., s.43-50.

¹⁴³ Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi* (Başnur Matbaa, Ankara, 1968): 68.

¹⁴⁴ Korkmazcan, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Diplomasisi*, s.15-16.

¹⁴⁵ Yel, *Değişen Dünya Şartlarında Karadeniz ve Boğazlar Meselesi*, s.59-60.

¹⁴⁶ Osmanlı'ca Akdeniz demektir.

ortaya koymuştur. Grandi'nin nutkunda İtalya'nın herhangi bir anlaşmaya taraf olabilmemesinin kendisine uygulanmakta olan zorlama tedbirlerinin kaldırılması şartı ile olabileceğini söylemesi bir diğer dikkat çeken husus olmuştur.¹⁴⁷

İtalya Hükümeti, Türk Dışişleri'ne çektiği telgrafta; İngiltere'nin Akdeniz'deki mevcut sağlam statükosunun İtalyan çıkarlarına aykırı olduğunu savunmuş, Türk-İngiliz yakınlaşmasının kendilerini endişeye sürüklediğini belirtmiştir. İtalya, Türk notasını 28 Nisan 1936 tarihinde cevaplamış, görüşmeye hazır olduklarını bildirmişlerdir. Ancak bu notanın alınmasının birkaç hafta sonrasında Roma Büyükelçisi Ragıp Baydur, Suviç ile yaptığı görüşmenin ardından İtalya'nın görüşlerini ilerde bildirmek üzere saklı tuttuğuna açıklık getirmiştir. İtalya'nın bu belirsiz tutumu İtalyan Dışişleri Bakanlığı mevkiine Galeazzo Ciano gelene kadar sürmüş ve yeni bakanın tutumu ile de Montreux Konferansı'na İtalyan katılımının olmayacağı kesinleşmiştir.¹⁴⁸

1930'lu yıllarda Türkiye için en önemli endişe kaynaklarından biri İtalya olmuştur. Akdeniz üzerinde gerçekleştirmek istediği emellerin, Türk ulusal çıkarları ile çatışması İtalya'nın Boğazlar üzerinde Türk hakimiyetinin artmasını desteklememesine sebebiyet vermiştir. Fransız gazeteci Maurice Pernot'un da belirttiği gibi, Boğazlarda mevcut statünün değişmesine en karşı olan devlet İtalya idi.¹⁴⁹ Türkiye üzerinde İtalyan etkisini, İsmet İnönü'nün Tefik Rüştü Aras'a çektiği şu telgrafta açıkça görmek mümkündür:

“Türkiye'nin en mühim ve belki bu gün için yegâne meselesi Akdeniz emniyeti ve İtalya ihtirasatı meselesidir. Müstakbel belki yakın harbi umumile İtalya'nın hangi grupta bulunacağı yeni bir harpte nihayete kadar bitaraf kalması da ciddî bir ihtimal dahilindedir. Bizim alâka ve menfaatimiz olmadan sürükleneceğimiz yeni bir harp sonunda, ister galip ister mağlup taraftan çıkalım, İtalya'ya karşı yıpranmış bir vaziyette bulunmamızı kendi elimizle hazırlayanlayız. İtalya bitaraf kaldığı halde, mutlaka bitaraf kalmalıyız. İtalya harbe girdiği halde yine bitaraf kalıp kuvvetimizi muhafaza etmek en faydalı yoldur. Eğer İngilizler veya Ruslarla şimdiden uzun

¹⁴⁷ Montreux ve Savaş Öncesi Yılları..., 50-51.

¹⁴⁸ Montreux ve Savaş Öncesi Yılları..., s.52-53.

¹⁴⁹ Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, s.68.

müddetli, İtalya'ya karşı emniyet için bir taahhüdümüz olsaydı, bu hazır ve esaslı faydaya mukabil müttefiklerimizin müstakbel büyük harpteki risque'lerine iştirak edebilirdik. Halbuki Rusya ve Fransa İtalya'yı gücendirmemek için, en basit muahedelerden içtinap ettiler. İngiltere kendi istediği zaman için bu imkânı kendine mahsus olarak muhafaza etmek istiyor. Türk noktai nazarından bir taahhüde girmekten dikkatle içtinap ediyor."¹⁵⁰

1.2.1.2.4. Türk Notasına Fransa'nın Yaklaşımı

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından galip devletlerden en sancılı süreci yaşayan ülke Fransa'dır.¹⁵¹ Fransa'nın, Almanya'nın Versay düzenine meydan okumalarına karşı çıkacak bir gücü bulamamasının sebebi yalnızca askeri yetersizlik olmamıştır. Fransa'nın iç siyasetindeki karmaşa, diplomasisini de etkilemiştir. 1933-1940 yılları arasında Fransa da 34 hükümet iş başına, 7 farklı dışişleri bakanı dış politikayı idare etmiştir. Ekonomideki olumsuz tablolar sosyal kargaşayı beraberinde getirmiştir.¹⁵² Fransa'nın Versay Düzenini sürdürmek istemesinin temel sebebi; Almanya'nın tekrar önemli bir Avrupa gücü olmasını engellemekken, İngiliz liderlerin Fransız işbirliğinden kaçınmasında önemli etken Avrupa'da Fransa'nın mutlak güç olma gayretine karşı çıkmak olmuştur. İngiltere, Almanya'ya Fransa'yı dengeleyecek bir güç olarak bakmıştır. Britanyalı birçok politikacı tarihi bir refleks ile Napolyon Savaşları'ndan kalma bir argümanı Fransız işbirliğinden uzak kalmak için ortaya atmış; Ren bölgesinin Hollanda ve Belçika limanlarına hakim olması nedeniyle olası bir Fransız-İngiliz savaşında, İngiliz deniz gücünün ciddi bir darbe ile karşı karşıya kalacağı düşüncesine sahip olmuşlardır.¹⁵³ Fransa'nın tüm dikkatini Almanya'ya ve İngiliz-Fransız ilişkilerinin bu boyutu üzerine çekmesi uluslararası politikayı etkileyen meselelerde Fransa'yı İngiltere'nin yanında bulunmaktan alıkoymuştur.

Fransa Avrupa'da oluşturulmuş mevcut düzeni değiştirmeye yönelik girişimlere şiddetle karşı çıktığı bu dönemde, Montreux Konferansı'nın toplanmasına yönelik bu Türk notasına olumsuz yanıt vermeyerek, Boğazlarda değişikliğine karşı çıkmasının

¹⁵⁰ Montreux ve Savaş Öncesi Yılları..., 54.

¹⁵¹ Henry Kissinger, *Diplomasi*, s.240.

¹⁵² Best, Hanhimaki, Maiolo, Schulze, *20.Yüzyılın Uluslararası Tarihi*, s.189.

¹⁵³ Kissinger, a.g.e., s.245.

başlıca sebebi 1935 yılında imzaladığı Fransız-Sovyet ittifak anlaşması olmuştur.¹⁵⁴ Fransa'nın 25 Nisan 1936 tarihli Türk notasına verdiği cevap ise şöyledir;

*“Beynelmilel muahedatın bir taraflı hareketle tadil edilemeyeceğini takdir hususunda Fransa Cumhuriyeti Hükümeti bir kere daha Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile birlikte bulunmaktan bahtiyardır. Fransa Hükümeti Türkiye Hükümetinin talebi vakını saik olan esbabı mucibeyi kıymeti hakikiyesile takdir etmekle beraber, notaya muttali olur olmaz derhal başladığı derin tetkiki ikmalinden evvel bu talebin ortaya koyduğu kompleks mesail hakkında karar verecek vaziyette değildir....”*¹⁵⁵

Fransa Boğazlar meselesinde keskin bir tutum takınmaktan kaçınmış, yalnızca Sovyet İttifakı sebebiyle karşı durmak istememiştir. Montrö Konferansı'nın düzenlenmesinin ana rolünü İngiltere ve Sovyetler Birliği almış iken, Fransa ikincil devletlerden biri olarak kalmıştır.

1.2.1.2.5. Türk Notasına Balkan Devletlerinin Yaklaşımı

Bulgaristan, Türkiye'nin notasına olumlu yanıt vermiş ve önemli ölçüde de desteklemiştir. Bulgaristan'ın cevabı şöyle olmuştur:

“Boğazlar hakkındaki notanızı okudum. Türkiye'ye karşı beslediğimiz samimi dostluğa sadık kalarak Boğazların tahkimi hakkındaki talebinize bir gûna itirazımız olmadığını ve Türk topraklarının emniyetini temine matuf olan bu haklı talebin arzumuz dairesinde neticelenmesini büyük bir sempati ile temenni ettiğimizi ve Türkiye ile daima dost olmak kendinin bu suretle kuvvetlenmesi Bulgaristan için de yeni bir kuvvet ve emniyet olarak telâkki eylediğimizi Bulgaristan namına beyan ederim ”

Bulgaristan'ın sergilediği Türk dostluğu, revizyonist siyaset güttüğü için şüphe uyandırmış olsa da Montrö konferansı süresince Bulgaristan Boğazlar rejiminin değiştirilmesi üzerine Türk talebini desteklemeye devam etmiştir.¹⁵⁶

¹⁵⁴ Kudret Özersay, “Montreux Boğazlar Sözleşmesi”, *Türk Dış Politikası I.Cilt 1919-1980*, ed. Baskın Oran, s.372.

¹⁵⁵ Montreux ve Savaş Öncesi Yılları..., s.54-55.

¹⁵⁶ Montreux ve Savaş Öncesi Yılları..., s.25-26.

Türkiye'nin notasına en olumsuz yanıt Romanya'dan gelmiştir. Romanya Dışişleri Bakanı Titulescu'ya göre, Türkiye'nin Boğazların tadili üzerine Romanya'ya danışmaması, Balkan Paktı'na ve Türk-Roman dostluğuna aykırı bir hareketi ortaya koymuştur. Titulescu'nun bu derece sert tepki vermesinin sebebi, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından sürdürdükleri politikanın “anti revizyonist” olması ve Küçük Antant'ın statükoya aykırı politikaları hiçbir surette kabul etmemesidir. Statükoyu korumasının altında kendi sınırlarının değişmezliğini üstü kapalı da olsa Türkiye'ye kabul ettirmek olduğu anlaşılmıştır. Romanya, Boğazlarda Türkiye talebini, kendi sınırlarının değişmezliğinin Türkiye tarafından kabulünü sağlamanın karşısında destekleyeceğini açıklamıştır. Bu nedenle asıl meselesinin, anlaşmalar yoluyla kazandığı toprakların Romanya'ya ait olduğunun kabul edilmesi arzusu olduğu anlaşılmıştır. Romanya, Montrö Konferansından birkaç gün önce Boğazlarda Türkiye talebini destekleyeceğini bildirmiştir.¹⁵⁷

Yugoslavya'nın Boğazlarda değişiklik talebine cevabı; *“Boğazların teslimatı meselesi bizim müdafaaamızı da alakadar ettiği için lehimizdedir. Türkiye'ye itimat ve emniyet ettikçe işbu teslimatın lehimizde olduğundan şüphe yoktur. Türkiye'ye itimat ediyor isek Boğazların teslimatı hakkındaki arzusunun isafına bütün mevcudiyetimizle çalışmalıyız. İtimat etmiyorsak arada mevcut ittifaka ne lüzum vardır. Ben Boğazlar meselesini bu noktadan tetkik ediyor ve düşünüyorum. Ve Türklere emniyetim olduğu için onların Boğazlar hakkındaki metalip ve arzularını kendi davamız gibi telakki ederek isafının teminini düşünüyorum.”* şeklinde olmuştur. Ancak Roman Dışişleri Bakanı Titulescu'nun Boğazlar rejiminin tadiline yönelik talep notasına olumsuz yanıt vermesi, Yugoslavya'nın cevabını geciktirmesine yol açmıştır. Bunun sebebi; Balkan Paktı'nın bir çıkmaza girmesini engellemektir. Yugoslavya, Romanya'yı kollayarak, Balkan Paktı'nın toplantılarına katılmasını sağlamak istemiştir. Aksi halde Balkan Paktı'nın çözümsüz bir sürece gireceği, Pakt'ın zayıflayacağı kanaatinde olmuştur.¹⁵⁸

Montrö Konferansı'nın eşiğinde dönem değerlendirilmesi yapılacak olursa, Mussolini'nin Habeşistan işgali ile Akdeniz güvenliğinin tehlike altında olması,

¹⁵⁷ Montreux ve Savaş Öncesi Yılları..., s.28-35.

¹⁵⁸ Montreux ve Savaş Öncesi Yılları..., s.27.

revizyonist Alman girişimleri, Fransa'nın Alman tehdidine yönelik İngilizlerle ittifak arayışı ve İngiltere'nin yatıştırma politikasını sürdürdüğü bu dönemde Türkiye'nin uluslararası sistemde gerçekleştirmek istediği değişikliği seçtiği yol, istenilen sonuca varılması için uygun havanın oluşturulmasına katkı sağladığı söylenebilir.¹⁵⁹ Bu dönemde Türkiye, Sovyetler Birliği ile ilişkilerini dostane bir tutumda sürdürmüş, Balkan Devletleri ile Balkan Antantı sayesinde desteklenmiştir. Fransız-Sovyet dostane münasebetleri sebebiyle Fransa Boğazlarda değişiklik talep eden Sovyetlere karşı çıkmamış, artan Alman tehdidi karşısında Türkiye'nin desteğini kaybetmek istememiş ve Türkiye'nin değişiklik talebine karşı bir itirazı oluşmamıştır. Japonya'nın Mançurya'yı işgali nedeniyle Milletler Cemiyeti'nden ayrılmış, İtalya'da Milletler Cemiyeti misakını ihlal etmiş ve Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ne taraf olmaması sebebiyle Almanya'da Boğazlar meselesinde söz sahibi olamamıştır.¹⁶⁰

1.3. Konferansın Toplanması ve Boğazlar Rejimine Yönelik Ortaya Atılan Projeler

Montrö Konferansı Karadeniz'e kıyısı olan ve Lozan Sözleşmesi imzacıları arasında gerçekleştirilmek üzere planlanmıştır. Boğazlar'ın statüsü üzerine bir yandan Karadeniz'e sahili bulunan başta Sovyetler Birliği olmak üzere devletler, sahilدار devletlerin geçiş serbestisine tabi tutulmasını, sahilدار olmayan devletlerin ise mümkün mertebe kısıtlanmasını sağlamayı amaçlamışlardır. Diğer yandan İngiltere'nin fikir liderliğini üstlendiği grup getirilecek tüm kısıtlamalara karşı çıkmakla birlikte, makul bir denge kurmayı hedeflemişlerdir. Bu fikir ayrılığının tam ortasında Türkiye ise kendi güvenliğini tesisini gerçekleştirmek üzere çalışmalarını sürdürmüştür.¹⁶¹

1.3.1. Türk Projesi

Montrö Konferansı toplanmadan önce belirtilen görüşmeler ve temaslar ardından konferansta sunulmak üzere Boğazların statüsüne ilişkin Türk projesi oluşturulmuştur. Konferansta talep edilecek değişikliğin ana hatları ile şöyledir:

¹⁵⁹ Erkin, *Türk-Sovyet ilişkileri ve Boğazlar Meselesi*, s.65.

¹⁶⁰ Yel, *Değişen Dünya Şartlarında Karadeniz ve Boğazlar Meselesi*, s.83-84.

¹⁶¹ Erkin, *Türk-Sovyet ilişkileri ve Boğazlar Meselesi*, s.67-68.

- I. 23 Temmuz 1923 tarihli Lozan Boğazlar Sözleşmesi uygulamadan kalkmıştır.
- II. Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde ticaret gemilerinin geçişi ile ilgili serbest geçiş uygulaması devam edecektir.
- III. Karadeniz'e kıyıdaş olmayan devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçişinde gemilerin tonajı ve geçiş süreleri ile ilgili kısıtlamalar getirilmiştir.
- IV. Karadeniz'e kıyısı olan devletlerle ilgili olarak, bu devletlerin savaş gemilerinin Boğazlar'dan Akdeniz'e çıkışı ile ilgili kısıtlama getirilecek ancak kıyıdaş devletlerden biri savaş gemisini bazı şartlar altında Boğazlar'dan geçirebilecektir.
- V. Savaş zamanı, Türkiye tarafsız ise uygulanacak durum barış zamanı ile aynı olacaktır.
- VI. Savaş zamanı, Türkiye savaşan statüsünde ise yabancı devlet gemilerinin Boğazlardan geçişi Türkiye'nin iznine bağlı tutulacaktır.
- VII. Pek yakın savaş tehdidi altında olması durumunda Türkiye, Milletler Cemiyeti ve imzacı devletlere bildirerek Boğazlarda savaş zamanı uygulamalarını sürdürecektir.¹⁶²

Türk Projesi'nde dikkat çeken önemli hususlardan birisi, Boğazlar'ın yeniden askerileştirilmesi üzerine bir madde olmamasıdır. Ancak Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin geçerliliğini yitirdiğini bildiren madde ile silahsızlandırılmış bölge statüsünden ayrıldığı anlamına gelmektedir. Ayrıca savaş zamanı Boğazlardan geçişte Karadeniz'e kıyısı olan devletler yararına madde konulmuştur. Türkiye'nin tehlike altında güven tesisinin sağlanması adına pek yakın savaş tehdidinin var olduğu durumlarda alacağı tedbirler için Türk takdirine dikkat çekilmiştir.¹⁶³

13 Maddeden oluşan Türk Projesi görüşme esası olarak kabul edilmiş ve 23 Haziran 1936'da Montrö Konferansı'nın ilk oturumu başlamıştır.¹⁶⁴ Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Montrö Boğazlar Konferansı'na katılmak üzere, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras Başkanlığı'nda, Dışişleri Genel Sekreteri Numan

¹⁶² Montreux ve Savaş Öncesi Yılları..., 64.

¹⁶³ Montreux ve Savaş Öncesi Yılları..., 60-65.

¹⁶⁴ Montreux ve Savaş Öncesi Yılları..., 66.

Menemencioğlu, Londra Büyükelçisi Fethi Okyar, Paris Büyükelçisi Suat Davaz, Genel Kurmay II. Başkanı Korgeneral Asım Gündüz, Milletler Cemiyeti sürekli delegesi Necmettin Sadak'tan oluşan bir heyet görevlendirmiştir.¹⁶⁵

Konferans başlamadan önce oluşan olumlu hava, konferans görüşmelerinde yerini gergin ve tartışmalara açık bir hale bırakmıştır. Özellikle Tefik Rüştü Aras'ın bakanlığa göndermiş olduğu gizli telgrafında belirtildiği üzere; Sovyet Rusya'nın hiçbir kısıtlamaya tabi tutulmaksızın Boğazlar'dan geçme hususundaki ısrarı Avrupalı devletlerinde tepkilerine yol açmıştır.¹⁶⁶

1.3.2. Sovyet Rusya Projesi

SSCB Dışişleri Bakanı Litvinov; "tarafsız ve liberal ruh ile hazırlanmış olan Türk projesini tebrik etmiş ve bu ruhun, projeyi hazırlayanları, yalnız Türkiye'nin değil, aynı zamanda Karadeniz devletlerinin de güvenliklerini hesaba katmaya sevk etmiş.." olduğunu belirtmiştir.¹⁶⁷ Sovyet Rusya ve Türkiye, konferans öncesinde fikir birliğine varmış olsalar da, Türk projesine konferansın başlamasının ardından, Boğazlar'ın Karadeniz'e sahili olan devletlere kapalı kalmaması hususundaki itirazları nedeniyle Türkiye ve Sovyet Rusya arasında anlaşmazlık patlak vermiştir. Bu durum Türkiye açısından beklenmedik bir gelişmedir ve görüşmelerin seyrini olumsuz yönde etkileyecek bir mesele olmuştur. Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye dostane bir tutum sergilememesinin ardında iki neden bulunmaktadır. Bunlardan ilki; Türkiye'nin batılı devletler ile ekonomik, siyasi ilişkilerini geliştirmesiyle Sovyet Rusya'nın tek dayanak olmaktan çıkması, ikincisi; Sovyet Rusya'nın denizlerde üstünlük kurma politikası ile uyumlu olarak Boğazlar'ın geçiş noktası olması sebebiyle büyük önem taşımasıdır.¹⁶⁸

Sovyetler Birliği tezinde Milletler Cemiyeti'nin menfaatine yönelik eylemlerin gerçekleşmesi ve bazı uluslararası yükümlülükleri kabul etmekle birlikte, saldırıya maruz kalan devletlere yardım gönderme amaçlı savaş gemilerinin Boğazlar ve Karadeniz'den giriş çıkışının koşulsuz geçiş izni verilmesini talep edilmiştir. Bu

¹⁶⁵ Soysal, a.g.e., s.503.

¹⁶⁶ Yel, a.g.e., s.99.

¹⁶⁷ Erkin, a.g.e., s.73.

¹⁶⁸ Yel, a.g.e., s.104.

hususta, Alman tehdidi altında bulunan Sovyet Rusya, kendi güvenliğini sağlamaya yönelik bir adım atmıştır. Bunun yanısıra Boğazların yeniden askeri tahkimata kavuşması meşru bulunmuş, Boğazlar'ın güvenliğinin Karadeniz güvenliği demek olduğu belirtilmiştir. Savaş gemilerinin tonajının kısıtlanmasını, Akdeniz ve Baltık Deniz'indeki uygulamalarla eş olmak kaydıyla kabul edilmiştir. Sovyet Rusya ülkesel menfaatlerini sürdürmek ve güvenliğini sağlamak adına adımlar atmış, denizaltı ve uçak taşıyan gemilerin de geçişinin engellenmesi gerektiğini ileri sürmüştür.¹⁶⁹

1.3.3. İngiliz Projesi

Sovyetler Birliği'nin kabul ettiği Boğazlar'ın yeniden askerileştirilmesi İngiliz görüşünde kabul bulmamış iken, Karadeniz'e sahildar olmayan devletlerin savaş gemilerinin geçişinde tonaj kısıtlamasına tabi tutulması ise uygun görülmüştür. Ancak Türkiye'nin Boğazlardan geçebilecek gemilerin tonajında getirdiği sınırlamaya ilişkin, İngiltere belirtilen tonajların arttırılmasını talep etmiştir.¹⁷⁰ Karadeniz'de sınırsız geçiş uygulamasının kabulü, Akdeniz'de aynı uygulamanın talep edileceği bir gündemi ortaya çıkaracağı ve böylesi bir durumun Almanya'nın tehditkar tavrına sebebiyet vereceği endişesi İngiltere'nin üzerinde durduğu bir durum olmuştur.¹⁷¹ İngiltere Lozan Boğazlar Sözleşmesi ile oluşturulan Boğazlar Komisyonu'nun devamlılığı ısrarında bulunmuştur. Türk projesinde Boğazlar Komisyonunun kaldırılmasına yönelik bir madde bulunmamakla birlikte, Lozan Boğazlar Sözleşmesi hükümsüz kılınması bu anlama gelmektedir. İngiltere'nin Boğazlar Komisyon'unun devamlılığını talep etmesinde en önemli etken, geçiş serbestisinin ihlal edilmemesini sağlamaktır. İngiltere, Akdeniz'de İtalya'yı ve Sovyet Rusya'yı tehdit olarak görmüş ve imparatorluk yollarında güvenliğini sağlamayı amaçlamış, bu sebeple Boğazlar Komisyonu'nun devamlılığını sağlamak istemiştir.¹⁷²

İngiltere, Türkiye'nin Boğazlarda egemen olmasını arzulamakta, bir diğer ihtimalle uluslararası bir statüye sahip olmasını istemektedir. Rusya'nın Boğazlar'da

¹⁶⁹ Yel, a.g.e., s.104-105.

¹⁷⁰ Yüksel İnan, *Türk Boğazlarının Siyasal ve Hukuksal Rejimi* (Gazi Üniversitesi, Ankara, 1986): 55.

¹⁷¹ Kudret Özersay, "Montreux Boğazlar Sözleşmesi", *Türk Dış Politikası I.Cilt 1919-1980*, ed. Baskın Oran, s.373.

¹⁷² Yel, a.g.e., s.101.

Karadeniz’e kıyısı olan devletlere ayrı protokol uygulamasını reddetmiş, bu nedenle de Rusya ile zıt kutuplarda yer almıştır. Boğazlar üzerine gerçekleşen görüşmeler boyunca devletlerin güttükleri politikaları doğrultusunda bloklaşmalar oluşmuştur. Bir tarafta İngiltere ve onu destekleyen Yunanistan, diğer tarafta Sovyetler Birliği ve 2 Mayıs 1935 tarihli Karşılıklı Yardım Paktı imzaladığı Fransa bulunmuştur.¹⁷³ İngiltere Hükümeti, Boğazlardan geçişin bütün gemiler için eşit olmakla birlikte uluslararası komisyona bağlı olmasını İngiliz İmparatorluk yollarının güvenliğini ve ülkesel menfaatleri sağlamak maksadıyla gerçekleştirmeyi planlamıştır.

1.4. Montrö Konferansı’nda Tartışmaya Yol Açan Meseleler

Montrö Konferansı’nda yukarıdaki şekilde farklı tezler ileri sürülmüş ve sonuç olarak Türk projesinden daha liberal ve İngiliz projesinden daha az geniş bir sözleşme ortaya çıkmıştır.¹⁷⁴ Ancak müzakereler esnasında Sözleşme’ye taraf devletler arasında birçok temel tartışma uzlaşmayı zorlaştırmıştır. Tartışmaya neden olan başlıca meseleler madde madde aşağıda verilmiştir.

1.4.1. Boğazlar’da Ticaret Gemilerine Yapılan Hizmetler Karşılığında Alınan Harçlar

Türk Projesinde; hem ticaret gemileri hem de limanlar sağlık hizmetleri sunularak bulaşıcı hastalıklar ve önemli rahatsızlıklardan korunmak istenmiştir. Bu sağlık hizmetlerinin sunulabilmesi Boğazlar’dan geçen gemilerin ödeyeceği harçlara bağlanmıştır. Bu noktada tartışılan husus, Boğazlar’dan transit geçen gemilerin de bu vergiye tabii tutulmasıdır. Konferansta herhangi bir limana uğrayan gemilerin vergi ödemesi normal karşılanmış, ancak uğraksız geçiş yapan gemilerden resm talebi kabul görmemiştir. Ayrıca konferansa katılan bazı tarafların iddiasına göre; Montrö Konferansı, Lozan Anlaşması’nın askersizleştirme hükümlerinin ortadan kaldırılması için düzenlenmiş bir toplantı olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle de getirilecek rejim için diğer maddelerin değiştirilmesi gereksiz görülmüştür. 21 Haziran 1926 tarihli Uluslararası Paris Sağlık Sözleşmesi’nin 52.maddesi uyarınca devletler liman ve

¹⁷³ Montreux ve Savaş Öncesi Yılları..., s.98.

¹⁷⁴ Erkin, a.g.e., s.79.

sahillerinden uğraksız geçen gemileri sağlık muayenesine sokmayacaktır. Türk Heyeti ise Boğazlara giren ticaret gemilerine sağlık hizmetinin zorunlu tutulması talebini; 1912 tarihli Sağlık Sözleşmesi ve 1882 tarihli Uluslararası Sağlık Komisyon Tüzüğü'ne dayandırmıştır. Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde kabul gören ticaret gemilerinin transit geçişinde sağlık hizmetine tabi tutulması uygulaması, bu uluslararası sağlık hükümleri esas alınarak belirlenmiştir.¹⁷⁵ Türk savunmasında değinilen bir diğer nokta; Boğazların uzunluğu 165 mildir ve transit geçiş yapan bir gemi uzun bir yolculuk yaparak olası bir bulaşıcı hastalığı yaymak için gerekli süreyi boğazlarda geçirecektir. Böyle bir tehlikeye karşın sağlık hizmetinin sunulmasının gerekliliği gözler önüne serilmiştir.¹⁷⁶

Boğazlar Komisyonu'nun gemi mürettebatlarının sağlık karnesi üzerine hazırladığı raporda, 5444 gemiden yalnızca 8'inde doktor bulunduğu, bu sebeple de gemilerde hastalık çıkmasının ve yayılmasının mümkün olduğu belirtilmiştir. Konferansa katılan diğer devletler bu zorunluluğun farkında olarak, sağlık harçları alınmasını kabul etmişlerdir. Türkiye bunun karşılığında verilecek hizmetin geçişi engellemeyecek en hızlı şekilde verileceğini taahhüt etmiştir.¹⁷⁷

1.4.2. Savaş Gemileri ve Yardımcı Gemilerin Boğazlardan Geçiş Rejimi

Montrö Konferansı müzakerelerinde en çok tartışma yaratan konulardan birisi de Boğazlar'dan savaş gemisi ve yardımcı gemilerin geçişinin tabii tutulacağı rejim olmuştur. Bu mesele İngiltere ve Sovyet Rusya arasındaki rekabeti de gün yüzüne çıkarmıştır.¹⁷⁸ Sovyet Rusya, özellikle Karadeniz'e kıyıdaş devletlerin Boğazlar üzerinden yeni kurulacak rejimde özel statü almasını sağlamaya çalışmışlardır. Sovyet Rusya ve İngiltere arasında Türk projesinde yer alan Karadeniz devletleri lehine yer alan hükümler anlaşmazlığa yol açmıştır. Öte taraftan Sovyet Rusya, Karadeniz dışı devletler aleyhine konulmuş hükümleri kendi lehine çevirmek üzere politika gütmüş, Karadeniz'in kıyıdaş olmayan tüm devletlere kapalılığını savunmuştur. Boğazlar'dan savaş gemileri geçişinin ise nezaket ziyaretleri ile sınırlı olmasını talep etmiştir. İngiltere

¹⁷⁵ Yel, a.g.e., s.127.

¹⁷⁶ Erkin, a.g.e., s.81.

¹⁷⁷ Yel, a.g.e., s.128.

¹⁷⁸ Erkin, a.g.e., s.82.

ise Karadeniz'in uluslararası bir deniz olduğunu, bu sebeple Karadeniz'e giriş çıkışın sınırlandırılmasını reddetmiştir. İngiltere Boğazlar'dan savaş gemilerinin geçişinde serbestlik ilkesini benimsemekle beraber, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin Boğazlar'da bulundurabilecekleri savaş gemilerinin tonajının sınırlandırılmasını reddetmemiştir.¹⁷⁹ Sovyet Rusya'nın tezi karşısında Montrö Konferansı'nda İngiliz Heyeti Lozan Konferansı'nda Boğazlar için kabul edilmiş şu iki temel prensibi hatırlatmak istemiştir:

- I. *Boğazların, iki uluslararası deniz arasında uluslararası deniz yolu hüviyeti dolayısıyla, herhangi bir millet o yoldan deniz kuvvetlerini geçirme hakkına sahiptir.*
- II. *Ancak, Karadeniz devletlerinin güvenlikleri düşüncesiyle, yabancı hiçbir devlet, o denize sahil sahibi devletlerin en kuvvetli donanmasından daha önemli bir filo gönderme hakkına sahip olmayacaktır.*¹⁸⁰

Bahsi geçen prensiplerde Karadeniz uluslararası bir deniz, Boğazlar uluslararası bir deniz yolu kabul edilmiştir. İngiliz heyeti tartışılmakta olan rejimin bu prensiplerden çok uzakta olduğunu belirtmiştir. Ayrıca İngiliz heyetinin bir diğer itirazı da Türk projesindeki yedinci madde¹⁸¹ üzerine olmuştur. İngiliz heyetinden Lord Stanhapse'ye göre; savaş zamanı Türkiye tarafsız iken konferansa katılan devletler kabul ettikleri yükümlülüklerini yerine getireceklerdir. Ancak sözleşmenin tarafı olmayan devletlerin tutumunun tartışma konusudur.¹⁸²

Sovyet Hükümeti, Türkiye'nin taraf olmadığı savaş zamanında Boğazlar rejimi üzerine iki değişiklik talebinde daha bulunmuştur. Birincisi; Karadeniz'e kıyıdaş devletlerden hiçbirinin savaşta olmadığı durumda, savaşan devletlere ait savaş gemilerinin Karadeniz'e geçişinin yasaklanmasıdır. İkinci teklif; Türkiye dışında Karadeniz devletlerinden birinin savaşan olması halinde, Boğazlar'dan Karadeniz'e

¹⁷⁹ Kudret Özersay, "Montreux Boğazlar Sözleşmesi", *Türk Dış Politikası I.Cilt 1919-1980*, ed. Baskın Oran, s.373.

¹⁸⁰ Erkin, a.g.e., s.83.

¹⁸¹ Montrö Boğazlar Sözleşmesi imzalanmadan önce sunulan Türk Projesinin 7. Maddesi; "*Pek yakın savaş tehdidi altında olduğu surette Türkiye, Milletler Cemiyeti ve imzacı devletlere bildirerek Boğazlarda savaş zamanı uygulamalarını sürdürecektir.*" şeklindedir.

¹⁸² Erkin, a.g.e., 85-86.

geçişin Karadeniz’e kıyıdaş olmayan tüm devletlere ait savaş gemilerine yasaklanmasıdır. Sovyet Hükümeti’nin bu iki teklifi diğer heyetler tarafından Türkiye güvenliğinde zaafiyet doğuracağı tespiti ile karşılanmıştır. Savaş gemileri ve yardımcı gemilerinin geçiş rejimi değişikliği müzakerelerinin neticesinde Fransa, Türk projesindeki yedinci maddesi “hiçbir hükmün, Türkiye ve diğer Akit Devletlerin Milletler Cemiyeti Misakından doğan hak ve vecibelerine halel getirmeyeceğini” belirten fıkranın eklenmesi talebinde bulunmuştur. Teklifin heyetler tarafından kabulü sonunda anlaşmazlık çözüme kavuşmuştur.¹⁸³

1.4.3. Boğazlar Komisyonunun Kaldırılması

İlk olarak Sevr’de getirilen ardından Lozan’da da kabul edilen Boğazlar Komisyonu, Türkiye’nin başkanlığı altında sözleşmeye taraf devletlerin temsilcileri tarafından oluşuyordu. Türk egemenliğini kısıtlayıcı bir uygulama olarak ele alınan bu komisyon, Lozan Boğazlar Sözleşmesi’nin hükümsüz kılındığı Türk projesinde yer almamıştır. Boğazlar Komisyonu her yıl Boğazlar’daki trafik konusu sebebiyle Milletler Cemiyeti’ne rapor sunmaktadır.¹⁸⁴ Komisyonun dünyada diğer örnekleriyle kıyaslandığında çok mütevazı bir vazife yürüttüğü açıktır. Türkiye talebinde, komisyonun yürüttüğü görevi haliyle yerine getirebileceğini, böylesi bir uygulamanın Türk egemenlik haklarına aykırı olduğunu savunmuştur.

İngiliz Hükümeti Boğazlar Komisyonu’nun kaldırılmasına karşı çıkan devlet olarak Fransız desteğini de almıştır. Ancak akit devletlerden sadece, başta Romanya olmak üzere Yunanistan, Yugoslavya ve Japonya Türkiye’ye destek vermiştir. İngiliz temsilci Lord Stanhapse ve Fransız temsilci M. Paul-Boncour bu fikri desteklememiş, bu komisyonun benzeri komisyonlara örnek teşkil etmesi, gelecekte daha gerekli olduğu düşüncesi ile devamlılığı konusunda ısrar etmişlerdir. Ancak fikrin Fransa dışında diğer delegeler tarafından destek görmesi sebebiyle Hükümet yetkilileri tarafından tekrar görüşülmesine karar verilmiştir. Bir haftanın ardından gelen yanıt ile Boğazlar

¹⁸³ Erkin, a.g.e., s.86.

¹⁸⁴ Yel, a.g.e., s.126.

Komisyonu'nun yürürlükten kaldırılmış, ve böylece bir anlaşmazlık daha Türkiye lehine çözüm bulmuştur.¹⁸⁵

1.4.4. Milletler Cemiyeti ve Bölge Paktları

İkinci Dünya Savaşı'na doğru Montrö Konferansı yalnızca Türk Boğazları rejimi kurmak üzere gerçekleşen tartışmalara sahne olmamış, ayrıca küresel politika ve ulusal güvenlik kavramlarını barındıran anlaşmazlıkları da içermeye başlamıştır. İki Savaş Arası Dönemde saldırgan politikalar ve güvenlik ittifakları uluslararası ilişkilerde gergin bir hava yaratmış, Almanya'nın saldırgan politikası karşısında Sovyetler Birliği ittifak arayışına girmiştir. İtalya'nın Habeşistan işgali dolayısıyla dikkatini İtalya'ya veren İngiltere, SSCB'nin korkularıyla ilgilenmemiştir. Sovyetler Birliği'nin Montrö Konferansı'nda "kıta güvenliği" için öne sürdüğü tezler tamamıyla bu çıkmazla ilgili olmuş ve Milletler Cemiyeti'ni tartışmaların ortasına atmıştır. Tartışma, savaş zamanında ve Türkiye'nin savaşta bulunması durumunda, Boğazlar'dan savaş gemileri ve yardımcı gemilerin geçişi için uygulanacak rejim konusunda bölge paktlarını aradan çıkararak tek yetkili kurumu Milletler Cemiyeti yapmak üzerine olmuştur.¹⁸⁶

Konferansta, hazırlanan sözleşmenin Milletler Cemiyeti Paktı'nın 21.maddesi¹⁸⁷ prensibi çerçevesinde kabul edilmiş bölge paktları ve taraf devletlerin Milletler Cemiyeti'ne karşı ödevlerine uyum sağlamak mecburiyeti bulunmaktadır. İtirazlar İngiliz projesi sunulduğunda meydana çıkmıştı. İtiraz konusu madde bu iki fıkrayı içermektedir:

- I. *Türkiye, herhangi bir vakitte, savaşçı bir filonun Boğazlardan geçmesi durumunda, güvenlik kaygısı sebebiyle, aynı uygulamayı diğer tüm filolara uygulama k şartıyla, savaşçı filonun geçişini yasaklama hakkına sahiptir.*
- II. *Savaş durumunda, Karadeniz'e kıyısı olan devletlerden hiçbirisi savaşan değilse, savaşçı devlete ait savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesi yasaklanmıştır.*¹⁸⁸

¹⁸⁵ Erkin, a.g.e., s.87.

¹⁸⁶ Erkin, a.g.e., s.88.

¹⁸⁷ 21. Madde: "Barışın muhafazasını sağlayan tahkim andlaşmaları gibi uluslararası taahhütler ve Monroe doktrini gibi bölge anlaşmaları, bu Paktın hiçbir hükmü ile bağdaşmazlık halinde telakki edilemezler."

¹⁸⁸ Erkin, a.g.e., s.89.

İngiliz projesine göre; savaşı devletler eşit muameleye tabi tutulmalı ve Karadeniz'e kıyıdaş devletlerden hiçbirisi savaşı olmadığı müddetçe, tarafsız Türkiye savaşı devletlerin savaşı gemilerinin tümüne Boğazlar'ı kapatmalıdır. Eğer Karadeniz devletlerinden biri savaşı devlet statüsünde ise Türkiye, ya Boğazlar'ı bütün taraflara kapatacak ya da tamamına geçiş serbestisi verme hakkına sahip olacaktır. İngiltere'nin bu projesi karşısında, Sovyet temsilcisi Litvinov, Türkiye'ye ağır sorumluluklar verildiği düşüncesine sahip olmuş, Milletler Cemiyeti'nin saldırgan devlet ve saldırıya maruz kalan devlet ayrımı yapma hakkını Türkiye'ye devretmesi anlamına geldiğini iddia etmiş ve yeni bir tadil teklifinde bulunmuştur. Litvinov, Karadeniz'i savaşı devletlere kapatmak ve Karadeniz'e girme hakkını yalnızca Milletler Cemiyeti'ne ait gemilere vermeyi teklif etmiştir. Fransız temsilci M. Paul-Boncour Litvinov'un teklifine katılmakla beraber, Karadeniz'in hukuken açık bir deniz olması ve coğrafi bakımdan önemli olması sebebiyle giriş çıkışın kontrolünü Karadeniz'e kıyısı olan devletler tarafından ortaya konulan bir rejim olması mümkün olduğunu ileri sürmüştür. Sözleşmenin hazırlanmasında Milletler Cemiyeti Paktı'ndan doğan hükümlerde bölge paktlarına atıf yapılmasına İngiltere itiraz etmiştir. Bunun altında Almanya'nın Fransız-Sovyet Yardım Pakta aleyhtarlığı yatmakta, Almanya'nın Boğazlar rejimi üzerine itirazlarını tahrik etmek istememektedir. Böylesi bir çıkmazın ortasında, Almanya ve Avusturya'nın ihtilaflarını sona erdirdiklerini bildirmeleri üzerine Avrupa politikası Montrö müzakerelerine yansımıştır. Bu yeni hava ile Fransız temsilci M. Paul-Boncour yeni bir tadil teklifinde bulunmuştur. Bu tadil teklifine göre savaşı devletlere ait savaşı gemileri ve yardımcı gemilerin boğazdan geçmesi yasaklanmış, Türkiye'yi bağlayan ve Milletler Cemiyeti Paktı çerçevesince ve ilan olmuş bir yardım pakta gereğince saldırıya maruz bir devlete sağlanan yardım hali bu kural dışında bırakılmıştır. Yeni formül ile milletler cemiyeti yetkili organlarının uyuşamaması halinde Türkiye'nin dahil olduğu bölge pakta uyarınca gönderilecek savaşı gemilerine geçme imkanı verilmiştir. Fransız teklifi yeni Avrupa politikaları doğrultusunda uygun bulunmuş ve kabul görmüştür. Bunun neticesinde konferansın en ağır tartışmalarından biri olan Milletler Cemiyetinin boğazlar rejimi üzerine etkisi karara bağlanmış bulunmaktadır.¹⁸⁹

¹⁸⁹ Erkin, a.g.e., s.89-97.

1.4.5. Sözleşmenin Yürürlüğe Girmesi ve Süresi

Sözleşmenin müzakereler sonunda onaylanma usulü ve geçerli sayılacağı süre konusunda farklı görüşler ortaya atılmıştır. Türk projesinde sözleşmenin derhal yürürlüğe girmesi talep edilmiştir. Türk heyetinin bu aceleci tavrı uluslararası ilişkilerin güvenden yoksun olması ve dolayısıyla anlık politikalarla gölgelenmesini engelleme arzusuyla açıklanabilir. Uluslararası ilişkilerde mevcut esas, bütün tarafların tasdikini beklemeyi gerektirmekte ve İngiliz projesi de genel kurala bağlı kalmayı uygun görmektedir. Ayrıca İngiliz heyeti adına Lord Stanhape, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin feshi konusunda taraf tüm devletlerin onaylaması ardından yeni sözleşmenin yürürlüğe girmesini istemiştir.¹⁹⁰ Bu görüş Türk Hükümeti'ni İtalya'nın Lozan taraflarından birisi olması ve Montrö müzakerelerine katılmaması sebebiyle zor duruma düşürmüştür. Ayrıca böyle bir süreci beklemek, azınlığın çoğunluğa hükmüne izin vermek demektir.¹⁹¹

Neticede Romanya delegesi, nispeten kısa bir onay işlemi tayini, bu süre bitince, verilmiş onay yazıları için ilk protokol düzenlemesi ve bu anda mevcut olabilecek beş onay yazısının, sözleşmenin tüm taraflar için yürürlüğe girmiş sayılması için yeterli sayılması teklifinde bulunmuştur. Müzakereler sonucunda da tasdiknamelerin Fransa Hükümeti'nde toplanmasına kadar sözleşmenin geçici olarak yürürlüğe girmesine karar verilmiştir. Türk Hükümeti'nin Boğazların yeniden askerileştirilmesi üzerine karar kılınan hüküm ve savaş tehdidine dair hükümler ile ilgili ayrı bir protokol hazırlanması talebinin ardından şu kararlar alınmıştır:

- I. *Türkiye, işbu sözleşmenin başlangıcında tanımlandığı biçimde Boğazlar bölgesini yeniden askerileştirebilecektir.*
- II. *Türk Hükümeti, 15 Ağustos 1936 tarihinden başlayarak işbu sözleşmede belirlenen rejimi geçici olarak uygulayacaktır.*¹⁹²

¹⁹⁰ Yel, a.g.e., s.128.

¹⁹¹ Erkin, a.g.e., s.98.

¹⁹² Yel, a.g.e., s.128-129.

Sözleşmenin geçerli olacağı süre üzerine fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Türk Projesinde teklifinde on beş yıllık bir süre öngörülmüş iken, İngiliz projesinde elli yıllık bir süreç talebi mevcuttur. Uluslararası ilişkilerin değişken yapısını gündeme getiren Türk heyeti elli yıllık sürecin henüz onüç senesini doldurmuş Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni nasıl hükümsüz kaldığını göstererek, İngiliz teklifinin gerçek dışı bir karar olacağı düşüncesini savunmuştur. Müzakerelerin ardından heyet, on sekizinci senenin ardından iki senelik verilecek peşin bildiri ile fesih imkanı da öngörülme üzere sözleşmeyi yirmi yıllık bir süre ile kabul etmiştir.¹⁹³

1.5. Montrö Sözleşmesi İle Getirilen Yeni Rejim

20 Temmuz 1936 tarihinde Türkiye, İngiltere, Sovyetler Birliği, Fransa, Romanya, Yugoslavya, Yunanistan, Bulgaristan ve Japonya temsilcileri arasında imza edilen Montrö Sözleşmesi'nde geçerli rejim 9 Kasım 1936'da yürürlüğe girmiştir.¹⁹⁴ 2 Mayıs 1939 tarihinde İtalya sözleşmeye taraf olur iken, 8 Eylül 1951 tarihinde Japonya Sözleşme'ye taraf olmasından doğan tüm hak ve yükümlülüklerinden vazgeçmiştir.¹⁹⁵ Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile Türkiye, Boğazlar üzerinde daha egemen kılındığı gibi, Karadeniz'e kıyısı olan devletler lehine düzenlemeler ile hem daha avantajlı hem de güvenli hale getirilmiştir.

1.5.1. Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne Göre Geçiş Rejimi

1.5.1.1. Savaş Gemilerinin Geçiş Rejimi

Türk Boğazları'ndan savaş gemilerinin geçişi Türkiye Cumhuriyeti'nin savaştan olduğu, Türkiye'nin barışta olduğu ve pek yakın savaş tehdidi altında olduğu dönemlere yönelik düzenlenmiştir.

¹⁹³ Erkin, a.g.e., s.99.

¹⁹⁴ Erkin, a.g.e., s.114.

¹⁹⁵ Hakan Emanet, *Deniz Hakimiyetinden Dünya Hakimiyetine Giden Yolda Türk Boğazları*, s.75.

1.5.1.1.1. Barış Zamanında

Montrö Boğazlar Sözleşmesi Kesim II. Savaş Gemileri bölümü, Madde 10; Karadeniz’e kıyıdaş olan veya olmayan, hafif su üstü gemileri, küçük savaş gemileri ve yardımcı gemiler, 13. Madde de yer alan hükme göre, Boğazlar’dan savaş gemilerinin geçişi durumunda Türk Hükümeti’ne diplomasi yoluyla ön bildirimde bulunulması koşuluyla, hiçbir vergi ve harca tabi tutulmaksızın gündüz geçiş yapma hakkına sahiptir.¹⁹⁶ Ön bildirim koşulu Karadeniz’e kıyısı olan devletler için sekiz günü içerirken, Karadeniz’e kıyıdaş olmayan devletler onbeş gün evvel ön bildirimde bulunmak, bildirimde belirtilen tarihten başlayarak beş gün içerisinde giriş yapma mecburiyeti söz konusudur. Eğer ön bildirimde belirtilen tarihte bir değişiklik meydana gelirse, geçiş bildiriminde bulunan devlet geçişten 3 gün önce bildirmelidir.¹⁹⁷

Boğazlar’dan transit geçiş yapacak savaş gemilerinin en yüksek toplam tonajı 15.000 tonu aşmaması ve geçiş yapacak filonun dokuz gemiden fazla gemi içermemesi gerekmektedir.¹⁹⁸

Karadeniz’e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemileri, barış zamanında belirtildiği gibi bazı koşullar altında geçiş serbestisine sahiptir. Ancak bu devletlerin uçak gemilerinin, hattı harp gemilerinin ve denizaltılarının Boğazlardan geçişi yasaktır.¹⁹⁹ Karadeniz’e kıyıdaş olmayan devletlerin Karadeniz’de bulundurabilecekleri toplam tonaj sınırlandırılmış, en fazla 30.000 olacak şekilde belirlenmiştir.²⁰⁰ Barış veya savaş zamanında belirlenen bu tonaj Karadeniz’de en güçlü donanmanın tonajını 10.000 ton aşarsa, toplam tonaj 45.000 tona kadar çıkarılabilecektir. Bu nedenle de Karadeniz’e kıyıdaş tüm devletler donanmasının toplam tonajını Türk Hükümeti’ne bildirecektir. Türk Hükümeti bu bilgiyi sözleşmeye taraf diğer devletlere aktaracaktır. Ayrıca kıyıdaş olmayan devletlerin gemileri ne gerekçeyle olursa olsun Karadeniz’de 21 günden fazla bulunamayacaktır.²⁰¹

¹⁹⁶ Montrö Boğazlar Sözleşmesi, II. Bölüm, 10.Madde, 1.Fıkra.

¹⁹⁷ MBS, II. B.,13/1-2.

¹⁹⁸ MBS, II.B., 14/1-2.

¹⁹⁹ MBS, II.B., 10/2.

²⁰⁰ Kudret Özersay, “Montreux Boğazlar Sözleşmesi”, *Türk Dış Politikası I.Cilt 1919-1980*, ed. Baskın Oran, s.378.

²⁰¹ Kudret Özersay, “Montreux Boğazlar Sözleşmesi”, s.379.

Karadeniz’e kıyısı olan devletler, Türkiye’ye vaktinde haber vermeleri halinde satın aldıkları deniz altılarını Boğazlar’dan geçirme hakkına sahiptirler. Denizaltıların gündüz, su üstünden ve tek başlarına geçiş yapmaları gerekecektir.²⁰²

1.5.1.1.2. Savaş Zamanında

Savaş zamanında, Türkiye savaştan değilse, tarafsız devletlerin *savaş gemileri Boğazlar’da tam bir geçiş ve gidiş-geliş (ulaşım) özgürlüğünden yararlanacaklardır, bununla birlikte, savaşan herhangi bir devletin savaş gemilerinin Boğazlar’dan geçmesi yasak olacaktır.*²⁰³ Bu yasağa istisnai bir durum olarak, saldırıya uğramış bir devlete, Sözleşme’nin 25. Maddesi uyarınca²⁰⁴ yayımlanmış ve *karşılıklı yardım andlaşması gereğince yapılan yardım durumları bunun dışında kalmaktadır.*²⁰⁵

Savaş zamanında, Türkiye savaştan durumda olduğunda, *savaş gemilerinin geçişi konusunda Türk Hükümeti tümüyle dilediği gibi davranabilecektir.*²⁰⁶

1.5.1.1.3. Pek Yakın Savaş Tehdidi Durumunda

Türkiye kendisini pek yakın bir savaş tehlikesi tehdidi karşısında sayarsa, Türkiye’nin, işbu Sözleşmenin 20. maddesi²⁰⁷ hükümlerini uygulamaya hakkı olacaktır.... Türk Hükümeti, yukarıdaki birinci fıkranın kendisine verdiği yetkiyi kullanırsa, Bağlı Yüksek Taraflara ve Milletler Cemiyeti Genel Sekreterine bu konuyla ilgili bir bildiri gönderecektir.... Milletler Cemiyeti Konseyi, üçte iki çoğunlukla, Türkiye’nin böylece almış olduğu önlemlerin haklı olmadığına karar verirse, ve işbu Sözleşmenin imzacıları Bağlı Yüksek Tarafların çoğunluğu da aynı görüşte olursa,

²⁰² MBS, II.B., 12/1-2-3.

²⁰³ MBS, II.B., 19/1-2.

²⁰⁴ MBS, 25. Madde; İşbu Sözleşmenin hiçbir hükmü, Türkiye için ya da Milletler Cemiyeti’ne üye herhangi bir başka Bağlı Yüksek Taraf için, Milletler Cemiyeti Misakından doğan haklara ve yükümlülüklerle hâlel vermemektedir.

²⁰⁵ MBS, II.B., 19-2.

²⁰⁶ MBS, II.B., 20.

²⁰⁷ MBS, 20. Madde; Savaş zamanında, Türkiye savaştan ise, 10. maddeden 18. maddeye kadar olan maddelerin hükümleri uygulanamayacaktır; savaş gemilerinin geçişi konusunda Türk Hükümeti tümüyle dilediği gibi davranabilecektir.

*Türk Hükümeti, söz konusu önlemlerle, işbu Sözleşmenin 6. maddesi uyarınca alınmış olabilecek önlemleri kaldırmayı yükümlenir.*²⁰⁸

1.5.1.2. Ticaret Gemilerinin Geçiş Rejimi

Sözleşmede savaş gemileri dışındaki gemiler olarak adlandırılan ticaret gemilerinin geçiş rejimi savaş zamanı, barış zamanı ve pek yakın savaş tehdidindeki dönem olmak üzere üç dönemde ele alınmıştır.

1.5.1.2.1. Barış Zamanında

Sözleşme’de barış zamanı ticaret gemileri Boğazlar’dan geçiş ve gidiş-geliş tam özgürlüğünden yararlanabileceklerdir. Bu geçiş sebebiyle ticaret gemilerinden, Sözleşme Ek I uyarınca hiçbir ücret, vergi, harç alınmayacaktır.²⁰⁹

Ege Denizi veya Karadeniz’den Boğazlar’a giriş yapan her gemi, uluslararası sağlık kuralları çerçevesinde Boğazlar’ın girişinde yer alan bir sağlık istasyonuna uğramak mecburiyetindedir. *Bu denetim, bir temiz sağlık belgesi ya da işbu maddenin 2. fıkrasındaki hükümlerin kapsamına girmediklerini doğrulayan bir sağlık bildirisi gösteren gemiler için, gündüz ve gece, olabilen en büyük hızla yapılacak ve bu gemiler Boğazlar'dan geçişleri sırasında başka hiçbir duruş zorunda bırakılmayacaklardır.*²¹⁰

1.5.1.2.2. Savaş Zamanında

Montrö Boğazlar Sözleşmesi’nde ticaret gemilerinin savaş zamanı geçişi, Türkiye’nin savaşan devlet olduğu ve savaşan devlet olmadığı olmak üzere iki ayrı dönemde ele alınmıştır. Türkiye savaşan devletse, Sözleşme’nin 5. Maddesine göre; Türkiye ile savaşta olmayan devletlere bağlı gemilerin geçişi, düşmana yardım sağlayacak herhangi bir eylemde bulunmama koşuluyla, geçiş serbestisi hakkına haiz

²⁰⁸ MBS, I.B., 21/1-3-4.

²⁰⁹ MBS, I.B., 2/1.

²¹⁰ MBS, I.B., 3/1.

olacaktır. Bu gemilerin Boğazlar'dan geçişi gündüz olacak ve Türk Hükümeti'nin belirlediği yollardan sağlanacaktır.²¹¹

Türkiye savaş zamanı savaşı devlet değil ise, geçiş yapacak olan geminin bayrağı ve yükü ne olursa olsun, barış zamanı ticaret gemilerinin geçişini belirleyen Sözleşme'nin 2 ve 3 üncü maddesi uyarınca belirlenmiş koşullar doğrultusunda serbest geçiş hakkına sahip olacaklardır.²¹²

1.5.1.2.3. Pek Yakın Savaş Tehdidi Altında

Sözleşme'de Türk Hükümeti'nin kendini pek yakın savaş tehdidi altında görmesi halinde, Sözleşme'nin 2.maddesi esas alınarak Boğazlar'dan geçiş sağlanacaktır. Ancak bu geçiş Türk Hükümeti makamlarınca belirlenmiş rota üzerinden ve belli kontroller sağlanmasının ardından yapılacaktır. Kılavuzluk hizmeti zorunlu tutulmakla birlikte ücrete tabi tutulmayacaktır.²¹³

1.5.1.3. Hava Araçlarının Geçiş Rejimi

Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde denizden olduğu gibi havadan geçişin de serbestlik ilkesi benimsenmiştir. Ancak Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde bu durum değişikliğe uğramış, sivil uçaklara ilişkin geçiş rejiminde düzenlemeler getirilirken, askeri uçakların geçişi Türk Hükümeti'nin yetkisine bırakılmıştır.²¹⁴ Sözleşmede havadan geçiş şöyle detaylandırılmıştır:

Sivil uçakların Akdeniz ile Karadeniz arasında geçişini sağlamak amacıyla, Türk Hükümeti, Boğazlar'ın yasak bölgeleri dışında, bu geçişe ayrılmış hava yollarını gösterecektir; sivil uçaklar, Türk Hükümetine, ara sıra (tarifersiz) yapılan uçuşlar için üç gün öncesinden bir ön-bildirim ile, düzenli (tarifeli) servis uçuşları için geçiş tarihlerini belirten genel bir ön bildirimde bulunarak, bu yolları kullanabileceklerdir.

²¹¹ MBS, I.B., 5/1-2.

²¹² MBS, I.B., 4.

²¹³ MBS, I.B., 6/1-2.

²¹⁴ Kudret Özersay, "Montreux Boğazlar Sözleşmesi", *Türk Dış Politikası I.Cilt 1919-1980*, ed. Baskın Oran, s.380-381.

*Öte yandan, Boğazlar'ın yeniden askerleştirilmiş olmasına bakılmaksızın, Türk Hükümeti, yine de Türkiye'de yürürlükte olan hava ulaşımı yönetim kuralları uyarınca, Avrupa ile Asya arasında Türk ülkesi üzerinden uçmalarına izin verilmiş olan sivil uçaklara, tam bir güvenlik içinde geçmeleri için gerekli kolaylıkları sağlayacaktır. Bir uçuş izninin verilmiş olduğu durumlarda, Boğazlar bölgesinde izlenecek yol belirli dönemlerde gösterilecektir.*²¹⁵

1.5.2. Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde Yer Alan Genel Hükümler

Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin bazı bölümleri Sözleşme'nin dördüncü bölümünde genel hükümler başlığı altında toplanmıştır. Bu hükümlerden Türkiye'nin egemenliğini sağlayan en önemli madde, Uluslararası Boğazlar Komisyonu'nun yetkilerinin feshi ve tüm yetkilerinin Türk Hükümetine devri olmuştur. Bir diğer Türkiye'nin güvenliğini gözeten hüküm ise Boğazların yeniden askerleştirilmesi üzerinedir. Sözleşme ana metninde doğrudan böyle bir madde konulmamıştır ancak sözleşmeye ek protokolün ilk maddesinde; *“Türkiye, işbu sözleşmenin Başlangıç kesiminde tamamlandığı biçimde Boğazlar bölgesini, hemen yeniden askerileştirebilecektir”* hükmü yer almaktadır.²¹⁶

Genel hükümler de ayrıca şu hususlara yer verilmiştir:

*“Türk Hükümeti, 11., 12., 14. ve 18. maddelerin uygulanmasına ilişkin istatistikleri toplamağı ve gerekli bilgileri vermeğı yükümlenir. Türk Hükümeti, işbu Sözleşmenin, savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçişine ilişkin her hükmünün yürütülmesine göz kulak olacaktır. Türk Hükümeti, yabancı bir deniz kuvvetinin yakında Boğazlar'dan geçeceği kendisine bildirilir bildirilmez, bu kuvvetin kuruluşunu, tonajını, Boğazlar'a giriş için öngörülen tarihi ve, gerekirse, olası dönüş tarihini, Bağlı Yüksek Tarafların Ankara'daki temsilcilerine bildirecektir. Türk Hükümeti, Boğazlar'da yabancı savaş gemilerinin gidiş-gelişini gösteren, ayrıca ticarete ve işbu Sözleşme'de öngörülen deniz ve hava ulaşımına yararlı bütün bilgileri kapsayan yıllık bir raporu Milletler Cemiyeti Genel Sekreterine ve Bağlı Yüksek Taraflara sunacaktır.”*²¹⁷

²¹⁵ MBS, III.B., 23/1-2.

²¹⁶ Kudret Özersay, “Montreux Boğazlar Sözleşmesi”, s.381.

²¹⁷ MBS, IV.B., 24/2-3-4-5.

1.5.3. Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne Göre Sözleşmenin Feshi

Montrö Boğazlar Sözleşmesi taraflarca imza edilen hükümlere göre 20 yıllık bir süre ile geçerli kılınmıştır. Buna ilave olarak, geçiş serbestisi ilkesi sonsuz bir süre ile kabul edilmiştir.

“Sözü edilen yirmi yıllık sürenin bitiminden iki yıl önce, hiçbir Bağlı Yüksek Taraf, Fransız Hükümetine Sözleşmeyi sona erdirmeye ön-bildirim vermemişse, işbu Sözleşme, bir sona erdirmeye ön-bildirim gönderilmesinden başlayarak, iki yıl geçinceye kadar yürürlükte kalacaktır. Bu ön-bildirim, Fransız Hükümetince, Bağlı Yüksek Taraflara iletilecektir.”²¹⁸

Sözleşmenin bahsi geçen şartlarla feshi durumunda yeni sözleşmenin kabul edilmesi için bağıtlı yüksek taraflar konferansta temsil edilmeyi kabul etmişlerdir.²¹⁹ Günümüze kadar sözleşmenin feshi ile ilgili talep olmadığı için Montrö Boğazlar Sözleşmesi halen yürürlüktedir.

Sözleşme'nin bazı hükümlerinin değiştirilmesi hususunda bağıtlı yüksek taraflar her beş yıllık dönemin sonunda değişiklik önerisi girişiminde bulunabileceklerdir. Bu değişikliğin sözleşmenin 14. ya da 18. maddeleri üzerine olması durumunda talep edilen öneri başka bir bağıtlı yüksek tarafça da desteklenmek zorundadır. Eğer değişiklik önerisi herhangi bir madde üzerine olacak olursa, bağıtlı yüksek taraflardan ikisi tarafından desteklenmek mecburiyetindedir. Değişiklik önerisi, sözleşmenin beş yıllık dönemlerinden her biri sona ermeden üç ay önce taraflara bildirilmelidir. Değişikliklerde yeni bir hüküm diploması yoluyla sağlanamayacak olursa, bağıtlı yüksek taraflar bu konuda düzenlenecek olan konferansta temsil edilmeyi kabul etmiş bulunmaktadır. Düzenlenmiş olan konferanstan değişiklik talebinde bulunulan madde ile ilgili karar oybirliğiyle belirlenecektir. Ancak 14. ve 18. maddeler ile ilgili karar, bağıtlı yüksek tarafların dörtte üçünden oluşan oy çokluğu ile alınabilecektir.²²⁰

²¹⁸ MBS, V.B., 28/3.

²¹⁹ MBS, V.B., 28/4.

²²⁰ MBS, V.B., 29/2-3-4-5.

2. İKİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI GELİŞMELERİ VE TÜRK BOĞAZLARI

2.1. Montrö'den İkinci Dünya Savaşı'na Uluslararası Durum Ve Boğazlar

2.1.1. 1936 Sonrası Uluslararası Durum

İki Savaş Arası Dönem, faşist Alman dış politika hamlelerine göre şekillenmiş ve Avrupa devletleri bu aşırı sağ, geleneksel ve köktenci politika karşısında yatıştırma politikası yürütmüştür. Batı demokrasileri Almanya'nın radikal politikalarına karşı silahsızlanmayı vurgulamış, ancak bu Alman siyasetinde karşılık bulmamıştır. Büyük Britanya ortak güvenlik anlayışının devamlılığı ve Milletler Cemiyeti'nin estirdiği barış havasının sürdürülmesi doğrultusunda Almanya'nın barışı bozacak eylemlerine şiddetle karşı çıkmamıştır. Fransa bu dönemde Büyük Britanya'dan ayrı politika güdecek güce sahip değildir ve küresel hegemonya iddiasıyla hareket eden Almanya'ya karşı tek başına eylemde bulunamamıştır. Fransa'nın bu anlamda hayata geçirdiği en önemli politikası İtalya ile gerçekleştirdiği ittifak olmuş, Ocak 1935'te Fransa Dışişleri Bakanı Laval, kendisi gibi Avusturya sınırlarının değişmesini istemeyen Mussolini ile anlaşma imzalamıştır.²²¹ Almanya'nın saldırgan tutumu karşısında düzenlenen bir diğer konferans da Stresa'da Britanya, Fransa ve İtalya hükümet başkanları arasında düzenlenmiştir. Hitler'in zorunlu askerlik ilanının ardından, bu üç devlet 14 Nisan 1935 tarihinde Almanya'nın kuvvet kullanarak dış politika yürütmesi durumunda birlikte direniş gösterecekleri konusunda görüş birliğine vararak anlaşma imzalamışlardır.²²² Ancak uluslararası ilişkiler bu dönemde oldukça karışık bir yapıda olmuştur. İngiltere bir taraftan Stresa Anlaşmalarını imzalamış bir taraftan da Almanya ile Deniz Kuvvetleri Anlaşması yapıp, yatıştırma politikasını sürdürmüştür. İtalya, Almanya'nın saldırgan tavırlarına karşın bir yandan İngiltere ve Fransa ile ortak bir cephe oluşturmuş diğer yandan kendisini böylesi bir atmosferde serbest görerek, Afrika'daki sömürgecilik faaliyetlerini devam ettirmiştir. Nitekim İtalya Ekim 1935'de Habeşistan'ı işgal etmiştir. Ancak İtalya'nın Milletler Cemiyeti üyeliğine zorla kabul ettirdiği Habeşistan'a saldırısı

²²¹ A. Şükrü Esmer, “Laval ve Mussolini Anlaşmaları”, Milliyet, No: 3203, 08. 01. 1935.

²²² Kissinger, a.g.e., 291.

ortak güvenlik kavramına karşı bir saldırı niteliğinde olmuştur. İtalyan saldırısından beş ay sonra Almanya da Versay Anlaşması'nın müdahaleye uğramamış hükümlerinden biri olarak Ren bölgesinin askerden arındırılmasına yönelik hareket başlatmıştır. Fransa, Alman saldırganlığına yönelik ünlü Majino hattını²²³ tamamlamaya gayret göstermiş, ulusal güvenliğini korumak için politik hamlelerde bulunmuştur. Fransa'nın stratejik konumu gittikçe zedelenme sürecine girmiştir. Temmuz 1936 tarihinde İspanya'da Alman ve İtalyan silahları ile desteklenen iç savaş patlak vermiştir. Britanya Hükümeti, İspanya'da gerçekleşecek olan faşist zaferi, Sovyetler Birliği'ne bağlı sol bir devrimden daha az tehlikeli bulmuş ve tarafsız kalmıştır. Kıta Avrupası'nda güç dengesi arayışının olduğu bu dönemde Alman saldırganlığı tırmanarak devam etmiş, 12 Mart 1938 tarihinde Avusturya'nın ilhakını gerçekleştirmiştir. Milletler Cemiyeti'nin Alman saldırganlığına tepkisizliği daha sonrasında itibar kaybetmesine sebep olmuştur. Almanya'nın *Mein Kampf*²²⁴ manifestosunda belirtilen hedefler doğrultusunda Mart 1939'da Çekoslovakya'yı işgal etmiştir.²²⁵ Ancak atılan bu son adım Hitler'in self determinasyon peşinde olmadığını, Avrupa hegemonyasına yöneldiğini göstermiştir. Hitler tarihi güç dengesi kurallarını ihlal etmiş ve artık Wilsoncu yaklaşım Hitler Almanyasına yönelik duruşta kabul edilemez olmuştur.²²⁶

2.1.1.1. Montrö Konferansı Sonrası Türk Dış Politikası

Türkiye'nin bulunduğu stratejik konum ve özellikle Boğazlara sahip oluşu savaşa doğru gidilen süreçte önemini arttırmıştır.²²⁷ Bu öneme haiz olan Türkiye'nin ise takip edebileceği şu üç yol vardır: Birincisi, İngiltere ve Fransa'nın barışçıl tutumuna ayak uyduracak siyasi bir yön tutmak. İkincisi, Türkiye'nin totaliter rejimlerin saldırıları ile karşılaşma ihtimaline karşın dış güçlerin desteğini sağlamak. Üçüncüsü, Sovyetler Birliği'nin planlarının kontrolünü sağlamak ve menfaatlerine uygunsu işbirliği içinde

²²³ Majino Hattı, Fransa tarafından Birinci Dünya Savaşı sonrasında, Alman saldırısını engellemek adına Almanya ile sınırına inşa edilmiş bir savunma hattıdır. Yaklaşık 300 kilometre uzunluğunda olması planlanan hat Belçika sınırında bırakıldı. Bkz. Salim Aydın, "İkinci Dünya Savaşı'nda Kıyı ve İç Hat Savunması: Çakmak Hattı Koruganları", *Güvenlik Stratejileri*, Cilt:16 Sayı:34 (2020), 387.

²²⁴ Almanlar ırksal olarak saf ve üstün bir halk olduğunu ve dünyanın zirvesinde hak ettikleri yeri almaları gerektiğini iddia eden program, Adolf Hitler'in "Kavgam" adlı siyasi manifestosudur.

²²⁵ Kissinger, a.g.e., s.295-305.

²²⁶ Kissinger, a.g.e., s.311.

²²⁷ Korkmazcan, a.g.e., s.10.

bulunmak.²²⁸ Askeri ve siyasi kutuplaşmaların meydana geldiği bu dönemde Türk Hükümeti'nin ülkesel menfaatleri statükocu grupla paralellik göstermiştir.²²⁹

Montrö Konferansı'nda Sovyet Rusya'nın beklenmedik politikasının yanısıra İngiltere'nin rızası ve anlayışlı politikası Türk-İngiliz ilişkilerini önemli bir noktaya taşımıştır. Türkiye'nin Boğazlar'da edindiği haklar ve sağladığı egemenlik İngiltere'nin bu tavrı olmaksızın sağlanamazdı. İngiltere İtalya'nın Doğu Akdeniz bölgesinde oluşturduğu tehdit karşısında Türkiye ile ortak hareket etmek istemiştir.²³⁰ Arnold Toynbee'nin Profesör E. H. Carr ile yaptığı röportajda da belirttiği gibi, İngiltere ve İtalya, Türkiye'nin sınırlarını işgal etmeye yönelik gizli bir anlaşma imzalamışlardı ve Türkiye bu anlaşmayı hiçbir zaman unutmamıştır. Ancak Büyük Britanya'nın topraklarını genişletme arzusunun olmadığını bilmesinden dolayı Türkiye, İtalya ve İngiltere arasında gerçekleşecek bir anlaşmazlığın İngiltere aleyhine sonuçlanmasını arzu etmemiştir.²³¹

Almanya için Türkiye'nin tarafsızlığı büyük önem arz etmiştir. Özellikle Avrupa'da patlak verecek herhangi bir topyekûn savaşta, Türkiye'nin tarafsız kalması ve Boğazlar'ın Batı güçlerinin filolarına karşı kapatılması kritik bir önem taşımıştır. Bu nedenle, 1939 da savaşın başlamasından önceki tarihte, Almanya başlıca düşmanları olan İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Türkiye ile diplomatik birleşimlerinden birine katılmasını engellemek için çok çaba sarf etmişlerdir. Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Franz von Papen'in, Nisan 1939'daki söylediği gibi, savaş durumunda Türkler “en katı tarafsızlığı” benimsemeli ve herkese karşı “Boğazları kapatmaları” için ikna edilmelidirler. Ancak, Almanların Türk tarafsızlığını güvence altına almaya yönelik girişimleri, Türkiye'nin müttefiklerini belirlenmesi üzerine ve İtalya'nın, Akdeniz'de bağımsız bir eylem sürecini yürütmesi konusunda Türkiye'yi tehdit etmesi ve bunu yaparken von Papen'in selefinin daha önceki bir olay da Türkiye'yi 'İngiltere'nin kollarına' sevk etmesiyle başarısız olmuştu. Sonuç olarak, İtalya'nın 7 Nisan 1939'da

²²⁸ Erkin, a.g.e., s.125.

²²⁹ Yel, a.g.e., s.147.

²³⁰ Armaoğlu, a.g.e., s.425.

²³¹ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Tarih: 01.12.1938, Kurum: 30-10-0-0, Yer Bilgisi: 63-424-22, Dosya Ek: 68, Sayı: 8.

Türklerin en büyük korkusu olan Arnavutluk'u işgalinden sonra, Türkiye, bir ittifak yapmak amacıyla İngiltere'ye yaklaşmıştır.²³²

Arnavutluk'un ilhakı, Akdeniz'de statükonun tehdit durumu belirtildiği gibi Türkiye'yi Büyük Britanya'nın müzakerelerine katılmaya sevk etmiş, 12 Mayıs 1939 tarihinde Türkiye ve İngiltere müzakereleri bir deklarasyon ile sonuçlanmıştır. Türk-İngiliz ilişkilerinde önemli ve ileri adım olarak bu deklarasyonda iki noktaya dikkat çekilmiştir. İki devlet uzun vadeli bir anlaşma yapma kararlarını ortaya koymuşlar ve bu bildiri ile hiçbir ülkeyi hedef almamışlardır.²³³ Aynı mahiyette 23 Haziran 1939'da Türkiye ve Fransa arasında deklarasyon imzalanmıştır. Hatay meselesi²³⁴ sebebiyle geciken ittifak anlaşması *barış cephesinin* estirdiği hava dolayısıyla Türk Hükümeti lehine gerçekleşmiş, Fransa Türkiye'nin taleplerini kabul etmiştir. Buna karşın Türkiye de Fransa'nın talebi üzerine Suriye'nin bağımsızlığını tanımıştır.²³⁵ Türk-Fransız Deklarasyonu, ileride gerçekleşecek olan Türk-İngiliz-Fransız İttifakının müzakerelerinde başlangıç teşkil etmiştir. İngiltere ve Fransa ile yapılan bu ittifakın sonucu olarak ortaya çıkan anlaşma, 19 Ekim 1939 tarihli Üçlü İttifak önemli maddelere haizdir.²³⁶ Buna göre, taraflar Avrupa'da bir gücün saldırganlığından kaynaklanan bir Akdeniz savaşı durumunda birbirlerine yardım sözü vermiştir. Dahası, Türk ordusu, modası geçmiş, hatta Birinci Dünya Savaşı dönemi eski tip teçhizatından oluşan silahları ve hava kuvvetlerinin çoğuyla, modern savaş için çok hazırlıksız olduğundan dolayı anlaşmada, Türklerin savaş girişimlerine etkin bir şekilde katkıda bulunmak için ihtiyaç duydukları silah ve materyal sağlanana kadar, Türkiye'nin İngilizlere ve Fransızlara yardım sağlama yükümlülüğüne sahip olmadığı belirtilmiştir.²³⁷ Türkiye ayrıca Üçlü

²³² A. L. Macfie, "The Turkish Straits in the Second World War, 1939-45", *Middle Eastern Studies*, Taylor & Francis Ltd., Cilt: 25, Sayı: 2, 238-248(Nisan, 1989), 238.

²³³ Erkin, a.g.e., s.126.

²³⁴ Hatay meselesi; Türkiye ile Fransa arasında 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan anlaşma sonrasında Hatay, Suriye sınırları içerisinde bırakılmıştır. Fransa, 1930'ların ortalarında buradaki manda yönetimine son vererek Suriye'ye bağımsızlık vermek istemiştir. Ancak Hatay bu durumda Suriye sınırları içerisinde kalacaktır. Türkiye'nin Fransa'dan talebi Hatay'ın Türkiye Cumhuriyeti sınırlarına tekrar dahil edilmesidir. Fransa bu teklifi Suriye'nin iç işlerine karışmak olduğunu belirterek, meseleyi Milletler Cemiyeti'ne taşımıştır. Milletler Cemiyeti Hatay'a bazı statüler verdikten bir süre sonra Hatay halkının da talebi, uluslararası konferanslarında sağladığı kolaylıkla, Fransa Hatay'ın Türkiye sınırları içerisinde bulunmasını iki devlet arasında imzalanan anlaşma ile kabul etmiştir. Bkz. Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.428-430.

²³⁵ Armaoğlu, a.g.e., s.432.

²³⁶ Sander, a.g.e., s.109.

²³⁷ John M. Vanderlippe, "A Cautious Balance: The Question of Turkey in the World War II", *The Historian*, Cilt:64, Sayı:1, 63-80(Sonbahar 2001): 65-66.

İttifakın diğer devletler ile ilişkilerine zarar vermemesi açısından anlaşmaya ilave bir protokolün yapılmasını sağlayarak, bu ittifaktan doğan yükümlülüklerin Sovyetler ile ilişkilerine zarar vermesini engellemek ve Sovyetler Birliği ile silahlı çatışmadan kaçınmak istemiştir.²³⁸

Birinci Dünya Savaşı'nda Filistin savaşındaki tecrübelerinden durumun stratejik gerçeklerini öğrendiğini söyleyen Franz von Papen, İngiltere ve Türkiye tarafından yapılan anlaşmanın önemi konusunda hiç şüphe duymamıştır. Franz von Papen'e göre, bu anlaşma yalnızca Türkiye'deki 20 yıllık Alman diplomatik yatırımının kaybı değil, aynı zamanda Doğu Akdeniz'deki güç dengesinde de tam bir değişiklik anlamına gelmektedir. Yine Papen'e göre gelecekteki bir savaşta, İngiltere'nin Karadeniz'den ve Rusya'nın Akdeniz'den dışlanması için Mihver güçlerinin Çanakkale Boğazı'nı ele geçirmesi gerekebilir ve bu ancak, Arnavutluk'un köprü olduğu Selanik'ten 'hızlı bir operasyon' yoluyla, nispeten kolaylıkla gerçekleştirilebilirdi. Çanakkale Boğazı'nın kapatılması tek başına İngiltere'yi garantiye almak için yeterli değildir ve İngiltere'nin 'en hayati noktası' Hindistan'a Almanya'nın saldırabilmesi için Hindistan'a karayolunun –Suriye, Filistin ve Musul'a erişim- kontrolünü sağlamak Almanya için gerekli olacaktır. Böyle bir operasyon ancak Türkiye'nin tarafsız olması durumunda yapılabilirdiğinden, İngiltere'nin bölgeyi terk etmeye ikna edilmesi şart olmuştur. Aksi durumda 'çok olumsuz askeri-politik bir durumla' Almanya yüzleşmek zorunda olacaktır. Türk tarafsızlığı, İtalya'yı Avrupa'daki konumu konusunda Türkiye'ye güvence verip ikna ederek, aynı zamanda Arnavutluk'taki pozisyonun gelişimini 'gizleyerek' ve Türkiye ile Meis Adası ile ilgili müzakereleri açarak elde edilebilecektir.²³⁹ 14 Mayıs 1941 tarihli Franz von Papen'in Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop'a ilettiği mesajında, İngiltere ve Türkiye arasında imzalanmış paktın altında yatan zorluklara gelince Bakan; “Arzunun olduğu yerde bir formül bulunabilir” demiştir.²⁴⁰ Türkiye bu ifadeyle Almanya ile barışı tesis etmeye hazır olduğunu göstermiştir. Franz von Papen'in askeri stratejisi savaşın arifesinde Türkiye ve Boğazlar'ın stratejik önemini gözler önüne sermiştir. İngiliz, Fransız ve Rus askeri ve

²³⁸ Sander, a.g.e., s.109.

²³⁹ Macfie, "The Turkish Straits in the Second World War, 1939-45", s.238-239.

²⁴⁰ Ministry of Foreign Affairs of the U.S.S.R. Archive Division, German Foreign Office Documents, German Policy in Turkey (1941-1943), Foreign Languages Publishing House (Moskova, 1946), Sayı:1, 7.

deniz uzmanları da Avrupa'daki bir savaşın neredeyse kesinlikle Türkiye'yi ve Boğazları kapsayacağını beklemişlerdir.

Sovyet Dışışleri Komiseri Yardımcısı Potyomkin, Türkiye Dışışleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ile görüşmek için Ankara'ya 28 Nisan 1939'da ziyarette bulunmuş, bu görüşmelerde Türk Hükümeti'nin İngiliz ve Fransız ittifaklarının gelişmelerini öğrenmiştir. Saraçoğlu'nun benzer bir ittifakı Sovyetler ile müzakere etmeye hazır olduklarını belirtmesi üzerine Potyomkin görüşmeleri Moskova'ya bildirmiştir. Tam bu gelişmelerin gerçekleştiği esnada Avrupa siyasetinde Alman-Sovyet Paktı Ağustos 1939'da önemli bir ses getirmiştir. İki devlet arasında akdedilen ittifak ile savaşın yakında gerçekleşeceği düşüncesi Karadeniz'in ve dolayısıyla Boğazlar'ın bu sırada önemini arttırmıştır. Eylül ortalarında Moskova Saraçoğlu'nu görüşmeler için davet etmiş, Saraçoğlu ve heyeti 25 Eylül 1939'da Moskova'ya ziyarette bulunmuştur. Bu ziyaretin ilk gününde Sovyet Dışışleri Bakanı Molotov görüşmelerin sonunda Montrö Sözleşmesi'nin değişikliği üzerine fikirlerini belirttiği bir bildiriye Saraçoğlu'na sunmuş ancak Saraçoğlu bu talebin müzakeresini dahi reddetmiştir. Müzakerelerin ikinci gününde Stalin tarafından Boğazlar rejiminde değişiklik talebinin ısrarı Saraçoğlu'nu müzakereleri sonlandırma yoluna gitmeye yönlendirse de, Türkiye'nin "Montrö Sözleşmesi'nin değişimi ancak anlaşma bünyesinde yer almış bulunan imkanlar çerçevesinde mütaa edilebilir" olduğu çıkışına karşı duramayarak meseleye o an için son verilmiştir.²⁴¹ Türk liderler Molotov'un taleplerini Çarlık politikasının güneye doğru genişleme politikasının bir uzantısı olarak yorumlamışlardır. Rusya'ya karşı yüzyıllar süren savaştan sonra, böyle bir antlaşmayı kabul etmek, savaşmadan İstanbul Boğazı ve Çanakkale Boğazı üzerinde Türk egemenliğini teslim etmek anlamına gelecek ve Sovyetlerin savaştan sonra Türklere kontrolü geri verecekleri veya Türk topraklarını terk edecekleri garantisi olmayacaktır. Türkiye'nin Sovyet taleplerini kabul etmesi Sovyet genişlemesini kabul etmesi anlamına gelecektir.²⁴² Almanya doğuda Polonya ve Romanya'ya yahut Finlandiya, Estonya ve Letonya yoluyla Rusya'ya karşı hareket ederse, buna karşı Rusya ilave olarak düşman deniz kuvvetlerinin Karadeniz'e girmesine karşı Boğazlar ve Tuna'nın ağzını kapatmayı hedeflemiştir.²⁴³ Almanya'nın muhtemel

²⁴¹ Erkin, a.g.e., s.141-143.

²⁴² Vanderlippe, "A Cautious Balance: The Question of Turkey in the World War II", 67.

²⁴³ Macfie, "The Turkish Straits in the Second World War, 1939-45", s.239.

askeri stratejisine karşın Sovyetler Birliği Boğazlar'da Türkiye'yi ikna ederek daha fazla etkinlik sağlamaya çalışmış ama aynı zamanda diplomatik yollarla Almanya ile temasını sürdürmüştür. Sovyetler'in Almanya ile anlaşması Türk dış politikasında öngörülen birçok planlamanın değişmesine sebep olmuştur. 23 Ağustos 1939'da Sovyet-Alman Saldırmazlık Anlaşması'nın imzalanmasının ardından 27 Ağustos'ta, Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'yle yaptığı konuşmada von Papen, güç dengesindeki son değişiklikler nedeniyle Türkiye'nin tarafsızlığa geri dönmesi gerektiğini şiddetle savunmuştur. Ekim 1939'da von Papen, Başbakan Refik Saydam'a, Türkiye'nin Batılı güçlerle yaptığı bir anlaşmanın sonucunun, Almanya'nın bölgede barışı sağlama çabalarını sabote etmek olarak görüleceğinin bilgisini vermiştir.²⁴⁴ Ancak, Almanlar ve yeni müttefiki Sovyetler, Türkleri anlaşmalarını feshetmeye ikna etmede hiçbir şekilde başarılı olamamıştır.

Sovyetler'in Almanya ile teması Saraçoğlu'nun yürüttüğü Türk-Sovyet müzakerelerinde de etkisini göstermiştir. Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin bu ziyaretten beklentileri farklılık göstermektedir. Türkiye Sovyetler Birliği ile dostluk ve saldırmazlık paktı imza etmeyi ummuş, Sovyetler Birliği ise Almanya'nın barış cephesine katılan Türkiye'yi bu cepheden ayırma arzusunu hayata geçirmesi için kendi ağırlığını kullanmasını arzulamıştır. Sovyetler Birliği Türk Hükümeti'ne bazı tekliflerde bulunmuştur. Bunlar, Boğazlar'ın ortak savunulmasını planlayan bir paktın imzalanması, Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında akdedilen anlaşmanın Sovyetler Birliği'ni Almanya ile savaşa sürüklemeyecek bir ihtirazi kaydın anlaşmaya eklenmesi, Montrö Sözleşmesi'ne Karadeniz'e kıyıdaş olmayan devletlerin gemilerine Boğazların kapalılığı ilkesinin kabul edildiği bir değişikliğin ilavesi ve Sovyetler'in Besarabya'yı, Bulgaristan'ın ise Dobruca'yı işgalinde Türkiye'nin tarafsızlığıdır. Sovyetler Birliği'nin bu isteklerinin kabulü Türkiye'yi barış cephesini terk etmeye sürükleyeceği açıktır. Şükrü Saraçoğlu sunulan bu talepleri reddetmiş, Sovyetler ile müzakereler sonlandırılmıştır.²⁴⁵ Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasından henüz üç yıl geçmesinin ardından sözleşmede değişiklik talebi Sovyetler Birliği'nden gelmiştir.

²⁴⁴ Macfie, a.g.e., s.239.

²⁴⁵ Ahmet Şükrü Esmer, Oral Sander, *Olaylarla Türk Dış Politikası, İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2014, s. 141-142.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında anlaşmazlıklara yol açan boğazlar meselesi İkinci Dünya Savaşı arifesinde iki ülkenin ittifakına engel teşkil etmiştir.

2.1.1.2. Sovyetler Birliği ve Almanya Arasında Boğazlar Pazarlığı

İdeolojilerin dış politikayı belirlediği bu dönem uluslararası ilişkileri de Stalin ve Hitler'in el sıkışması, jeopolitik çıkarları olan devletleri ortak bir noktada buluşturmayı örneklemektedir. Komünist düşünceye göre, ödünler diplomatların etkisiz diplomasislerinden değil, yalnızca “objektif realite” gerektiğinde verilmelidir. Stalin de SSCB'nin çıkarları için Almanya'daki faşist rejimle dost olunmasını engelleyecek hiçbir şey olmadığını kabul etmiştir. Stalin, Almanya ile görüştüğü dönemde aynı zamanda İngiltere ile temas halinde olmuştur. Ancak Stalin'in istekleri İngiltere'nin Versay düzeninde kabul ettiği ahlaki sisteme uyumlu olmamıştır. Diplomatik temaslarda bir Milletler Cemiyeti üyesi olarak Sovyetler'i dışlayan Batı diplomasisi bu dönemde Stalin'in kapitalist entrikalar paranoyasını arttırmıştır. Nazi-Sovyet Paktı'na giden bu yolda yalnızca Batı diplomasisi değil ayrıca Stalin'in prensipleri yoktu ancak stratejileri vardı. Batılı devletler ise İkinci Dünya Savaşı'na giden yolda prensipli diplomasi güdüyor ancak stratejide geri kalıyorlardı.²⁴⁶

Sovyet-Nazi Paktı'nın imzalanması ile Sovyetler Birliği aslında Hitler'in elde edeceği toprakları paylaşmayı hedeflemiştir. Ancak asıl yol açtığı durum Hitler'in iki cephede savaşma ihtimali endişesinin önüne geçerek genel savaşın çıkmasına yardımcı olmaktadır. Stalin hedefleri doğrultusunda planlamalar yapmakta gecikmemiş, iki ülke arasında İtalya, Japonya ve Türkiye hakkında gizli görüşmeler gerçekleşmiştir. Molotov-Saraçoğlu görüşmelerinden özellikle Boğazlar meselesinde istediğini elde edemeyen Sovyetler, Boğazlar pazarlığını Hitler üzerinden sürdürmüştür.²⁴⁷ Almanya, İtalya ve Japonya arasında ülkelerin nüfuz alanlarını belirleyen anlaşmaya Sovyetler'in katılımı gizli ek protokol ile kabul edilmiştir. Sovyetler'in güneyde ve Hint Okyanusu üzerindeki nüfuzu ek bir protokolle belirlenmiş, Boğazlar meselesi de bu protokolde ele alınmıştır. Sovyet Rusya, ilk olarak Montrö'nün iptali için Almanya'dan söz almıştır. Boğazlar için belirlenecek yeni rejimin Sovyetler Birliği, Almanya, İtalya ve Türkiye

²⁴⁶ Kissinger, *Diplomasi*, s.312-328.

²⁴⁷ Yel, a.g.e., s.150-151.

arasında yapılacağı belirlenmiştir. Türkiye’yi askeri yükümlülüklerinden vazgeçirmek ve Montrö’nün iptali konusunda zorlama kararı alınmıştır. Sovyetler Birliği, Boğazlar’da fiili denetim ve Montrö’de belirlenenden daha çok söz hakkına sahip olmayı kabul ettirmiştir. Sovyetler Birliği’nin Boğazlar üzerinden elde ettiği tüm haklara rağmen bunları yeterli görmemesi üzerine Stalin, Molotov’u Moskova Büyükelçisi ile görüşmek için görevlendirmiş, yeni taleplerde bulunmuştur. Stalin, Boğazlar’da uzun vadeli bir kira karşılığında askeri üs talebinde bulunmuş, Türkiye’nin bu talebi kabul etmemesi durumunda zorlayıcı tedbirleri almak üzere Sovyetler Birliği, İtalya ve Almanya’nın ortak hareket etmesini sağlamaya karar vermiştir. Ancak Hitler’in bu talebi onaylaması mümkün olmamıştır. Ankara’da von Papen, Führer’in 28 Mart 1939 tarihli bir mutabakat zaptına koyduğu gibi, Molotov ile yaptığı görüşmelerde, Rusya’nın, Boğazlar alanına müdahale etme haklarıyla ilişkili olduğu sürece, Almanya, Sovyet Rusya ve İtalya arasındaki Üçlü Pakta katılım için ön koşullarını 'kesin bir şekilde reddettiğini' belirtmiştir. Almanya için, önceki yüzyılda olduğu gibi, Boğazların güçlü ve bağımsız bir güç elinde kalması şarttı.²⁴⁸ Almanya bu dönemde ikili politika uygulayarak aynı zamanda Türkiye ile diplomatik temaslarda bulunmuştur. Hitler, Sovyetler Birliği ile ilişkileri daha fazla yürütemeyeceğini anlaması üzerine Sovyet Rusya’yı işgal emri vermiştir.²⁴⁹ 18 Aralık 1940 tarihinde Yüksek Alman Komuta Heyeti’ni toplayarak Barbarossa Harekatını planlamıştır. İki ülkenin böylece araları açılrsa da İkinci Dünya Savaşı patlak verene kadar Stalin, Alman dostluğundan bahsetmeye devam etmiştir.²⁵⁰

2.2. İkinci Dünya Savaşı Ve Türkiye’nin Savaş Dışı Durumu

İkinci Dünya Savaşı 1 Eylül 1939 tarihinde Avrupa’da başlamış daha sonra Amerika, Afrika ve Asya’yı sarmıştır. Savaş 5 yıl, 11 ay, 14 gün sürmüş, Japonya teslim olunca ateşkes ilan edilmiştir.²⁵¹ İkinci Dünya Savaşı’na giden süreçte barışın tesisi için uluslararası çabalar gerçekleşmiş, birçok konferans düzenlenmiş, paktlar imza edilmiş, birlikler kurulmuştur. Faşist rejimlerin saldırıları ittifaklar yoluyla engellenmeye çalışılmış, başarı sağlanamayınca bir caydırıcı kuvvet olarak karşıt ittifaklar

²⁴⁸ Macfie, a.g.e., s.242.

²⁴⁹ Yel, a.g.e., s.154.

²⁵⁰ Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, s.141.

²⁵¹ Kamuran Gürün, *Savaşın Dünya ve Türkiye: 3*, s.25.

kurulmuştur. Ancak 1939 yılının dinamizminin barışı tesis etmede yetersiz kaldığı görülmüştür.

2.2.1. İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye

İki savaş arası dönemdeki barış ittifakları ülkelerin çıkarlarına hizmet edememiş, bir diplomasi aracı olarak çatışma kaçınılmaz görülmeye başlanmıştır. Hitler Almanyası bu dönemde Sovyetlerle ittifakını, Sovyetlere saldırıya geçene dek sürdürmüştür. Savaşın patlak vermesini sağlayan ilk olay Hitler'in Polonya taarruzu ile gerçekleşmiştir. Hitler ve Stalin Polonya'yı ittifakları uyarınca paylaşmışlardır. Ancak Hitler Avrupa'da birçok başarılı hareket gerçekleştirerek Sovyetler Birliği'nin Batısında kalan toprakların sahibi olmuştur.²⁵² Hitler'in hayat sahası ideasını gerçekleştirmek için Çekoslovakya'yı işgal etmesi hayat sahasının nereleri kapsadığını bilmeyen Türkiye'yi kaygılandırmıştır. Batılı Hükümetler ile ittifak yapan Türkiye, İtalya'nın savaşa dahil olmasından evvel hiçbir yükümlülük altında değildi. Ancak 1940 yılının ortalarında İtalya'nın savaşa dahil olması ile Türkiye'nin ittifaktan doğan yükümlülükleri gerçekleştirmesi gerekmiştir.²⁵³

Türkiye savaş başladığında savaştan devletlerden olmadığı gibi tarafsız devletlerden de değildi. Batı cephesi ile ittifak kurmasına rağmen Almanya'dan, Sovyetler Birliği'nden politik baskılar devam etmiştir. Türkiye'nin Batı cephesi ile olduğu gibi Almanya ve Sovyetler Birliği ile ittifak anlaşmaları bulunmamaktadır. Ancak siyasi ve ekonomik ilişkiler devam ettiği sürece Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi topyekûn bir savaşa doğrudan katılmaması tercih edilmiştir. Türkiye dış politikasında bağımsızlığını öncelemiş ve bunun yanında barışçıl bir siyaset takip etmek istemiştir.²⁵⁴

Türkiye'nin Almanya ile doğrudan sınırı veya geçmişten gelen bir meselesi ve bu doğrultuda bir çıkar çatışması bulunmamaktadır. 1924 tarihli Türk-Alman Dostluk Anlaşması ile ilişkiler olağan seyrinde ilerlemiş, 1930'lara kadar ekonomik ilişkiler

²⁵² Joseph S. Nye Jr., David A. Welch, *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak* (İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009), 169.

²⁵³ Sander, a.g.e., s.149.

²⁵⁴ Korkmazcan, a.g.e., s.9.

geliştirilmiştir. Hitler'in iktidara gelmesiyle ekonomi politikasında meydana gelen değişiklikler ve bu değişikliklerden kaynaklı hammadde ihtiyacı Türkiye ile ekonomik ilişkileri geliştirmiştir. İkinci Dünya Savaşı başladığında Türkiye'nin sanayisinin Alman Dışişleri Bakanlığı raporlarına göre %80'inin Alman malzemeleri ve ekibi ile oluşturulduğu belirtilmiştir.²⁵⁵ Ekonomik ilişkilerin bu seviyeye geldiği iki ülkenin küresel savaşın başında saldırgan bir politika güden Hitler'e rağmen ilişkilerini sürdürdüğü gözlemlenmektedir. Almanlar Sovyetler'e saldırmadan önce savaşın güney cephelerini ele geçirerek garanti altına almak istemiş, Orta ve Doğu Avrupa'da Romanya, Bulgaristan, Macaristan, Yunanistan ve Yugoslavya'yı savaş başladığında Sovyetler Birliği'ne köprü olmasını engellemek için etkisiz hale getirmeyi amaçlamıştır. Bu anlamda Bulgaristan'ın jeopolitik konumu, hem SSCB hem Almanya'nın Boğazlar bölgesinin karşı cepheye yönelik kullanımı nedeniyle kritik bir önem taşımaktadır. Hitler Almanyası'nın Sovyetler ile hem Boğazlar hem Bulgaristan pazarlığının başarısız olmasıyla da Türkiye ile işbirliği gerekli görülmüştür.²⁵⁶

2.2.1.1.Türk-Bulgar Saldırmazlık Paktı

Balkanlarda Almanların saldırgan politikası, İngiliz Hükümeti'ni bölgeye yönelik adımlar atmaya teşvik etmiştir. Almanya'nın Bulgaristan'ı işgal etmesinin ardından Türkiye'ye baskı uygulayarak Boğazlar bölgesini kullanma ihtimali ile savaşta stratejik kazanç sağlaması öngörülmüştür. Türkiye, barış cephesinin öngörüsüyle Bulgaristan ile saldırmazlık anlaşmasına itilmiştir. İngiltere Balkan politikasında Türkiye'den faydalanmak istemiş, Bulgaristan'ın jeopolitik konumundan dolayı batı cephesi yanında muhafaza edilmesini sağlamaya çalışmıştır. Türkiye, Paktı, Almanya'nın Balkan sınırlarına dayanması ve bu durumun Türkiye'yi tehlikeye sokması üzerine 17 Şubat 1941 tarihinde imzalamıştır. Bulgaristan'ın Balkan Paktı hükümleri çerçevesinde hareket ettiği ve tarafsız tutum sergilediği sürece Türkiye'den saldırı gelmesi üzerine endişe taşımasına gerek yoktu. Türk-Bulgar Paktı Bulgaristan'ı İngiliz politikasına yaklaştırmak ve Bulgaristan'ın Mihver devletlere katılımını engellemek için imza edilmiştir. Pakt, iki ülke için *saldırıdan kaçınmayı dış politikalarının değişmez bir*

²⁵⁵ Korkmazcan, a.g.e., s. 14-15.

²⁵⁶ Mustafa Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945", *Türk Dış Politikası I.Cilt 1919-1980*, ed. Baskın Oran, s. 435.

ilkesi kabul etmiştir. Ancak Pakt ne Batı bloğu ne de Mihver Devletler üzerinde düşünüldüğü etkiyi yaratmamıştır. 1 Mart 1941 tarihinde Bulgaristan Mihver Devletler tarafında savaşa katılmış, böylece Bulgaristan üzerindeki İngiliz-Sovyet-Alman çekişmesi Almanya'nın zaferi ile sonuçlanmıştır. Aynı zamanda Bulgaristan'ın Mihver Devletlerle hareket etmesi Sovyetler Birliği'ni Balkan politikasını gözden geçirmeye itmiş ve Türkiye ile işbirliğini tekrar gündeme getirmiştir.²⁵⁷

2.2.1.2.Türk-Sovyet Saldırmazlık Paktı

1941 yılı Almanya'nın Balkanlarda başarılı askeri işgallerine sahne olmuştur. 6 Nisan 1941'de Yugoslavya işgali ile başlayan işgaller 31 Mayıs 1941'de tüm Balkanlarda başarılı bir şekilde sonuçlanmıştır²⁵⁸. Almanya'nın Balkan politikasının başarısının ardından Müttefikler Balkan Paktını canlandırmayı gerekli görmüştür. İngiliz Hükümeti Balkan devletlerinin barış cephesi ile hareket etmesini sağlamak amacıyla Türkiye'yi aracı koymaya çalışmıştır.²⁵⁹ İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden ve Şükrü Saraçoğlu bu amaçla 8-19 Mart 1941'de görüşme sağlamıştır. Görüşmelerde Eden, Saraçoğlu'ndan, Almanya'nın Yunanistan'a saldırması durumunda, Yugoslavya da Almanya'ya karşı savaş ilan ederse Türkiye'nin de Almanya'ya savaş ilanını talep etmiştir. Türkiye Almanya'ya yönelik bir savaş ilanının ülkeyi savunmasız hale getireceğini ve Sovyetler'in saldırısına açık bırakacağını savunmuştur.²⁶⁰ Bu nedenle Türkiye ve Sovyetler arasında imza edilecek bir pakt Türkiye açısından gerekli bulunmuştur. İngilizler Balkan cephesinin Türkiye'nin barış cephesi tarafında savaşıyor olması halinde açılmasını planlamıştır. Türkiye'nin Sovyet etkisinin yanısıra bunu reddetmesinin altında yatan nedenlerden biri de İngiltere'nin Türkiye'nin savaşıyor olması halinde yapacağı askeri teçhizat sevkinin henüz gerçekleşmemiş olmasıdır. Bu nedenle İngilizler, Türkiye'nin Sovyetler ile pakt imzalamasına aracı olmuş ancak Almanya'nın Yunanistan'a saldırısının savaş sebebi sayılması konusunda ısrarcı olmamıştır.²⁶¹ Türkiye'nin Sovyetler Birliği tedbiri, Balkan

²⁵⁷ Mustafa Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945", *Türk Dış Politikası I.Cilt 1919-1980*, ed. Baskın Oran, s.436.

²⁵⁸ Erkin, a.g.e., s.174.

²⁵⁹ Armaoğlu, a.g.e., s.458.

²⁶⁰ Mustafa Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945", s.437.

²⁶¹ Korkmazcan, a.g.e., s.123.

politikası suya düşen Sovyetler Birliği tarafından kabul görmüş, Türk-Sovyet Saldırmazlık Paktı 25 Mart 1941 tarihinde imzalanmıştır.²⁶²

Polonya'nın yaşadığı, Batı'da Almanlar Doğu'da Ruslar tarafından saldırı hali, "Polonya Sendromu" olarak adlandırılmıştır, Türkiye'nin Almanya'ya savaş ilanının ardından karşılaşılabileceği bir durum olarak görülmüştür. Türk kamuoyunda ve yabancı basında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin böyle bir savunmasız pozisyonu için tetikte beklediği düşünülmüştür. Oysa Sovyet Dışişleri yetkilileri ve Moskova'daki Türk Büyükelçi ile yaptıkları görüşmelerde; *"Türkiye savaşa girmek zorunda kalırsa, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin zor durumundan yararlanarak ona saldırıda bulunacağı yönündeki haberler Sovyet tutumuna kesinlikle uymamaktadır. Eğer Türkiye gerçekten saldırıya uğrar ve topraklarını savunmak zorunda kalırsa, o zaman Türkiye Sovyetler Birliği'yle arasındaki Saldırmazlık Anlaşmasına dayanarak Sovyetler Birliği'nin en geniş ölçüde anlayışına ve tarafsızlığına güvenebilir."*²⁶³ demişlerdir. Sovyetler Birliği bu cevabı ile aslında Türkiye'nin yalnızca saldırıya uğradığı duruma dikkat çekmiştir. Sonuç olarak Sovyetler Birliği ile imza edilen pakt iki ülke arasında barışın tesisi için yeterli bir açıklama değildir. Türkiye için "saldırıya uğrayan devlet" olmadığı sürece Sovyetlerden gelecek olan tehlike devam etmektedir.

2.2.1.3. Türk-Alman Saldırmazlık Paktı

Türkiye'nin "Polonya Sendromu" ndan kurtulabilmesi için Almanya'nın Türkiye'nin bağımsızlığını siyasi ve toprak bütünlüğüne yönelik garanti vermesi gerekiyordu. Almanya'nın Balkanlardaki ilerlemesi Türkiye'yi batı yönünden saldırıya uğrayacağı konusunda kaygılandırmıştır. Türkiye'nin kaygılarını Alman Büyükelçi von Papen, Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop'a iletmış, ülkesinin yaklaşımını 8 Mart 1941 tarihinde Saraçoğlu ile görüşmesinde Türk sınırına 100 kilometreden daha fazla yaklaşılmayacağı yönünde garanti vererek açıklamıştır. Almanya Türk sınırına fazla yaklaşmanın Türkiye'yi Sovyetler Birliği'ne iteceğini düşünmüş, bu nedenle Yunanistan'ı işgali sırasında Türk sınırından uzakta kalınması emrini tekrar vermiştir. Ribbentrop, Almanya ile tekrar müttefik olan eski işbirlikçilerinin revizyonist

²⁶² Mustafa Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945", s.437.

²⁶³ Mustafa Aydın, a.g.e., s.437-438.

isteklerinin karşılandığı bir pozisyondan bahsederek Türkiye'ye üstü kapalı bir şekilde savaş sonrası toprak paylaşımında vaatlerde bulunmuştur. Böylelikle ilk kez Türkiye'yi Sovyetler tehdidi ile değil, toprak düzenlemeleri ile yanında tutmaya çalışmıştır.²⁶⁴

Alman Dışişleri Ofisi dokümanlarından 17 Mayıs 1941 tarihli belgede Dışişleri Bakanı Ribbentrop, Almanya'nın Türkiye'deki Büyükelçisi von Papen'e şunları bildirmiştir: *“Türkiye ile yapılan resmi antlaşma ile eş zamanlı olarak Türkiye üzerinden silah ve savaş malzemesi geçişi için gerekli izin verilen gizli bir anlaşma yapılmalıdır. Türkiye geçiş sırasında gerekli personel eşlik ediyorsa itirazda bulunmayacaktır. Fiiliyatta, bu belirli sayıda askerin kılık değiştirmiş şekilde geçişini onaylamak anlamına gelecektir. Eğer Türkiye böyle bir geçişe rıza göstermeye hazır olursa, Edirne sınırının belirlenmesinde ve Ege'de birçok adanın düzenlenmesinde sözler verilebilir. Sevkiyat yapılacak malzemelerin hacmi tarafımıza bırakılmalıdır. Refakatçi personeli ile ilgili olarak Türklerin şartlarımıza uyumlu olma arzularını tespit edersek uygun bir formülasyon bulunabilir. Böyle bir prosedür, Türkleri İngiltere ile karşı karşıya kaldıklarında koruyabilir....”*²⁶⁵

Yukarıda sunulmuş olan, Alman Hükümeti'nin bu belgesinde Türk Hükümeti'nin Boğazlar'dan geçiş düzenlemelerinde belirlenen rejim dışında hareket etmesi, savaş gemilerinin kendini kamufle ederek, rejimde savaş zamanı gemilerin izin verildiği şekilde geçişini göstermeye razı olması beklenmiştir. Bunu uygulamaya koymanın karşılığı olarak Türkiye'ye toprak vaadinde bulunulmuştur. Türkiye'nin statükoya aykırı davranmak istememe durumuna yönelik Almanya Dışişleri Bakanı öneride bulunmuştur.

“...Türklerin cephesini korumak istedikleri anlaşılabilir bu nedenle resmi anlaşmaya karşılık gelmeyen bir şekil verebiliriz. Öte yandan dünya, Türkiye'nin Alman ve Rus tehdidine karşı kendini garanti etmeye zorlandığını anlayacaktır. Türkiye bu garantiyi bizimle dostane bir anlaşma yaparak sağlayabilir. Talep halinde sözlü olarak

²⁶⁴ Mustafa Aydın, “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945”, s.438-440.

²⁶⁵ Ministry of Foreign Affairs of the U.S.S.R. Archive Division, German Foreign Office Documents, German Policy in Turkey (1941-1943), Sayı:3, 10-11.

verilen talimatlara uygun olarak ve bahsi geçen direktifleri esas alarak bir anlaşmanın sonuçlanması için Türk hükümetiyle müzakerelere derhal girebilirsiniz....”²⁶⁶

Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop meselenin acilen çözüme kavuşmasını görüşmelerin derhal başlatılması gerekliliğini von Papen’e bildirmiştir. Görüşmelere aşağıda belirtilen hususlar doğrultusunda başlanması istenmiştir.

- I. *“Anlaşmanın hızlı bir şekilde sonuçlandırılması önemlidir. Ön müzakere sonuçları alınır alınmaz Türk Hükümeti’ne sunulmak üzere anlaşma taslağı gönderilecektir.*
- II. *Öngörülen paktta belirleyici olan, Ek-I Gizli Anlaşma ile Türkiye üzerinden savaş malzemesi taşıma olanağını güvence altına almaktır. Burada Türkiye’nin geniş kapsamlı vaatlerimiz, güvenliği ve Boğazlardaki çıkarlarının garantisini için verdiği taviz yatmaktadır. Bu nedenle ortaklar arasında taviz konusunda açıklık olması şarttır.*
Türkiye’nin sadece tarafsız bir devlete malzeme taşımasına izin verecek bir anlaşma bizi tatmin etmeyecektir. Şimdi ve daha sonra Uzakdoğu’daki gelişmelere bağlı olarak geçişin sağlanması gerekir.
- III. *Tarafsız devletlere sevkiyatı göndermenin vaat edilmesi sorununu tartışmak gerekirse bunun sadece kamuflaj olduğunu söylemek gerekir. Buna daha fazla önem verilmeyeceği anlaşılmalıdır.*
- IV. *Somut taviz olarak, Türkiye’ye Edirne yakınlarında bir toprak parçası vaat edebilirsiniz. Bildiğiniz gibi, Türkiye’nin 1915’te Bulgaristan’a devrettiği Edirne yakınlarındaki tüm toprakları değil, Kral Boris’in tamamen teslim etmek istemeyeceği, esas olarak Doğu yarısını ve Türkiye’nin her durumda Kuleliburgaz’dan Edirne’ye demiryolu hattını alacağını düşünüyoruz.*
- V. *Ege’de bir yada daha fazla adanın önerisine gelince, anlaşma sırasında bu sorunu gündeme getirmenin gerekli olup olmadığına karar vermenizi istiyorum.*”²⁶⁷

²⁶⁶ Ministry of Foreign Affairs of the U.S.S.R. Archive Division, Sayı:3, 11.

²⁶⁷ Ministry of Foreign Affairs of the U.S.S.R. Archive Division, Sayı:4, 13-15.

Yukarıda belirlenmiş olan maddeler doğrultusunda von Papen öngörülen anlaşma hakkında yapılan görüşmeleri Ribbentrop'a raporlamış ve raporlara cevaben Ribbentrop;

“Türkiye’nin güney ve doğu komşu bölgelerindeki isteklerini yerine getirme vaadinin çok dikkatli ele alınması gerektiğini gözlemledim. Bu noktada çok somut olmayan ifadelerle kendinizi sınırlamanızı istiyorum. Hazırladığınız taslakta kabataslak söylenenler şöyleydi:

Almanya, çıkarlarını güvence altına almak ve Lozan Antlaşması’nın revizyonunu sağlamak için Türkiye’nin isteklerini yaşamsal ihtiyaçlarına göre siyasi ve diplomatik olarak destekleyecektir. Türkiye’nin bu tür isteklerinin alabileceği yönü konusunda belirli bir coğrafi tanımdan kaçınılıyoruz. Özellikle Fransa ile ilişkimiz ve Suriye’de Fransa ile işbirliğimiz dolayısıyla Türkiye’ye bu yönde herhangi bir isteğe destek vermemiz engel teşkil etmektedir. Ayrıca Adalar konusunda ve Boğazlar ile ilgili olarak herhangi bir somut ifadeden kaçınılması gerekmektedir.”²⁶⁸

Almanya’nın Boğazlar’dan kamuflej ile savaş malzemesi taşınması yönündeki talepleri, Ortadoğu’daki çıkarlarına hizmet etmektedir. Irak’ta İngiliz karşıtı görüşlere sahip bir başbakan, darbe ile yönetime gelmiş, Basra’ya çıkarma yapan İngiltere’ye karşı Almanya’dan destek talebinde bulunmuştur. Almanya Irak’a taşınacak yardım ve askeri teçhizatı Türkiye üzerinden yapmayı planlamıştır. Almanya’nın Irak’taki hedefi, Vichy Hükümeti²⁶⁹’nin Suriye’de bıraktığı üslere ulaşmak, Irak ve İran’daki petrol kaynaklarının denetimini ele geçirmek, Süveyş Kanalı ya da Basra Körfezi yoluyla Hint Okyanusunda bulunan Japon güçleri ile temasa geçebilmektir. Bu hedeflerin gerçekleşmesi Alman stratejisine göre Türkiye’nin müttefikliğini ya da gizli işbirliğini sağlama yolundan geçmektedir. Irak’ta İngiliz karşıtı Başbakan’ın teslim olmasının ardından İngiltere bölgede üstünlük sağlamış ve Almanya’nın bölge politikası değişiklik göstermiştir. Böylelikle Türkiye’ye gizli geçiş talebiyle ilgili baskılar azalmıştır.²⁷⁰

²⁶⁸ Ministry of Foreign Affairs of the U.S.S.R. Archive Division, Sayı:6, 18-21.

²⁶⁹ II. Dünya Savaşı sırasında Almanya saldırgan politikası ile Fransa’yı işgal etmiş ve galip olmuştur. 1940 yılında Almanya ve Fransa arasında imza edilen ateşkes sonrası Fransa ikiye bölünmüştür. Mareşal Pétain liderliğinde kurulan Vichy Hükümeti Alman askeri yönetimi altındadır ve kısa, geçici bir dönem olarak anılmıştır. Bkz. Çınar Özen, Atay Akdevelioğlu, “II. Dünya Savaşı’nda Fransa’da Liderlik Mücadelesi: III. Cumhuriyet’ten Vichy Fransa’sı Fransız Siyasetinde Yapısal Salınım”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt:15, Sayı:1 (2016): 145-172, 157.

²⁷⁰ Mustafa Aydın, “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945”, s.441-442.

Yakın zamanda Sovyet işgaline başlamayı planlayan Almanya, Türkiye'nin tarafsızlığı konusunda güvence almak için görüşmeleri tekrar başlatmıştır. Ancak bu kez Alman diplomasisi Türkiye'ye gözdağı verir nitelikte ve Türkiye'nin toprak bütünlüğünü koruması için Almanya ile ittifak zorunluluk olarak sunulmuştur. Numan Menemencioğlu ve von Papen 26 Mayıs 1941 tarihinde resmi müzakerelere başlamıştır.²⁷¹ Müzakereler de Türkiye'nin geçiş yolu olarak kullanılması önemini yitirdiğinden dolayı Almanlar eski anlaşma maddelerinden önemli ölçüde vazgeçmiş, artık Türkiye'ye toprak vaatleri söz konusu olmamıştır. Özellikle Türkiye'nin İngiltere ile ittifakından uzaklaşmasını bekleyen Almanya, artık kendisini Türkiye'ye taviz verme zorunluluğunda hissetmemektedir.²⁷²

Bu konu 9 Haziran 1941 tarihli Ribbentrop-Papen yazışmalarında aşağıdaki şekilde yer almıştır:

*“Numan Bey, anlaşmaya göre, üçüncü bir tarafın saldırması veya Türkiye ile İngiltere arasındaki herhangi bir bağlantı durumunda, Almanya'nın Türkiye'den İngiltere'ye olan talebi Almanya'ya yönelik dolaylı bir eylem olarak görmesi yorumuna itiraz etmiştir. Türkiye gerçekten de Alman saldırısına karşı kendini garanti altına almak için Almanya ile bir anlaşma yapmak istemektedir. Ancak, aynı zamanda İngiltere ile müttefik olarak kalmak ve gereklilik halinde siyasi ve askeri işbirliği yapma olasılığını korumak istemektedir. Türk hükümeti açıkça şunu anlamalıdır ki; Eğer Türkiye, Almanya'nın ölüm kalım mücadelesi verdiği İngiltere ile dolaylı olarak bile işbirliği yaparsa kendisini otomatik olarak Almanya'nın karşısına koymuş olacaktır. Tabii ki Türkiye'nin Almanya ile anlaşmasını İngiltere ile olan anlaşmasının açık bir ihlali anlamına gelmeyecek şekilde formüle etmek istediğini anlıyoruz. Ancak Türkiye, İngiltere ile olan anlaşmasını doğrudan kabul etmemizi (tanımamızı) talep ederse kabul edemeyiz. Numan Bey'in üçüncü bir güç tarafından Türkiye'ye saldırıdan bahsettiği genel olarak Rusya ve İtalya'dır. Ancak Almanya'nın Türkiye'ye karşı tutumu göz önüne alındığında bu güçlerden herhangi birinin Türkiye'ye saldırma olasılığının siyasi bir gerçekliği yoktur.”*²⁷³

²⁷¹ Korkmazcan, a.g.e., s.138.

²⁷² Korkmazcan, a.g.e., s.140.

²⁷³ Ministry of Foreign Affairs of the U.S.S.R. Archive Division, Sayı:7, 25-26.

Alman-Türk Saldırmazlık Paktı'nın inşa sürecinde Türk-İngiliz Saldırmazlık Paktı'nın etkisi von Papen-Ribbentrop yazışmalarında gözlemlenmiştir. Ribbentrop, Almanya ve İngiltere'nin karşıt güçler olduğunu, Türkiye'nin Almanya ile anlaşmak istiyorsa İngiltere ile ilişkilerini göz ardı etmesini istemiştir.

Türk Hükümeti taslağında yer alan Almanya'nın dikkat çektiği bir başka tartışma konusu Türkiye'nin kullandığı bir ifade olmuştur. "*Barışı seven karakter*" ifadesi yerine "*dostane karakter*" ifadesi kullanılmaması dikkat çekmiş, aynı zamanda tepki görmüştür. Ayrıca Türk taslağında mevcut taahhütlerinden bahseden önsözün İngiliz-Türk Paktının açık bir şekilde tanınması anlamına geldiğini ve bu bölümün kabulünün Türk-Alman ilişkilerinin gelişimine giden yolu kapatacağı belirtilmiştir. İki tarafın uluslararası yükümlülükleri saklı kalmak kaydıyla, Almanya'nın önem verdiği hususlara dikkat çekilerek, "*karşılıklı ilişkilerin dostane gelişimi için sağlam bir temel oluşturma arzusuyla Alman Reich ve Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı bir anlaşma imzalamayı kabul etmişlerdir.*"²⁷⁴

Bütün bu gelişmelerin ardından nihayet 18 Haziran 1941'de Şükrü Saraçoğlu ve Franz von Papen arasında Türk-Alman Saldırmazlık Paktı imza edilmiştir. Paktın maddeleri şunlardır;

- I. *Türkiye Cumhuriyeti ve Alman Reich'i topraklarının dokunulmazlığına ve bütünlüğüne, karşılıklı olarak, saygı göstermeği ve doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak, birbirlerine karşı her türlü harekattan kaçınmayı yükümlenirler.*
- II. *Türkiye Cumhuriyeti ve Alman Reich'i ortak yararlarına olan tüm sorunlarda, bunların çözümü için anlaşma sağlamak üzere, bundan böyle aralarında dostça temasta bulunmayı yükümlenirler.*
- III. *İmzası günü yürürlüğe girecek olan bu anlaşma 10 yıl süre için geçerlidir. Bağlı Yüksek Taraflar, Andlaşmanın süresinin uzatılması konusu, zamanı gelince, aralarında kararlaştıracaklardır.*"²⁷⁵

²⁷⁴ Ministry of Foreign Affairs of the U.S.S.R. Archive Division, Sayı:7, 28.

²⁷⁵ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları Cilt I (1920-1940)*, s.647.

Anlaşmaya göre, Türkiye ve Almanya birbirlerine karşı her türlü saldırganlıktan kaçınmakla birlikte, taraflar sorunların çözümünde dostane tutum sergilemeyi yükümlenmiştir. Anlaşmanın süresi on yıl olarak belirlenmiştir. Türkiye ile Almanya arasında hayata geçen anlaşma Türkiye'nin İngiltere ve Sovyetler Birliği'ne verdiği taahhütlere engel teşkil etmemektedir. Anlaşma, Almanya tarafından Sovyetler Birliği'ne gidecek olan İngiliz yardımını büyük ölçüde engellemiş olmakla birlikte, Türkiye'nin herhangi bir üçüncü devlet tarafından saldırıya uğraması durumunda İngiltere'den alacağı yardımı saklı tutmuştur. Ancak Türk Hükümeti, çeşitli baskılara rağmen tarafsızlığını korumada önemli ölçüde başarılı olmuştur.²⁷⁶

2.2.2. Türkiye'nin Savaş Dışı Durumu

Almanya'nın SSCB'ye saldırmasının ardından özellikle Stalingrad çatışmaları devam ederken, Türkiye'nin hem Sovyetler hem de İngilizler ile ilişkilerinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Almanya ve Sovyet Rusya arasında gerçekleşen savaş aslında 2 Şubat 1943 tarihinde Sovyetler galibiyeti ile sonlanmış olsa da 1942'nin Kasım aylarında Sovyetler'in üstünlüğü anlaşılmıştır.²⁷⁷ Türkiye'nin Stalingrad Savaşı'nda işlerin Almanya lehinde ilerlemediğini görmesi, İngiltere ve SSCB ile ilişkilerini korumak istemesine yol açmıştır. Almanya'nın durdurulabilme ihtimali yükseldikçe müttefikler Türkiye'ye savaşa girmesi yönündeki ısrarlarını arttırmışlardır. Avrupa politikasında Almanya'nın engellenmesi için şimdiye kadar Türkiye'nin savaş dışı kalması yararlı iken, artık Türkiye'nin savaşa katılması ve Boğazlarını kullanıma açması gerekmiştir. Churchill hatıratında uluslararası politikanın değiştiğini artık Türkiye'nin savaşa girme gerekliliğini şu şekilde ifade etmiştir:

Türkiye bir müttefikdir. Barış Konferansı'nda galipler arasında yer almak isteyecektir. İyi silahlanmak için büyük bir arzusu vardır.... Türk Ordusu yaklaşık üç yıldır seferber olmuştur ve savaşçıdır. Türkiye şimdiye kadar yükümlülüklerini yerine

²⁷⁶ Mustafa Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945", s.444-445.

²⁷⁷ Korkmazcan, a.g.e., s.179.

*getirme korkusuyla sınırlandırılmıştı ve bizim kendi yardım edemememiz nedeniyle onun politikasına hoşgörülü bir bakış açısı getirmiştik. Durum şimdi değişmiştir.*²⁷⁸

Türkiye'nin savaşa katılması için ilk gayret, 18 Kasım 1942 tarihinde Churchill'in İngiliz kurmay başkanlarına gerekli tedbirleri almaları için talimatlar vermesi olmuştur.²⁷⁹ 18 Kasım 1942 tarihli notada, Türkiye'nin şimdiye dek savaşa dahil olmamasını modern silah yoksunluğundan dolayı kendini 'frenlediği', müttefik devletlerin yardım edecek imkanının olmamasından dolayı anlayışla karşıladığı şeklinde izah edilmiştir. Ancak uluslararası durum artık Türkiye'nin savaş dışılığını kabul etmemektedir.²⁸⁰ Kasım 1942'de El Alameyn'deki²⁸¹ İngiliz zaferinin ve Amerikan kuvvetlerinin Kuzey Afrika'ya inişini takiben Başkan Roosevelt, Doğu Akdeniz'deki savaşın Sardunya, Sicilya, İtalya ve Yunanistan'daki operasyonları da içerecek şekilde Boğazların açılması ve Almanya'nın Karadeniz'deki kanadına yapılan saldırı ile genişletilebileceğini belirtmiştir. Churchill Roosevelt'in planını coşkuyla karşılamış ve Roosevelt'in desteğini almasının ardından Stalin'i ikna etmiştir.²⁸² Artık Churchill, Roosevelt ve Stalin Türkiye'nin savaşa dahil olmasını ve hatta Boğazları açma planında hemfikirdi. Churchill bu plan doğrultusunda izlenecek yolu şöyle açıklamıştır; *Türkiye'ye İngiliz-Amerikan-Rus garantisinin verilmeli ve bunu takiben İngiliz-Amerikan askeri misyonu gönderilmelidir. Silah ve malzeme nakli yapılmalı ve Türkiye bu akışı gizlilikle kabul ederse miktarı arttırılmalıdır. Eğer plan gerçekleşirse Rusya'nın Karadeniz'e kıyısına gerekli deniz desteği sağlanabilecektir.*²⁸³

2.2.2.1. Uluslararası Görüşmelerde Türkiye'nin Savaş Dışılığı Ve Boğazlar Meselesi

Türkiye savaşın başladığı andan itibaren savaş dışı kalmaya çalışmış, ülke menfaatlerini kollamak niyetiyle başarılı bir diplomasi sürdürmüştür. Türkiye'nin savaş dışılığı uluslararası konferanslara da konu olmuş, aynı zamanda Türk Boğazları'nın kullanımı savaş süresince önemini taşımıştır. Türkiye'nin "savaşan devlet" ya da "savaş

²⁷⁸ Winston Churchill, *The Hinge of Fate*, (New York, RosettaBooks LLC, 2002), 849.

²⁷⁹ Mustafa Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945", 450-451.

²⁸⁰ Gürün, *US Diplomatic Papers, Conference of Berlin, Sayı:2, Syf:1496*, 382.

²⁸¹ El Alameyn, Mısır'da yer alan Akdeniz'e kıyısı olan bir şehirdir.

²⁸² Macfie, a.g.e., s.243.

²⁸³ Gürün, *US Diplomatic Papers, 1945, Sayı:8, Syf:1289*, 383.

dışı” statüsüyle Boğazlarda uygulayacağı rejim değişiklik göstermiş, bu nedenle savaşa taraf devletler aşağıda detaylandırılan konferanslarda Türkiye’nin statüsünün belirlenmesinde ısrarcı olmuşlardır. Sovyet Rusya’nın Türkiye üzerindeki ve Boğazlar ile ilgili talepleri uluslararası konferanslar yoluyla aktarılmıştır.

2.2.2.1.1. Kazablanka Konferansı

17 - 27 Ocak 1943 tarihleri arasında Winston Churchill ve Franklin Roosevelt, Müttefik politikasını koordine etmek üzere düzenlenen bir dizi toplantının ilki olarak Kazablanka’da bir araya gelmiştir.²⁸⁴ Roosevelt’in görüşme talebine Stalin olumlu cevap vermemiş, davet edildiği halde konferansa katılmamıştır.²⁸⁵ İki liderin Genelkurmay başkanlarının “1943’de Savaşın Gidişatı” hakkındaki görüşlerini sunduğu nihai raporlara göre saldırı eyleminin ana hatları;

Akdeniz’de;

I. Sicilya’nın şu amaçlarla işgali:

- i. Akdeniz ulaşım hattını daha güvenli hale getirmek.
- ii. Alman baskısını Rus cephesinden uzaklaştırmak.
- iii. İtalya üzerindeki baskıyı yoğunlaştırmak.

II. Türkiye’nin aktif bir müttefik olarak katılım sağlayabileceği bir durum yaratmak.

Birleşik Krallık’ta;

III. Alman savaş güçlerine karşı mümkün olan en ağır hava saldırısı.

IV. Mevcut amfibi kuvvetlerle²⁸⁶ uygulanabilecek bu tür sınırlı saldırı operasyonları.

V. Alman direnişi gereken ölçüde zayıflar zayıflamaz kıtaya yeniden girmeye hazır durumda olabilecek en güçlü gücün toplanması olmuştur.²⁸⁷

Genelkurmay Başkanlarının görüşüne göre, bu operasyonlar, Mihver’e karşı duran devletler, 1943’te Almanya’nın kesin yenilgisi için herhangi bir elverişli fırsattan yararlanma kapasitesini tehlikeye atmayacak Birleşmiş Milletler olarak ifade edilen

²⁸⁴ Vanderlippe, “A Cautious Balance: The Question of Turkey in the World War II”, 67.

²⁸⁵ Korkmazcan, a.g.e., s.190.

²⁸⁶ Amfibi kuvvet, karada ve denizde çıkarma yapabilen askeri birliklerdir.

²⁸⁷ Winston Churchill, *The Hinge of Fate*, 843.

sınırlar içinde tutulmalıdır. Buna bağılı olarak, uzman danışmanlar yoluyla şekillendirilen politikaya onay iki lider tarafından verilmiştir.²⁸⁸

Konferansta Türkiye ile ilgili üç konuda anlaşılmıştır. Birincisi, Türkiye savaşta mümkün olan en kısa sürede aktif bir savaşçı haline gelmelidir. İkincisi, İngilizlerin Türkiye’de müzakerelerine öncülük etmesi gerekmektedir. Churchill, tarihsel olarak Doğu Akdeniz’in İngiliz alanı içinde olduğunu ve bu nedenle Müttefikler ile Türkiye arasındaki diplomatik ve askeri ilişkileri yönlendirmeden önce İngilizlerin gelmesi gerektiğini savunmuştur. Roosevelt, Amerikalıların malzemeleri doğrudan Türkiye’ye göndermekte ise, onları yeniden transfer edecek olan İngilizlere göndereceğini kabul etmiştir. Kısacası, İngilizler Ankara’daki Müttefikler için "kartları oynamıştı".²⁸⁹ Türkiye’nin İngiltere’ye bırakılması karşılığında açıkça belirtilmemiş olsa da Çin ile ilgili politikalar Amerika’ya bırakılmıştır.²⁹⁰ Kazablanka’da alınan üçüncü karar, Orta Avrupa’da Almanya’yı zayıflatacak ancak yok etmeyecek bir barış anlaşması uzlaşısını reddederek, Mihver Devletlerin tümüyle yenilgisini sürdürmek olmuştur.²⁹¹

Türkiye’nin savaşdaki durumu, konferansın önemli gündem maddelerinden olsa da “kayıtsız şartsız teslim” kararı Roosevelt tarafından tek önemli nokta olarak yüceltilmiştir. Churchill, konferans öncesinde Roosevelt’e gönderdiği mektupta dahi Türkiye’nin savaşa girmesi durumunun konuşulmasının gerekliliğini bildirmiştir. Türkiye’nin savaşa girmesi ile beklenen Romanya petrollerinin bombalanması için Türk hava üslerinin kullanılmasıdır.²⁹² Kayıtsız şartsız teslim kararı çokça eleştirilmiş, savaşı uzattığı ve barışı zorlaştırdığı yorumlarına sebep olmuştur. Ancak Churchill’ın The Hinge of Fate adlı hatıratındaki savaş yıllarından bahsettiği anılarında bu eleştiriye cevabı şu şekilde olmuştur;

Biz, yani Birleşmiş Milletler, Nazi, Faşist ve Japon tiranlıkların koşulsuz şartsız teslim olmasını talep ediyoruz. Bununla, direnme iradelerinin tamamen kırılması gerektiğini ve kendilerini kesinlikle adalet ve merhametimize teslim etmeleri gerektiğini

²⁸⁸ Winston Churchill, *The Hinge of Fate*, 843-844.

²⁸⁹ Vanderlippe, a.g.e., s.67-68.

²⁹⁰ Sander, a.g.e., s.451.

²⁹¹ Vanderlippe, a.g.e., s.68.

²⁹² Korkmazcan, a.g.e., s.192-195.

kastediyoruz. Bu aynı zamanda, dünyanın tahmin edilebilir komploları ve acımasız saldırganlıklar tarafından tekrar sarsılmasını, parçalanmasını ve kararmasını önlemek için gerekli olan tüm ileri görüşlü önlemleri almamız gerektiği anlamına da gelir. Bu, muzaffer ordularımızı insanlık dışı ya da sadece intikam şehveti ile lekeleyeceğimiz ya da insanlığın tüm alanlarında Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nin “yaşam, özgürlük ve mutluluk arayışı” olarak adlandırdığı şeyi dört gözle bekleyebileceği bir dünya planlamadığımız anlamına asla gelmez.²⁹³

ABD Başkanı Roosevelt ise 24 Aralık 1943 tarihinde müttefiklerin amacını şöyle açıklamaktadır:

*Birleşmiş Milletlerin Alman halkını köleleştirmeye niyeti yoktur. Avrupa ailesinin yararlı ve saygın üyeleri olarak barış içinde gelişme şansına sahip olmalarını diliyoruz. Ama biz özellikle "saygıdeğer" kelimesini vurgulamaktayız, çünkü onları Nazizm ve Prusya militarizminden ve bunların "Üstün Irk" ı oluşturduğuna dair fantastik ve feci fikirden tamamen kurtarmayı amaçlamaktayız.*²⁹⁴

İki liderin söylemlerinden anlaşılan “kayıtsız şartsız teslim” kararının aslında Mihver Devletlerinin iradesini kırıp kalıcı barışı kendilerini çizmesi değil de bahsedildiği gibi uluslararası barışın sağlanması için gerekli bir tedbir kararı gibi servis edilmesidir.

Türk liderler için, Amerikalılar ile, İngiliz arabuluculuğu yoluyla anlaşmaları gerektiği yönündeki haberler “çarpıcı bir darbe” ve “tam bir dehşet” kaynağı olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri, 1942 Temmuz'unda, fiilen Amerikan savaşına girmeden önce İngiliz savaş girişimlerini desteklemek için tasarlanan 1941 tarihli Borç Verme Yasası kapsamında doğrudan Türkiye'ye silah, malzeme ve teknik yardımın uzatılmasını kabul etmiştir. Roosevelt, şimdi Amerikan taahhüdünden vazgeçmiş gibi görünmüştür. Türk liderler, İngilizlerin Amerikalıları Doğu Akdeniz'den dışlamaya çalıştıklarından şüphelenmiştir. Çünkü İngilizler ve Sovyetler, Türkiye'yi Balkanlarla birlikte Sovyet egemenliği altında bırakacak savaştan sonra Avrupa'yı nüfuz alanlarına bölmek için

²⁹³ Churchill, *The Hinge of Fate*, s.839.

²⁹⁴ Churchill, a.g.e., s.839.

gizlice anlaşmışlardır. İnönü, Amerika Birleşik Devletleri'ni Avrupa'da böyle bir bölünmeyi engelleyebilecek tek güç olarak görmüştür. Ayrıca bu durumu, Birinci Dünya savaşı öncesi diplomasi tarzına dönüş olarak görmüş, büyük güçlerin kendi aralarında Osmanlı İmparatorluğu'nu kendi çıkarları için bölme konusunda anlaşma yaptıklarındaki gibi dehşete kapılmıştır.²⁹⁵

Savaşın ortasında galibiyeti öngören Müttefik devletler, savaş sonrası dünya düzeni ve mağlup devletlerdeki değişimleri kurgulamayı hedeflemişlerdir. “Kayıtsız şartsız teslim” kararı alınan savaşta müttefikler destek arayışına girmiş ve Churchill’inde önerisiyle müttefikler Türkiye’ye yönelmiştir.²⁹⁶ Almanya'nın koşulsuz teslimiyetini sürdürme kararı, Almanya'nın yenilgisinin yanı sıra Amerikalıların askeri güçlerini Güneydoğu Avrupa'ya genişletmemesinin, savaştan sonra Avrupa'nın "Bolşevikleşmesine" neden olacağından çekinen Türk Hükümeti’ni de alarma geçirmiştir. İnönü, Türkiye'nin savaşa katılımının, Almanlara karşı korunma adına Sovyet istilasına bahane olarak görülebileceğinden çekinir durumdayken²⁹⁷ aynı zamanda Almanya’nın Sovyetler Birliği karşısında üstünlüğünü yitirmiş olduğunun da farkında olmuştur. Kazablanka Konferansı’nda alınan kararlar doğrultusunda Churchill ve Roosevelt, İnönü’ye görüşme talebinde bulunmuştur.

2.2.2.1.2. Adana Görüşmeleri

Adana görüşmesi Türkiye’nin savaş dışı konumu ile ilgili önemli bir gelişmedir. Kazablanka Konferansı’nda müttefik devletlerin Türkiye’nin anahtar rolünde olduğunu ve savaşa dahil olması gerektiğini kararlaştırmasının ardından Churchill, Türkiye meselesinde öncül rol üstlenmiştir. Churchill, İnönü ile görüşmesini Kıbrıs’ta gizli bir şekilde gerçekleştirmek istemiştir. Türk Anayasası gereği Cumhurbaşkanı’nın yurtdışı seyahatinde vekil ataması yapmasını gerekmektedir. Bu durum gizliliği öldüreceğinden İnönü ve Churchill arasındaki görüşme Adana’daki Yenice tren istasyonunda 30-31 Ocak 1943 tarihinde gerçekleşmiştir.²⁹⁸

²⁹⁵ Vanderlippe, a.g.e., s.68.

²⁹⁶ Korkmazcan, a.g.e., s.191.

²⁹⁷ Vanderlippe, a.g.e., s.68.

²⁹⁸ Gürin, a.g.e., s.389.

Adana görüşmeleri Churchill'ın Türkiye'yi savaşa girmesi için ikna etme çabasının olup olmadığı tartışma konusu olmuştur. Adana görüşmesinde bulunan, Dışişleri Genel Sekreter Siyasi Yardımcısı Feridun Cemal Erkin, Churchill'ın savaşa girme konusunda bir vaat almaktan itina ile kaçınmakta olduğunu ve hatta Türkiye'yi herhangi bir milli felakete sürükleyecek hiçbir talebinin olmadığını bildirmiştir.²⁹⁹ Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu hatıratında Adana Konferansı ile ilgili olarak Churchill'ın Türkiye'nin derhal savaşa katılmasına dair bir talebinden söz etmemiş ve Churchill'ın *"Kesin kararı, Türkiye'nin karşı koyma kapasitesini kuvvetlendirmektir. Müzakereler bir taraftan iki ülke devlet adamları arasında, diğer taraftan askeri liderler arasında bu tema üzerinde cereyan etti."* diye konuştuğunu yazmıştır.³⁰⁰ Churchill'ın The Hinge of Fate kitabında Adana görüşmelerini ele aldığı kısımda; *"Türkiye ile müzakerelerim, onun 1943 sonbaharında savaşa girmesinin önünü hazırlamaktı."* ifadeleri geçmektedir. Churchill'ın Adana görüşmelerinde niyetinin ilk aşamasını gerçekleştirme arzusu görülmektedir. Türkiye'nin öncelikle güçlendirilmesi için Türk ordusunun sahip olmadığı modern mühimmat tedarikinin hızlandırılması hususunda hazır olan İngiltere'nin görüşünü Türk Hükümeti'ne bildirme niyetinin olduğu anlaşılmaktadır.³⁰¹

Churchill'ın dikkat çektiği bir başka nokta, Türkiye'ye yapılacak askeri yardım ile birlikte askeri mühimmatın müttefiki Türkiye tarafından düzgün kullanımı için eğitimin gerekliliği meselesidir. Ekipmanın verimli kullanımını sağlamak ve düzgün bir şekilde kullanıldığından emin olmak için önlemler almayı planlamıştır. Bu talepte bulunurken Türkiye'ye onur kırıcı davranmamaya özen göstermiş ve ABD'nin Ortadoğu'da sağladıkları çeşitli tank ve silahların kullanımı konusunda İngilizlere ekipmanın nasıl çalışır durumda tutulacağını ve onarımlarının nasıl yapılacağını öğretmek için savaşa girmeden önce çok sayıda kalifiye mühendis göndererek eğitim verdiklerini belirtmiştir. Bir başka örneği de İran üzerinden geçen demiryolu meselesinde ABD'nin eleştiride bulunarak büyük ölçüde yönetimini devraldığı olmuştur. Churchill, tank savaşı ve diğer teknik savaş dallarında en son deneyime sahip subayları göndermeye ve istenen tüm olası bilgileri vermeye hazır olduklarını Türk yetkililere bildirmiştir.³⁰² Savaş

²⁹⁹ Erkin, a.g.e., s.193.

³⁰⁰ Gürün, a.g.e., s.389-390.

³⁰¹ Churchill, a.g.e., s.860.

³⁰² Churchill, a.g.e., s.861.

silahlarının kullanımı için gerekli personelin yetiştirilmesi konusunda yoğun çaba sarf edilmiştir.³⁰³

Adana görüşmelerine katılmadan evvel Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün kafasında iki düşünce vardır. İlki İngilizlerden savaş için silah yardımını sağlamak, ikincisi İngilizleri Rusya'nın savaş sonrası muhtemel politikası yönünde uyarmaktır. İnönü'nün silah yardımı konusundaki arzusunun Churchill tarafından gerçekleştirileceği kararlaştırılınca, Sovyet endişesi görüşmelerde büyük bir yer edinmiştir. Almanya'nın yenilgisinin savaş sonrasında Avrupa'da Bolşevik devrimlere yol açabileceği ve bu durumun Türkiye üzerindeki etkisi Türk Hükümeti'nin ele aldığı konu olmuştur. Türkiye'nin Polonya sendromu ve Saraçoğlu'nun 1939'da gerçekleştirdiği sonuçsuz Moskova ziyareti Türk siyasetinde Sovyet endişesini açıklar niteliktedir. Hatta Feridun Cemal Erkin'in Adana Görüşmeleri'ne gitmeden önce; “*İngiltere ve Amerika bir gün, en seçme gençlerini Avrupa'yı Bolşevik tehdidinden korumak için feda ettiğinden Almanya'ya minnet borçlanacaklardır.*” ifadelerinden anlaşılacağı üzere Alman saldırısından ziyade, Alman yenilgisi sonrası Sovyetler Birliği eylemlerinden daha fazla endişe edilmektedir.³⁰⁴ Türkiye'nin Sovyetler Birliği konusundaki endişelerine atfen Churchill, “*Başbakan Stalin'in, Türkiye'yi, bir saldırı halinde kendisini korumaya hazır şekilde iyi silahlanmış görmeyi istediğini biliyorum. Türkiye'nin hali hazır statükodaki değişikliklerle ilgili bütün meselelerin görüşüleceği Barış Konferansında tam partöner olarak yer almasının, Majesteleri Hükümeti gibi Başkan Roosevelt'in de arzusu olduğunu biliyorum.*”³⁰⁵ demiştir. Stalin'in Türkiye'nin silahlanmasını desteklemesi, Türkiye'nin kaygılarını değiştirmemekte ve Türk Hükümeti'ni Sovyetlerin tehlike arz etmediğine ikna edecek gerçeklikte bir neden oluşturmamaktadır. Churchill Türkiye'nin aksine, savaş sonrası düzenlemelerde Sovyetler'in barış düzenlemelerinde İngilizlerle uyumlu olacağını düşünmüş, bunun yanında savaş sonrası düzende Milletler Cemiyeti'nden daha güçlü olmak üzere kurulacak olan, ‘muhtemelen daha emperyalist olacak Sovyetler'in de yer alacağı’ yeni dünya örgütünde Türkiye'nin yer alarak korunabileceğini belirtmiştir. Ayrıca İngiltere ve ABD'nin bu hususta özel garantiler verebileceğini, Türkiye'nin İngiltere ve ABD ile daha sıkı bağlar kurması

³⁰³ Korkmazcan, a.g.e., s.198.

³⁰⁴ Edward Weisband, *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası II*, (İstanbul, Cumhuriyet Yayınları, Temmuz 2000), s.28-29.

³⁰⁵ Gürin, a.g.e., s.392.

gerekliliğinden bahsetmiştir. Sovyetler Birliği'nin herhangi bir saldırgan eylemi karşısında, tüm saldırganlara yapıldığı gibi, harekete geçileceğini ifade etmiştir.³⁰⁶ Churchill, Türkiye'nin Sovyetler endişesinin altında yatanın, Türk ordusunun savaş alanında nihai sonucun alınmasında çok önemli olan modern ekipmandan yoksunluğu olduğunu ve bu durumun Türkiye'nin tutumunu anlamasına yaradığını belirtmiştir.³⁰⁷ Netice de Adana da iki askeri karar alınmıştır. İlki silah malzemeleri derhal Türkiye'ye ulaştırılacaktır. İkincisi Türkiye'nin savaşa katılması durumunda İstanbul ve İzmir'deki bazı bölgelerin korunması için İngiltere hava savunma gücünü destekleyebilecektir. Hatta Churchill savaşa katılması durumunda Türkiye'ye kara birlikleri göndermeyi de vaat etmiştir.³⁰⁸

İngiltere'ye göre Türkiye muhtemel Alman saldırısı karşısında ağırlığını koyabilmeli, o kuvvete erişebilmelidir. Türkiye'den kendisinin ve müttefiklerinin menfaatleri gerektirmedikçe savaşa dahil olması beklenmemektedir. Ancak Boğazlar'a yönelik bir saldırıya karşı Türkiye hazır olmalıdır.³⁰⁹ İnönü ve Churchill arasında gerçekleşmiş olan Adana Görüşmelerinde, Türkiye'nin bir yıllık savaş ihtiyacına yönelik malzemenin, saldırıya uğraması durumunda kendini savunması için gerekli İngiliz uçak filosunun ve bir miktar tanksavar ve uçaksavar birliklerinin temini kararlaştırılmıştır.³¹⁰ 31 Ocak 1943 tarihli toplantıda Churchill, hava üslerinin açılması beklentisiyle birlikte, Boğazlar'ın açılması ve Oniki Adalar'da yapılabilecek bir operasyonda yardım beklediklerini vurgulamıştır. Adana Konferansı New York Times Gazetesi'nin 7 Şubat 1943 tarihli yazısında ele alınmış, Türkiye ve müttefikler için bu görüşmeler başarılı bir iş olarak tanımlanmıştır. Mihver Devletlere karşı yürütülen politikada İngiltere ve Türkiye arasındaki ilişkinin pekiştirildiği vurgusu yapılmıştır.³¹¹

Adana Görüşmeleri'nin ardından Winston Churchill, görüşme detaylarını iki müttefikine de iletmiştir. 2 Şubat 1943'te Stalin'e gönderdiği telgrafta Churchill, "Mühimmatların geçişine yönelik ulaşımı iyileştirmek için Ankara'da bir İngiliz-Türk ortak askeri komisyonu kurduklarını, Almanya veya Bulgaristan tarafından saldırıya

³⁰⁶ Korkmazcan, a.g.e., s.202-203.

³⁰⁷ Weisband, a.g.e., 31.

³⁰⁸ Weisband, a.g.e., s.34.

³⁰⁹ Korkmazcan, a.g.e., s.200.

³¹⁰ Mustafa Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945", s.452.

³¹¹ Korkmazcan, a.g.e., s.204.

uğramaları durumunda Türklere yardım etmek için ortak planlar yaptıklarını” belirtmiş, Türkiye’nin Sovyetler Birliği’nin savaş sonrası etkinliğinden endişe duyduğunu Stalin’e bildirmiştir. Churchill, Türkiye’ye SSCB’nin hiçbir zaman anlaşma bozma niyetinin olmadığını ve Türkiye için en güvenli durumun, zafer sonrasında düzenlenen barış masasında bir savaşçı olarak oturmak olduğunu söylediğini Stalin’e telgrafında bildirmiştir.³¹² Stalin 6 Şubat 1943 tarihinde verdiği cevapta; Türkiye’nin konumunun hala hassas olduğunu belirterek, SSCB ile tarafsızlık ve saldırmazlık anlaşması, İngiltere ile karşılıklı yardım anlaşması bulunmasının yanısıra Almanya ile dostluk anlaşmasının var olduğunun altını çizmiştir. Türkiye’nin bu koşullarda nasıl bir politika izleyeceğinin net olmadığını ileri sürmüş, Türkiye’nin SSCB ile ilişkilerini geliştirme arzusu varsa, Türkiye’nin bunu ifade etmesi gerektiğini söylemiştir.³¹³ Bu görüşleri ile Stalin, Türkiye’yi talepkâr devlet olarak yansıtmak istemiş, ikili müzakerelerde bulunan bir müttefik konumundan çıkarmaya çalışmıştır. Adana görüşmeleri bakıldığında çokta olumlu gelişmeler söz konusu değildir. Türkiye, Sovyetler Birliği’nin saldırgan yayılmacı politika güttüğü konusunda İngiltere’yi ikna edememiş, İngiltere de Türkiye’yi müttefiklerle daha etken bir politika izlemeye razı edememiştir. Ancak Adana görüşmelerinde Türkiye, Sovyetler’e yönelik diplomatik girişimi kabul etmiştir. Bu doğrultuda Moskova Büyükelçisi Cevat Açıkalın Sovyetler ile ilişkileri geliştirmek için talimat almış, bu talebi Molotov’a iletmiştir. Molotov Türklerin yakınlaşma çabalarına olumsuz dönüş sağlamıştır. Uluslararası politikada güçlenmesi ile saldırgan politika izleyeceğini iddia eden Türk Hükümeti’nin endişeleri haklı çıkmış ve Sovyetler’in Stalingrad savaşının ardından Türkiye’ye yönelik tavrı büyük ölçüde değişmiştir.³¹⁴

2.2.2.1.3. Washington Konferansı

Churchill’ın Adana Görüşmeleri’nin ardından Türkiye’nin savaş dışılığı ile ilgili sürdürdüğü politika devam etmiş, 12-26 Mayıs 1943 tarihinde Trident Konferansı olarak da adlandırılan Washington Konferansı düzenlenmiştir. Washington Konferansı Churchill ve Roosevelt arasında gerçekleşmiştir.³¹⁵ Washington Konferansı’nda

³¹² Churchill, a.g.e., s.869-870.

³¹³ Churchill, a.g.e., s.871.

³¹⁴ Weisband, a.g.e., s.38-41.

³¹⁵ Mustafa Aydın, “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945”, s.476.

Churchill Türkiye'nin savaşa katılmasını idretmek için hedef olarak İtalya'yı seçmiştir. Churchill'a göre İtalya'yı yenilgiye uğratmanın birçok avantajı olacaktır. Bunlar, İtalya'nın işgali ile Balkanlar'a Almanya'nın kuvvet göndermesini sağlayarak Rusya'nın yükünü hafifletmek, Mihver Devletler arasındaki ulaşımı zorlaştırmak ve böylelikle Akdeniz'de etkinlik sağlamak için Türkiye'nin savaşa girmesini sağlamaktır. Türkiye'ye baskı yapmak için İtalya'yı işgal etmeye hevesli İngilizlerle, pek de hevesli olmamakla birlikte Amerikan stratejistleri anlaşma yapmayı kabul etmiş, bu durum Washington Konferansı'nın ilk kararını teşkil etmiştir. Ancak ABD, Türkiye'ye gönderilmesi planlanan yardıma karşı çıkmış, askeri ekipmanın İtalyan üslerinde kullanılmasının daha faydalı olduğunu iddia etmiştir. Bu nedenle İngiltere'nin Adana Görüşmeleri'nde Türkiye'ye vaat ettikleri yardımı temin etmeleri için Amerika'nın desteği olmadan stratejilerini sürdürmeleri gerekmiştir.³¹⁶

Türkiye'nin savaş dışılığı ile ilgili olarak konferansta Churchill şunları söylemiştir:

“...İlk hedef Akdeniz'dedir. Orada büyük ödül, en isabetli görülecek yollarla İtalya'yı harp dışı bırakmaktadır...İtalya'nın harp dışı kalışı, her şeyden önce Türkiye üzerinde büyük etki yapacaktır. Ploesti'yi bombalamak ve Ege'yi temizlemek maksadıyla ülkesindeki hava meydanlarını kullanma izni için, Amerikan-Rus-İngiliz ortak talebini yapma zamanı gelecektir. Böyle bir teşebbüsün, İtalya harp dışı kaldıktan sonra ve Almanya'nın Türkiye'ye karşı tesirli harekete geçemeyeceği bir zamanda yapılması halinde başarısız kalması hemen hemen imkansızdır.”³¹⁷

Bu sözlerden anlaşılacağı üzere Churchill, İtalya'nın işgalinin ardından Türkiye'nin savaşa dahil edilmesiyle Almanya'ya karşı yönetilen savaştan mağlup çıkılmasını mümkün görmemiştir. 25 Mayıs 1943 tarihinde Washington Konferansı'nda onaylanan rapora göre “Türkiye'nin Müttefikler saffında aktif veya pasif şekilde harbe katılması için zeminin hazırlanması” maddesi yer almıştır.³¹⁸ Artık Türkiye'nin savaşa katılımının sağlanması durumu iki lider tarafından resmen kararlaştırılmıştır. Türkiye'nin savaştan olması halinde Türk hava alanları Romanya petrollerinin bombardımanı için

³¹⁶ Weisband, a.g.e., s.51-53.

³¹⁷ Gürün, a.g.e., s.401-402.

³¹⁸ Gürün, a.g.e., s.402.

kullanılabilecektir.³¹⁹ Ancak beklenen gerçekleşmemiş, İtalya teslim olduğunda Almanya Balkanlar'dan askerlerini çekmemiş, Almanya'dan yeni birlikler göndermiştir.³²⁰

Washington'da Churchill savaş sonrası dünya düzeni ile ilgili yeni fikirler ortaya koymuş, kalıcı barış için Amerika, Rusya, İngiltere ve Çin'e sorumluluk verilmesini öne sürmüştür.³²¹ Dört ülkenin önde yer alacağı bir dünya konseyi ve bu konseye bağlı Amerika, Avrupa ve Uzakdoğu Bölge Konseyleri kurulması kararlaştırılmıştır. Türkiye'nin Avrupa'da kurulacak Konfederasyona bağlı olan Balkan Federasyonu'nda yer alması planlanmış, Türkiye'nin Balkanlar güvenliğinde sorumluluk alması beklenmiştir.³²²

Washington Konferansı'nın ardından Nisan 1943'te İngiliz Ortadoğu Başkomutanı General Wilson Ankara'ya ziyarette bulunmuştur. Bu ziyaretinde Türkiye'nin harbe girmesiyle ilgili olarak şimdilik böyle bir talepte bulunmadıklarını, ancak eylül veya daha sonraki bir tarihte savaşa girme talebini sunacaklarını belirtmiştir.³²³

2.2.2.1.4. Quebec Konferansı

11-24 Ağustos 1943 tarihinde Churchill ve Roosevelt Genel Kurmay Başkanları ile birlikte Quebec'te biraraya gelmişlerdir.³²⁴ İtalya'nın düşmesinin ardından Balkanlar'da açılacak cephe ve Türkiye'nin savaşa girmesi meselesi tartışma konusu olmuştur. Churchill'ın ısrarlarına rağmen Türkiye'nin savaşa dahil edilmesi Roosevelt tarafından kabul görmemiştir. Bu sıralarda Sovyet Rusya da Türkiye'nin savaşa dahil olması gerekliliği üzerinde durmuş, Balkanlarda açılacak cepheyi engellemeye çalışmıştır. Savaş sonrası politikasına bakıldığında SSCB'nin bu tavrının Balkanlarda Müttefik devletlerden oluşan bir Batı ağırlığını kendi yayılma alanı olan Balkanlarda görmek istememesinden kaynaklandığı anlaşılr. Ayrıca Sovyetler Türkiye'nin savaş dışılığıının Almanya'nın menfaatlerine denk düştüğünü düşünmüştür. Türkiye'nin savaşa dahil

³¹⁹ Armaoğlu, a.g.e., s.477.

³²⁰ Korkmazcan, a.g.e., s.212.

³²¹ Armaoğlu, a.g.e., s.477.

³²² Korkmazcan, a.g.e., s.213.

³²³ Gürün, a.g.e., s.401.

³²⁴ Armaoğlu, a.g.e., s.477.

olması konusunda hem İngiltere'nin hem Sovyetler'in ısrarlarına rağmen Amerika'nın tutumu değişmemiştir. Türkiye'den Balkanlarda açılacak olan yeni cephenin kurulmasında gerekli Türk hava alanlarının bir an evvel Müttefik devletlere açılmasının, Türkiye'nin Almanya ile krom ihracatını durdurması ve Boğazlar'ını Alman gemilerine kapatması hususlarının talep edilmesi kararlaştırılmıştır.³²⁵ Böylelikle Türkiye'ye Montrö Sözleşmesi'ne uyum sağlaması gerekliliği bildirilmiş olacaktır.

Türkiye'nin savaşa katılması konusunda Churchill, *"Hali hazırda Türkiye'nin harbe girmesini istememenin daha isabetli olacağını düşünüyorum, zira elimizdeki kuvvetleri Merkezi Akdeniz'de daha faydalı şekilde kullanabiliriz. Türkiye'ye bu talep yıl içinde daha ileri bir tarihte yapılabilir."* ifadesini kullanarak, artık Türkiye ile ilgili fikrinin değişikliğe uğradığını, Türkiye'ye verilecek desteğin savaşın sonunda daha etkin kılınması için hedef değiştirilmesinin uygun bulunduğu bildirilmiştir.³²⁶

Türkiye'nin savaşa şimdilik dahil edilmemesinin kararı Türkiye'ye bildirilmek istenmemiştir. Çünkü böyle yapılarak Türkiye'nin Müttefiklerin savaş stratejisini, Almanlara sızdırmasını engellemek istenmiştir. Bu hususta Gürün'ün çalışmasında şu detaylar bulunmaktadır:

*"Eylül sonunda askeri planlar 1943 içinde Türkiye'nin işbirliğine veya Türk üslerinin kullanılmasına gerek olmayacağını ortaya koymuştu. Bununla beraber, planlarımızın ne olduğunu belirtecek ölçüde bilgilerin Almanlara ulaşabileceği endişesiyle, Türklerin bunu öğrenmesine müsaade edemezdik. Bu sebeple Hugessen'e, şimdilik harbe girmeleri için müşahhas bir talep ileri sürmediğimizi, bununla beraber sürebileceğimizi ve bunu yaptığımız takdirde İngiliz-Türk Andlaşması gereği bize katılmakla mükellef olduklarını düşündüğümüzü Türklere bildirmesi talimatı verildi."*³²⁷

Türkiye'nin savaşa girmesi meselesi Quebec'te ertelense de Churchill bu konudan vazgeçmemiştir. Türkiye'nin tarafsızlığı İngiliz Dışişleri Bakanı Antony Eden'in notlarında belirttiği üzere Sovyetler'i oldukça rahatsız etmiştir.³²⁸

³²⁵ Mustafa Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945", s.454-455.

³²⁶ Gürün, a.g.e., s.403-404.

³²⁷ Gürün, a.g.e., s.404.

³²⁸ Korkmazcan, a.g.e., s.217-219.

2.2.2.1.5. Moskova Konferansı

Moskova Konferansı, Quebec'te gerçekleşen konferansa Stalin'in katılım sağlamamasının ardından yapılması kararlaştırılmış bir zirve toplantısıdır. Moskova Konferansı kararlaştırıldığında aslında Türkiye'nin gündem olmamasına karşın, Sovyetler'in Türkiye'nin savaşa katılması ile ilgili İngiliz-Amerikan desteğini sağlaması yönünden önem arz etmektedir.³²⁹ Konferans, İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden, ABD Dışişleri Bakanı Cordell Hull ve Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov arasında 19-30 Ekim 1943 arasında gerçekleşmiştir.³³⁰

19 Ekim 1943 tarihinde gerçekleşen ilk toplantıda Molotov konferans başlar başlamaz üç talepte bulunmuştur. İlk talebi ikinci cephenin 1944 ilkbaharında açılmasının garanti edilmesidir. İkinci istek üç büyük devletin Türkiye'nin savaşa katılması yönünde karar çıkartması olmuştur. Üçüncü istek İsviçre hava üslerinin SSCB tarafından kullanılması ile ilgilidir. Konferans başkanı Molotov'un "savaşın kısaltılması" gerekçesi ile Türkiye'nin savaşa katılmasını gündeme sunması konferansın ana meselesini oluşturmuştur.³³¹ Rusların, Türkiye'nin savaştan olmaması durumu ile ilgili olarak kanaati, Türkiye'nin savaştan olmaması halinden en çok yarar sağlayan devletin Almanya'nın olmasıdır. Sovyetler kendi yükünü hafifletmesi için Müttefik devletlerden Türkiye'yi Almanya'ya karşı savaşması için ikna etmekte kararlı davranmıştır. Özellikle Türkiye'ye yapılan yardım konusunda şüpheli bir tavır alan Sovyetler, yapılan yardımın savaşta kullanılmaması halinde neden yapıldığının altını çizmiş, İngiltere'yi savaş sonrası düzen ile ilgili olarak Türkiye'nin Sovyetler'e karşı kuvvetli olması yönünde desteklediğini ima etmiştir. İngiltere'nin Sovyet talebine karşı cevabı olumlu yönde olmuştur. İngiliz Dışişleri Bakanı Eden, Churchill'a mesele ile ilgili bilgi vermiş, aldığı cevapta Churchill uzun bir talimat göndermiştir. Churchill, Türkiye'nin savaşa katılmasını istemelerinin altında Güney-Doğu cephesine ilgileri olduğunu ve İngiltere'nin geniş çaplı Balkan stratejisinden Rusya'nın rahatsız olup olmadığını sorgulamıştır. Ayrıca, Rodos, İstanköy ve Leros adalarında İngilizlerin

³²⁹ Weisband, a.g.e., s.71.

³³⁰ Armaoğlu, a.g.e., s.478.

³³¹ Weisband, a.g.e., s.72-73.

faaliyetlerini ve Ege'deki politikasını Rusya'nın nasıl yorumladığını sormuştur. Türkiye'nin harbe katılımı ile ilgili olarak;

*Türkiye'yi harbe girmeye zorlarsak hava desteği vs. konusunda ısrar edecektir ki bunları İtalya'da yürütülen operasyonları zarara uğratmadan sağlayamayız. Buna karşılık Türkiye, kendi inisiyatifi ile, belki bir savaş-dışı kademesinden geçerek, harbe girecek olursa, hem aynı vecibelerle bağlı olmayız, hem de büyük faydalar elde edilir(...) Almanlar Balkanlardaki kayıplarını azaltmak maksadıyla Tuna'ya doğru çekilmeye başlarsa Türkiye için böyle bir hareket imkansız değildir(...)*³³²

İngiliz bakış açısıyla, Türkiye'nin savaşa zorunlu kalarak girmesi, Adana görüşmelerinde askeri yardım üzerinden verilmiş sözün hükmünü kaldırmaktadır. Bu nedenle Churchill, Türkiye'nin derhal savaşa davet edilmesi durumunda İngiltere ve Rusya'nın yapacağı yardımın tespitini talep etmiş, bir sonra ki toplantıda müzakeresini istemiştir. Quebec Konferansı'nda Türkiye'nin bu dönemde savaşa katılmasının doğru olmayacağı kararı alınmıştır. 23 Ekim tarihli telgrafında Türkiye'nin savaşa kendiliğinden girmesi gerekliliğinden bahsetmiştir. Yine 25 Ekim tarihli talimatta Churchill'ın Sovyet ısrarlarına yönelik olarak Türkiye'ye talepte bulunulacağı ancak karşılaşılabilecek güçlüklerin müzakeresinin gerekliliği üzerinde durulmuştur. Ancak 27 Ekim tarihinde Almanların İngilizlerin ele geçirmiş olduğu Leros Adasına çıkarma yapmasıyla İngiltere, Ege'de bulunan Türk üslerinin kullanılması telaşına girerek, Türkiye'nin savaşa katılması meselesinde tutumunu değiştirmiştir.³³³

Sovyet taleplerini, Amerikan Dışişleri Başkanı Hull, Eden gibi Başkan'a bildirmiştir. Roosevelt, Türkiye'nin savaşa dahil edilmesi meselesinde ordu planlamacıları ve Ortak Stratejik İnceleme Komutanlığı arasında anlaşmazlığa düşüldüğü için meseleye cevabını geç kalmamak adına Ortak Kurmay Başkanları'na göndermiştir. Ordu planlamacılarına göre Türkiye'nin savaşa katılması durumunda İngiliz-Amerikan kuvvetlerinin bir kısmının ikinci cephe hareketinden çekilmek zorunda kalacağı için Türkiye savaşa katılmamalıdır. Ortak Stratejik İnceleme Komutanlığı'na göre, Almanların, kuvvetlerinden bazılarını geri çekmek zorunda

³³² Gürin, a.g.e., s.406.

³³³ Gürin, a.g.e., s.411.

kalacağı için Türkiye savaşa katılmalıydı. Bu nedenle Türkiye'nin savaşa katılması konusu ne desteklenecek, ne karşı çıkılacaktı. Hull, Amerikan Hükümeti'nin tavrını Molotov'a bildirmiştir. Amerikan'ın cevabı Sovyetler'i memnun etmemiştir ve konferans boyunca Molotov talebinin desteklenmesi için Hull'a ısrarda bulunmuştur.³³⁴ ABD Türkiye'den sadece tarafsız bir ülke olarak hava üslerini kullanmayı talep etmeyi³³⁵ yeterli görmüştür. Milletlerarası taarruzu İtalya'da desteklemek için Amerikan çabaları başka bir cephede gayrete girişmelerine imkan vermemiştir.³³⁶ Molotov 31 Ekim 1943 günü yapılan toplantı boyunca “Üç Büyükler, Türkiye'nin gerçekten savaşa katılmasını gerekli görüyorlarsa, Türkiye buna karşı çıkamaz...” demiştir.³³⁷

Eden ve Molotov arasında, Hull'ın imza yetkisi olmadığı gerekçesiyle katılmadığı protokol, 1 Kasım 1943 tarihinde imza edilmiştir. Türkiye'nin savaşa katılması için üç maddelik şu karar alınmıştır:

İlk olarak: Türkiye'nin ve diğer barışsever ülkelerin istediği üzere, Hitler Almanyasının yenilgisini hızlandırmakta Türkiye'nin Birleşmiş Milletler safında yerini alması için, iki Dışişleri Bakanı Türkiye'nin 1943 sona ermeden Birleşmiş Milletler yanında harbe girmesinin çok istenir olduğunu düşünürler.

İkinci olarak: İki Dışişleri Bakanı, aralarında tespit edilecek en erken tarihte, 1943'ün sona ermesinden önce Türkiye'nin harbe girmesi gerekeceğinin, Birleşik Krallık ve Sovyet Hükümetleri tarafından Türkiye'ye telkin edilmesi hususunda anlaşmışlardır.

*Üçüncü olarak: Ayrıca Türk hava üslerinin ve iki Hükümetin mutabık kalacakları sair kolaylıkların Müttefiklerin emrine tahsis edilerek, Birleşmiş Milletlere mümkün her yardımın yapılmasını Türkiye'den derhal talep edilmesi kararlaştırılmıştır.*³³⁸

İki devlet adamı arasında imzalanan protokolde yer alan bu üç maddede; Türkiye'nin Birleşmiş Milletler safında savaşa girmesinin talebi, bu talebin Türkiye'ye telkini ve Türk hava üslerinin Müttefiklere kullandırılması kararlaştırılmıştır.

³³⁴ Weisband, a.g.e., s.77-78.

³³⁵ Mustafa Aydın, “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945”, s.456.

³³⁶ Erkin, a.g.e., s.212.

³³⁷ Weisband, a.g.e., s.78.

³³⁸ Gürin, a.g.e., s.412.

Molotov'un konferans başlamadan önce başladığı çalışmalar sonuç vermiştir. Protokol'ün ardından Molotov Amerikan desteğinin alınması için çaba sarf etmeye başlamıştır. Protokolün üçlü bir anlaşma niteliği kazanması için Eden'den gerekli adımları atmasını talep etmiştir. 4 Kasım 1943 tarihinde Roosevelt, Moskova Büyükelçisi Harriman'a, Amerikan Hükümetinin Türk hava üslerinin kullanılması için Türkiye'den istekte bulunulmasını olumlu karşıladığını ve yıl sonu gelmeden Türkiye'nin savaşa girmesi meselesinde baskı yapılmasını kabul ettiğini Moskova Hükümetine bildirmesini söylemiştir.³³⁹ Roosevelt İngiliz-Sovyet kararını, İtalya ve Overlord operasyonları için gerekli Amerikan ve İngiliz kuvvetlerinin hiçbirinin Doğu Akdeniz'de kullanılmaması şartıyla desteklemiştir.³⁴⁰

Bu dönem, savaş yıllarında Türkiye ve İngiltere ilişkilerinin en olumsuz seyrettiği süreçtir. Türkiye hem Adana Görüşmeleri'nde verilen vaatlerin İngilizler tarafından gerçekleştirilmediğini görmüş, çünkü yapılması planlanan yardımın henüz çok küçük bir kısmı gerçekleşmiştir, hem de savaşa katılması yönünde Sovyet Rusya endişelerinden Adana görüşmelerinde çokça söz etmesine rağmen, İngilizler Rusya ile Türkiye'nin geleceği hakkında karar almıştır. Türkiye bu dönemde oldukça endişelidir. Çünkü Sovyetlerin Türkiye'nin savaşa girmesi yönündeki ısrarı sonucunda Türkiye savaşa girerse, savaştan yıpranan Türkiye'yi savaş sonrasında Sovyet Rusya'nın insafına bırakacaktır. Sovyet Rusya Moskova Konferansı boyunca Türkiye'ye yapılan silah yardımını engellemek üzerine birçok girişimde bulunmuştur. Türkiye'nin savaşa bu dönemde girip bu askeri teçhizatı kullanmamasının savaş sonrası Türkiye'yi kurulacak uluslararası sistemde güçlü kılmasını istememiştir. Türkiye savaş sonucunun yavaş yavaş belli olduğu bu yıllarda Sovyet Rusya'nın eylemlerini artık savaş yılları için değil savaş sonrası düzenlemelerine yönelik olarak yorumlamıştır.³⁴¹

2.2.2.1.6. Birinci Kahire Konferansı

İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden Moskova Konferansı'nda alınmış kararları doğrultusunda 5-6 Kasım 1943 tarihinde Türk Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu

³³⁹ Weisband, a.g.e., s.81-82.

³⁴⁰ Gürün, a.g.e., s.413.

³⁴¹ Mustafa Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945", s.457.

ile Kahire’de biraraya gelmiştir.³⁴² Eden görüşmelerin başlangıcında ilk etapta meslektaşları Menemencioğlu Sovyet endişesini gidermeye çalışmıştır. Menemencioğlu’nun Sovyetlerin savaşı kısaltmak için değil, savaş sonrası düzen için Türkiye’nin zayıflatılması arzusu barındırdığını, yayılmacı emellerine ait politikalar göttüğünü savunmuştur. Eden, Menemencioğlu’nun Sovyet şüphelerindeki ısrarına cevaben, “Sovyetler’in eğer yayılma arzusu var ise Türkiye, savaş dışı kalarak bunu engelleyemez” demiştir.³⁴³ Eden verdiği gözdağı ile birlikte, Menemencioğlu’na üç hafta içerisinde Türk topraklarında hava üslerinin açılması talebini sunmuştur. Menemencioğlu, hava üslerinin açılmasının doğrudan savaşa girmek olduğunu belirterek talebi kabul etmemiştir. Menemencioğlu’na göre Türkiye’yi savaşa sokmak için sunulmuş bu talep, Molotov’un baskısı sonucu ortaya çıkmıştır. Müttefik devletler tarafından hava üslerinin kullanılması Türkiye’nin Almanya’ya savaş açmasından farksız olacaktır.³⁴⁴ Amerika’nın Ankara Büyükelçisi Steinhardt’ın Hull’a aktardığı bilgiye göre, Alman Büyükelçi von Papen, Türkiye’nin herhangi bir hava üssünü Müttefik devletlere açması durumunda Almanya ve Bulgaristan ile savaş durumuna geleceğini aktardığını belirtmiştir.³⁴⁵

Moskova Konferansı’nda alınan kararlar doğrultusunda İngiltere, ABD, Sovyetler Birliği Türkiye’nin savaşa katılmasını ayrı nedenlerle arzulamıştır. İngiltere, Akdeniz ve Ege’den Almanya’nın çekilmesini ve İmparatorluk yollarının açılmasını temin için isterken; Sovyetler Birliği’nin Türkiye’nin savaşa girmesinde birçok politik yararı söz konusudur. Ancak ilk etapta amacı, Fransa’da ikinci cephenin açılmasından önce Sovyetler’in Almanlarla savaş yükünün azaltılması ve İngiltere’nin Balkanlar’daki kurmak istediği nüfuzu önlemek olmuştur. ABD ise, Türkiye’nin savaşa girmesinin ardından Balkanlarda yeni bir cephe açılmayacağını ve bu sebeple tüm gücünü Batı Avrupa ve İtalya’da gerçekleştiren eylemlere yöneltebileceğini düşünerek politikasını belirlemiştir.³⁴⁶

³⁴² Korkmazcan, a.g.e., s.222.

³⁴³ Mustafa Aydın, a.g.e., s.458.

³⁴⁴ Weisband, a.g.e., s.85.

³⁴⁵ Korkmazcan, a.g.e., s.223.

³⁴⁶ Mustafa Aydın, “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945”, s.459.

Türk Hükümeti üç Müttefik devletin de niyet ve emellerini tahmin etmiş, ancak İngiliz Hükümeti ile gerçekleştirilen toplantıda Türkiye'nin durumunun açıklığa kavuşması için diretmiştir. Bu arzu ile Menemencioğlu, Eden'e Türkiye'nin tali nedenlerden dolayı savaşa dahil edilmesi vaziyetinin Rus baskısının neticesi olduğunu ortaya koymak adına sorular yöneltmiştir. Menemencioğlu, Türkiye'nin savaşa girmesinin Rusların Balkanlara sızmasına yardımcı olacağını, bu durumun İngiltere için yararlı olup olmadığını sormuştur. Eden, Rusların Balkanlarda yayılma arzusunun olması halinde Türkiye'nin savaşa girmesini istemeyeceği savunmasını yapmıştır. Menemencioğlu'nun buna yanıtı Rusların, Türkiye'nin yıpranmasını sağlamak fikrine sahip oldukları olmuştur. Türk hava üslerinin İngilizlere açılmasının Almanya'nın saldırısına neden olacağını ileten Numan Menemencioğlu'na Eden, Portekiz'de Azor Adalarının üslerinin kullanıldığı, ancak Almanya'nın Portekiz'e saldırmadığı örneğini vermiş, Türkiye'yi Portekizler ile Türkiye'nin durumunun aynı olacağı yönünde ikna etmeye çalışmıştır. Eden, Menemencioğlu'nun hava üsleri konusunda tavrının değişmemesi üzerine, Türkiye'nin üç müttefik devlet ile işbirliğini reddettiğini ve bu durumun savaş yıllarında ve sonrasında ilişkileri olumsuz etkileyeceğini belirterek, Türkiye'ye tehditte bulunmuştur.³⁴⁷ Türk Hükümeti'nin Polonya sendromundan daha önce bahsedilmiştir. Bu husus ile ilgili olarak Menemencioğlu'nun doğrudan Eden'e yönelttiği; "Polonya konusundaki niyetiniz nedir?" sorusuna yanıt olarak sert bir tepki ile, "Bu sizi neden ilgilendirir ki?" cevabını almış, Menemencioğlu; "Çünkü Polonya bizim için bir 'pierre de touche'³⁴⁸ur" karşılığını vermiştir.³⁴⁹ Menemencioğlu, Kahire'de Rusya'nın teklifinin Türkiye bütünlüğüne saldırı olduğunu ispatlamaya çalışmıştır.

Türk Dışişleri Bakanı hava üsleri talebini Kahire Konferansı sırasında reddetmiş olsa da savaşa girmek mevzusunda hükümeti ile görüşmeler gerçekleştireceğini iletmiştir.³⁵⁰ Menemencioğlu Kahire'de Eden'e herhangi bir söz vermeyi reddetmiş, ancak görüşmeden sonra Türk kabinesi savaştan uzak kalmanın yararlarını ve risklerini tartışmak için bir araya gelmiştir. Kabine, Alman saldırısının tehdidinin giderek daha uzak görüldüğü ve şimdi daha büyük bir sorunun savaştan sonra diplomatik soyutlanma

³⁴⁷ Gürün, a.g.e., s.415-417.

³⁴⁸ 'Pierre de touche' Fransızca, 'denek taşı' demektir.

³⁴⁹ Weisband, a.g.e., s.90.

³⁵⁰ Gürün, a.g.e., s.417.

olasılığı olduğu konusunda hemfikir olmuştur. Savaş sonrası Sovyet düşmanlığı ve saldırganlığı konusunda giderek daha fazla endişelenen kabine, en kısa zamanda "prensipte savaşa girmeye" karar vermiştir.³⁵¹

Türkiye, İngiltere'nin taleplerine resmi cevabı, Menemencioğlu'nun ilettiği raporu değerlendirdikten sonra, 17 Kasım 1943 tarihinde, İngiltere Büyükelçisine nota ile bildirmiştir.³⁵² İletilen notaya göre, Türkiye'nin üs vermesi talebi reddedilmiş, savaşa katılması ise üç ön koşula bağlı tutulmuştur:

- I. *“Türk ordusunun muharebe kabiliyetinin ve memleketin müessir müdafaasının icap ettirdiği bütün “potentiel materiel”in temini.*
- II. *Müttefik İngiliz ordusuyla bilfiil “cooperation”un şart olduğu,*
- III. *Emniyet ve menafi hususundaki siyasi şeraitin sağlam esaslara raptı.”*³⁵³

Türkiye sunduğu ön koşullardan ilkinde yeterli derecede savunma donatımının henüz sağlanmadığına dikkat çekmiş ve İngiltere'nin Adana Görüşmeleri'nde vaat ettiği yardımın yapılmasını talep etmiştir. İkinci koşulda Balkanlarda planlanan hareketin Müttefiklerin işbirliği ile gerçekleşmesini istemiştir. Üçüncü koşulda, Müttefiklerin menfaatleri ve güvenliği konusunda koşulların tam olarak belirlenmesi ve Türkiye'nin bu politikalar doğrultusunda bilgilendirilmesini talep etmiştir. Türk Hükümeti'nin talepleri, Türk savunmasının zaaflarını belirlemiştir. Türk Hükümeti harbe katılma konusunda üçlü bir talebi reddetmiş, bu meseleyi yalnızca İngiltere ile yürütme talebinde bulunmuştur.³⁵⁴

2.2.2.1.7. Tahran Konferansı

28 Kasım-1 Aralık 1943 tarihleri arasında Churchill, Stalin ve Roosevelt Tahran'da bir araya gelmiştir.³⁵⁵ Gerçekleştirilen zirvede savaşın gidişatı ve Almanya'nın akıbeti üzerine birçok mesele üzerinde durulmuştur. SSCB, Türkiye'nin savaşa girmesini, Türk

³⁵¹ Vanderlippe, a.g.e., s.73.

³⁵² Mustafa Aydın, “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945”, s.458.

³⁵³ Korkmazcan, *Türkiye Dış Politikası'nda 50 Yıl*, 227.

³⁵⁴ Gürün, a.g.e., s.419.

³⁵⁵ Armaoğlu, a.g.e., s.480.

Boğazlarının açılarak Akdeniz'den Boğazlar yoluyla Karadeniz'e ulaşabilmesini, Almanya'nın denetiminde olan adaların ele geçirilmesini sağlamak ve Türk hava üsleri vasıtasıyla Romanya'da bulunan Alman petrol tesislerine saldırı düzenlenmesi için önemsemiştir.³⁵⁶ Ancak Tahran Konferansı'nda Stalin'in Türkiye'nin savaşa girmesi ile yaklaşımı şaşırtıcı bir şekilde değişiklik göstermiştir. Roosevelt ve Stalin, konferans öncesinde Churchill'den ayrı olarak Rus elçiliğinde görüşmeler gerçekleştirmiş, bu görüşmelerde ikinci cephenin gerekliliği üzerine konuşmuşlardır. Bu ikili Türkiye ve Balkanlar üzerinde Churchill'ın menfaat politikası güttüğü konusunda hemfikir olmuşlar ve Türkiye'nin savaşa katılmasının yarar getirmeyeceği kararına varmışlardır.³⁵⁷

Konferansın ilk günü Churchill, Türkiye'nin Ege ve Balkanlar'daki operasyonlara yardım etmesi gerektiği yönündeki iddiasını yinelemiştir. Ancak Roosevelt, Normandiya'da planlanan Overlord Operasyonu için, malzeme ve asker tahsisine öncelik verilmesinin zorunlu olduğunu ve Doğu Akdeniz'e kaynak sağlama konusunu reddettiğini açıklamıştır. Stalin, Roosevelt ile Overlord'un 1944'teki temel operasyon olması gerektiği konusunda hemfikir olmuştur.³⁵⁸ Roosevelt, Türkiye'nin Oniki Ada'ya yönelik harekete geçmesini uygun bulmadığını ifade etmiş, Türkiye'nin savaşa katılması ise askeri destek yapılmasını gerekli kılacağı ve bu desteğin Overlord Operasyonu'nu aksatacağı gerekçesi ile karşı çıkmıştır. Amerika'nın Türkiye'nin savaşa katılmasına olan itirazı yeni değildir ve bu itiraz İngiliz-Amerikan ilişkilerinde gerginliğe yol açmıştır. Ancak Moskova Konferansı'nda İngilizlere Türklerin savaşa girmesini kabul ettiren Sovyet Rusya'nın Tahran'da Roosevelt ile fikir birliğinde bulunması İngiltere açısından beklenmedik bir gelişme olmuştur.³⁵⁹ Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin savaş dışılığını desteklemekteki amacı, Türkiye'nin savaşa girmemesinin Batılı müttefikler ve Türkiye ilişkilerini sarsacak olmasıdır. İlişkilerin bozulması savaş sonrası düzende Sovyetleri, Boğazlar planlarına daha çok yaklaştıracaktır. Konferansın ikinci gününde, Churchill Türkiye'nin üç büyük devletin çağrılarına uymayarak savaşa katılmamasının siyasi bir sonucu olarak Boğazlar statüsünde değişikliğe gidileceğinin bildirilmesini ifade etmiştir. Stalin, Churchill'ın bu sözlerinin ardından, SSCB'nin sıcak deniz

³⁵⁶ Mustafa Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945", s.460.

³⁵⁷ Weisband, a.g.e., s.104-105.

³⁵⁸ Vanderlippe, a.g.e., s.73-74.

³⁵⁹ Weisband, a.g.e., s.105-107.

limanlarına ihtiyacının olduğunu ve bu nedenle Montrö'nün gözden geçirilmesi gerekliliğini ortaya atmıştır. Churchill gündem Türkiye'nin savaşa girmesi iken bu meselenin öne sürülmesinin yanlış bir zamanlama olacağını belirtmiş ve Roosevelt'in Boğazlar'ın uluslararası ticarete açıklığı ilkesinin devam edeceğini belirtmesi üzerine Stalin'in talebi reddedilmiştir.³⁶⁰

Türkiye'nin savaşa girmesinin gerekliliği görüldüğü üzere milletlerarası münasebetlerin geldiği nokta ile ilişkili olmuştur. SSCB'nin Türkiye ve Boğazlar üzerinden kurduğu menfi planları, ABD'nin Türkiye meselesini bir denge unsuru olarak kullanması ve İngilizlerin savaş sonrası düzen ile alakalı yaklaşımı, Türkiye'nin savaşa katılması meselesinde belirleyici olmuştur. Konferansın son gününde Türkiye'nin savaşa girmesi durumunda Türkiye'ye yapılacak yardım meselesi görüşülmüştür. Prensipte, Türkiye'ye sınırlı sayıda uçaksavar, hava koruma topları ve silah verilmesi uygun görülmüştür.³⁶¹ Ancak taraflar Türkiye'ye kesin olarak yapacakları yardımı bildirmemiş ve asker göndermeye tamamen karşı çıkmışlardır. Bu durumda İngiltere'nin 17 hava filosu dışında kesinleşen bir askeri yardım olmamakla birlikte, Türkiye'den savaşa girmesinin talep edilmesi kararlaştırılmıştır.³⁶² 1 Aralık 1943 tarihinde nihai kararların bildirildiği metnin, ikinci maddesinde Müttefik devletler Türkiye ile ilgili olarak; *“Askeri açıdan, Türkiye'nin yıl sonundan önce harbe girmesinin çok istenilir olduğunu kabul etmiştir.”* şeklinde başka bir karar alınmıştır. Üçüncü madde de ise; *“Türkiye kendisini Almanya ile harp içinde bulur ve bunun sonucunda Bulgaristan Türkiye'ye savaş açarsa veya ona saldırırsa, Sovyetlerin derhal Bulgaristan ile savaşa başlayacağı yolundaki Stalin'in beyanını not etmiştir. Konferans ayrıca bu hususun, Türkiye'yi harbe dahil etmek için yapılacak müzakerelerde açıkça ifade edileceğini de not etmiştir.”*³⁶³ şeklinde başka bir karar daha alınmıştır. Tahran Konferansı'nda Roosevelt ve Stalin'in, Türkiye'ye savaşa girmesi için ısrarda bulunması meselesinde zorlamanın gereksiz olduğunu ve daha önemli operasyonlara zarar vereceğini düşündüklerini tutanaklarda görmek mümkündür. Ancak buna rağmen Churchill

³⁶⁰ Mustafa Aydın, “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945”, s.461.

³⁶¹ Erkin, a.g.e., s.217.

³⁶² Mustafa Aydın, a.g.e., s.461.

³⁶³ Gürin, a.g.e., s.429-430.

Türkiye'nin zorlanması meselesinde ısrarcı olmuştur. 1 Aralık 1943'te Churchill ve Roosevelt İnönü'yü Kahire'de yapacakları toplantıya davet etmişlerdir.³⁶⁴

2.2.2.1.8. İkinci Kahire Konferansı

Tahran Konferansını izleyen aylarda, özellikle İngilizler, Türkiye'yi savaşa dahil etme çabalarını sürdürmüştür.³⁶⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Türk kamuoyu ülkenin savaşa girmesine şiddetle karşı çıkmış, bu sebeple Kahire'ye toplantıya gitme kararı alan İnönü büyük bir risk almıştır. İnönü, Roosevelt'in konferansın amacının gerçekten özgür ve eşit fikir alışverişi olduğuna dair güvencesini kabul etmesine rağmen, 4-8 Aralık 1943 tarihleri arasında gerçekleştirilen konferansta, Türkiye'nin savaşa girmesi üzerine baskıyı zirvede yaşadığı bir toplantı gerçekleştirmiştir.³⁶⁶

Hem Roosevelt hem de Churchill, İnönü ve Türk müzakerecilerini Kahire'ye getirmesi için Adana'ya uçak göndermiştir. Roosevelt, damadı Binbaşı John Boettiger'i ve Churchill de oğlu Yüzbaşı Randolph'u temsilci olarak göndermiştir. Kahire'ye gidecek uçakların seçimi ile karşı karşıya kalan İnönü için bir protokol sorunu ortaya çıkmıştır.³⁶⁷ Dışişleri Bakanı Menemencioğlu'nun önerisi ile İnönü'nün Amerikan uçağıyla, Menemencioğlu'nun ise İngiliz uçağıyla seyahat etme kararı verilmiştir. Türk Hükümeti bu olaydan İngilizler ve Amerikalılar arasında siyasi koordinasyon sorunu olduğunu düşünmüştür.³⁶⁸ Aynı zamanda, Türk delegasyonu iki uçağın gelişini, Amerikalılar ve İngilizler arasında Türkiye ile ilgili bir sürtüşmenin kanıtı olarak yorumlamıştır. Amerikan uçağının İnönü tarafından kullanılmasında Türkiye'nin İngiliz tutumundan tedirgin olması da yatmaktadır.³⁶⁹

Görüşmeler Kahire'de başladığında, İnönü'ye verilen güvencelerinin aksine, Müttefikler Türkiye'nin aralık ayı sonuna kadar savaşa katılması gerektiğine karar vermiştir. Belirlenen tarihin elverişsizliği konusunda uyarıda bulunan İnönü, Türkiye'nin savunmasında önemli gelişmeler sağlanana kadar çatışmaya girmeyi

³⁶⁴ Gürün, a.g.e., s.430.

³⁶⁵ Macfie, a.g.e., s.243.

³⁶⁶ Mustafa Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945", s.462.

³⁶⁷ Vanderlippe, a.g.e., s.74-75.

³⁶⁸ Weisband, a.g.e., s.115.

³⁶⁹ Vanderlippe, a.g.e., s.75.

düşünemediğini yinelemiştir. Churchill, Stalin'in Tahran'daki dostane tutumunu vurgulayarak, özellikle Türk-Sovyet ilişkileri açısından savaşa girmenin avantajlarının kalıcı olacağını savunmuştur. Türkiye bu fırsatı kaçırırsa, savaştan sonra dışlanacağı konusunda uyarılmıştır. İnönü, "Türkiye savaşta olmadığı sürece tehlikede olmadığı" iddiasıyla bu uyarıyı reddetmiştir.³⁷⁰

4 Aralık 1943 tarihinde gerçekleşen birinci toplantıda İnönü;

*“Türkiye, eğer işbirliği yapılırsa harbin son safhasında harbe girebilecektir. Türkiye, hiçbir zafer kazanmadan harbin iki ay sonra sona ermesinden memnun olur. Bununla beraber harbin daha bir yıl süreceğini düşünmektedir ve dolayısıyla Türkiye'nin yardımcı olabileceği pek çok zaman vardır.”*³⁷¹

İnönü'nün bu konuşmasından da anlaşılacağı üzere niyeti, Müttefiklerin savaşa katılması için verdiği çabalara karşı zaman kazanmaya çalışmaktır. Çünkü, Adana Görüşmeleri'nden sonra kararlaştırılan askeri teçhizat yardımı ile ilgili bir ilerleme yaşanmamıştır. İngiltere eğer vaat ettiği yardımı yapmazsa, Almanya'nın saldırısı durumunda Müttefik devletlerin desteği gelinceye kadar Türkiye'nin büyük hasar alacağı değerlendirilmesi yapılmıştır.

Konferansın ikinci gününde, toplantının tam kadro başlamasından hemen önce, Roosevelt ve İnönü'nün konuşmaları dikkat çekmiştir. Roosevelt, Türkiye'ye yapılması planlanan askeri malzemelerin sevkiyatında çok gecikildiğini ve ilk aşamada en kısa sürede sevkiyatın gerçekleştirilmesinin ve hava üslerinin oluşturulmasının gerekliliği üzerinde durmuştur. Roosevelt, ikinci aşamayı işbirliği dönemi olarak nitelendirmiş, küçük bir İngiliz-Türk-Amerikan askeri komitesinin kurulmasını gerçek bir zorunluluk olarak görmüştür. Roosevelt'e göre üçüncü aşamada Sovyetler ile müzakerelerin gerçekleştirilmesi gereklidir.³⁷² Roosevelt, Türklerin ileri sürdükleri fikirlerden ve İngiliz teşebbüslerine karşın takındığı tavırdan etkilenmiştir. Örneğin, Churchill'ın İngiliz personelinin sayısının Türk hava üslerinde arttırılmasını önermesi üzerine İnönü,

³⁷⁰ Vanderlippe, a.g.e., s.75.

³⁷¹ Gürün, a.g.e., s.434.

³⁷² Gürün, a.g.e., s.435.

bu eylemin Almanları boşuna kışkırtacağını belirtmiştir. Roosevelt, Türklerin yanında olarak, 4 Aralık günü Churchill'a *"Eğer ben Türk olsaydım, Türkiye'yi savaşa sokmadan önce İngiltere'nin verdiğiinden daha çok yardım isterdim."* demiştir.³⁷³

7 Aralık 1943'te Churchill'ın önerisi ile kabul edilen ve 15 Şubat 1944 tarihine kadar uygulamaya konulmak istenen ve 4-5 gün içerisinde kabulü konusunda cevap beklenen plana göre; 15 Şubat'a kadar, hava üsleri ve diğer hazırlıkların yapılması, askeri yardımın gerçekleşmesi ve siyasi meselelerin görüşülmesi kararlaştırılmıştır.³⁷⁴ Üç lider altı hafta içinde vaat ettikleri silahları sağlama ve planları koordine etmek için askeri danışmanlar gönderme sözünü vermiştir. Türk Hükümeti eğer savaşa girmeye karar verirse, hava üslerini Müttefikler için kullanılabilir hale getirerek ve Sovyetler Birliği'ne malzeme geçişini kolaylaştırmak için Boğazları açarak bunu yapması kararlaştırılmıştır. Aksi takdirde, Müttefikler Türkiye'yi planlarından dışarda tutacaklarını belirtmişlerdir. İnönü, uygun bir çözüm bulunabileceğinden emin olduğunu ve İngiliz uzmanların Ankara'ya gelişini planlamayı kabul ettiğini ifade etmiştir.³⁷⁵

Türk Hükümeti, İkinci Kahire Konferansı'nda verilen teklife 12 Aralık 1943 tarihinde cevap vermiştir. Prensipte Kahire teklifleri kabul edilmiş, Türk hava ve kara kuvvetlerine gerekli desteklerin sağlanmaması durumunda Türkiye'nin saldırıya uğrama olasılığının kabul edilemeyeceği bildirilmiştir. İngiltere ve Amerika'nın ortak çalışma planı hazırlaması ve siyasi meselelerin çözüme kavuşturulması gerektiği belirtilmiştir.³⁷⁶ Türk yetkililer Churchill diplomasisinden, SSCB'ye karşı Türkiye'nin güvenliğinin Müttefik Devletler ile tam ittifaktan geçtiğini anlamıştır. İkinci Kahire Konferansı belirli bir sonuç vermemesine rağmen Türk diplomasisi açısından oldukça önemlidir. Türkiye'nin savaş yılları diplomasisini iki dönemde incelemek mümkündür. İlki, Almanya ve Sovyetler Birliği'nden gelebilecek askeri tehdide yönelik politikaların uygulandığı birinci dönemdir. İkincisi, savaş yıllarında olduğu gibi askeri tehditlerin uzak tutulmasından ziyade savaş sonrası düzene yönelik hedefleri sağlayan politikaların uygulandığı dönemdir. İkinci Kahire Konferansı, birinci dönemin sona ermesini

³⁷³ Weisband, a.g.e., s.122.

³⁷⁴ Korkmazcan, a.g.e., s.248.

³⁷⁵ Vanderlippe, a.g.e., s.76.

³⁷⁶ Mustafa Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945", s.464.

sağlamış ve bu konferans ardından Türkiye SSCB'nin Doğu Avrupa üzerindeki emellerini engelleme amacı gütmüştür.³⁷⁷

2.2.2.2. Türkiye'nin Müttefik Devletler İle İlişkileri

Türkiye savaş dönemi diplomasisi ile Müttefik Devletlerle ittifaklar kurmuş, ancak savaşan devlet statüsünden uzak durmaya çalışmıştır. Türk Hükümeti'nin bu gayesi Müttefik Devletler tarafından başlangıçta anlayışla karşılanırsa da müttefikler savaşın ilerleyen zamanlarında Türkiye'nin savaşa dahil olması için çaba göstermişlerdir. Bu süreçte Türkiye ve Müttefik Devletler ilişkileri bir süreden sonra soğuk bir havaya sahip olsa da, Türkiye savaş sonrası düzende yalnız kalmamak için bu soğukluğu giderecek bazı eylemlerde bulunmuştur.

2.2.2.2.1. Uzaklaşma Dönemi

Uzaklaşma dönemi olarak adlandırılan süreç Müttefik Devletler ve Türkiye arasındaki ilişkilerin Türkiye'nin savaş dışılığı sebebiyle bozulduğu dönemdir. Bu dönemde İngiltere ve Amerika Türkiye ile ilişkilerini kesmiştir. Alman savaş gemilerinin kamuflej ile Boğazlar'dan geçme meselesi Türkiye ve Müttefik Devletler arasındaki ilişkileri oldukça gerginleştirmiştir. Türkiye'nin uzaklaşma Müttefiklerden gördüğü tepki, savaş sonrası düzen için harekete geçmesini sağlamıştır.

2.2.2.2.1.1. İngiltere ve Amerika'nın Türkiye ile İlişkilerini Kesmesi

Kahire teklifleri resmi olarak Türkiye tarafından kabul edilmiştir. Fakat Türkiye'nin savaşa girmeden önce yapılacak yardımı koşul olarak öne sürmesi, hem savaşta alacağı hasardan hem de savaş sonu düzenlemelerinden duyduğu endişeyi ortaya koymuştur.³⁷⁸ Kahire Konferansı'nda kararlaştırıldığı üzere 1 Ocak 1944 tarihinde İngiltere, Türkiye'nin askeri ihtiyaçlarının belirlenmesi için bir askeri heyeti Türkiye'ye göndermiştir.³⁷⁹ Askeri heyetin gelmesinin ardından Türk-İngiliz heyetleri arasında

³⁷⁷ Weisband, a.g.e., s.128.

³⁷⁸ Mustafa Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945", s.464.

³⁷⁹ Korkmazcan, a.g.e., s.252.

müzakereler gerçekleşmiştir. İngiltere'nin bu görüşmelerden beklentisi hava üslerinin müttefikler için hazırlanması iken, Türkiye askeri yardımı olabildiğince fazla temin etme gayretinde olmuştur. Türk Hükümeti, İngiltere ve Amerika'nın Doğu Akdeniz stratejisi hakkında bilgilendirilmemiştir. Türk Heyeti bu bölgede İngiliz istihbaratının bildirdiğinin aksine Alman gücünün bildirilenin on katı seviyesinde olduğunu düşünmüş ve Türkiye'ye derhal 500 Sherman tankı, 180.000 ton araç ve gereç ve 300 savaş uçağı verilmesini gerekli görmüştür. İlave olarak hava üslerinin yapımı için personel talebini arttırmışlardır.³⁸⁰ Yaşanan gelişmeler, tarafların beklentilerinin ve birbirleri hakkındaki görüşlerinin farklı olduğunu göstermiş, bundan dolayı taraflar birbirlerini suçlamışlardır. İngilizler, Türkiye'nin sevkiyatı savaş sonuna kadar sürdürüp savaş dışı kalmaya çalıştıklarını ileri sürmüş, Türkler ise olumsuz gelişmeleri İngiltere'nin tutumuna bağlamıştır. Churchill ve Roosevelt'in 23 Ocak 1944 tarihinde Stalin'e gönderdikleri mektupta, eğer Türkiye ile ilgili planlar gerçekleşirse Boğazlar'ın açılabileceğini, Müttefik devletlerin Sovyetlere söz verdiği gemilerin Boğazlar yolu ile geçebileceği yazılmıştır.³⁸¹ Bu mektup, Türkiye'nin endişelerinin yersiz olmadığını göstermiştir. Amerikan Dışişleri Bakanı Hull, ABD Ankara Büyükelçi Steinhardt'a verdiği talimatla 14 Ocak 1944 tarihinde, Amerikan Hükümetinin Türklerin savaşa girmesini istediği bildirilmiştir. Bu girişim çok genel ve gönülsüzce olmakla birlikte hiçbir etki yaratmamıştır.³⁸²

Mareşal Linnel başkanlığındaki İngiliz heyeti, başarısız görüşmelerin ardından Ankara'dan 3 Şubat 1944 tarihinde ayrılmıştır. Bu tarihten itibaren Türk-İngiliz ilişkileri oldukça gerginleşmiştir. Heyetin Türkiye'den ayrılmasından bir gün sonra, İngiliz Dışişleri'nin Amerikan Dışişleri'ne gönderdiği telgrafta Türkler ile ilişkilerin kesildiği, Amerika'nın da bu yönde hareket edeceklerini umduklarını belirtmişlerdir.³⁸³ Bunun üzerine, Amerika Dışişleri Bakanı Cordell Hull, Ankara Amerikan Büyükelçi Steinhardt'a Türk-Amerikan ilişkilerinin soğutulması talimatını vermiştir.³⁸⁴

³⁸⁰ Edward Weisband, *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası III*, (İstanbul, Cumhuriyet Yayınları, Temmuz 2000), s.11.

³⁸¹ Korkmazcan, a.g.e., s.252.

³⁸² Weisband, a.g.e., s.13-14.

³⁸³ Mustafa Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945", s.465.

³⁸⁴ Korkmazcan, a.g.e., s.258.

2.2.2.2.1.2. Alman Savaş Gemilerinin Boğazlardan Geçışı

Türkiye ve Müttefik Devletler ilişkilerinin gerginleştiği süreçte Alman gemilerinin Boğazlar'dan geçişi meselesi patlak vermiştir. İngiltere, Türk Hükümeti'nin "refakat gemisi" olarak Boğazlar'dan Alman savaş gemilerine geçiş izni vermesini ciddi anlamda protesto etmiştir. Türk Hükümeti, bu gemilerin ticaret amaçlı, 20 ile 40 ton arasında küçük taşıma gemileri olduklarını iddia ederek, geçiş iznini savunmuştur. İngilizlerin, gemilerde top yuvası olması gerekçesi ile savaş gemisi niteliği taşıdıklarını iddia etmesi üzerine, Türk Hükümeti top yuvasının savaş gemisi için yeterli bir donanım olmadığı gerekçesini öne sürmüştür. Ocak 1944 tarihinden itibaren itirazları başlayan İngiltere, Mayıs sonunda Türk Hükümeti'ne Boğazlar'dan geçecek olan Alman gemilerinin savaş gereçleri ile donatıldığı bilgisini vermiş ve İngiltere, Türkler tarafından gemilerin durdurulmasını sağlamıştır. Ancak gemilerin taranmasının ardından Montrö Sözleşmesi'ne aykırı bir durum tespit edilememiş, gemilerin geçişine izin verilmiştir. Haziran aylarında İngilizler yine E.M.S. tipi üç geminin Boğazlardan geçeceğini ve durdurulmaları gerektiğini öne sürmüş, Türkler tarafından verilen arama talebi gemiler tarafından kabul edilmemiş ve gemilerin Karadeniz'den çıkışına izin verilmemiştir. Türk Hükümeti çıkmaza giren meselenin çözümü için Alman Büyükelçi Franz von Papen'den özel güvence alarak gemilerin geçişine müsaade etmiştir.³⁸⁵ Ancak Papen'den teminatın alınması ve iznin verilmesi arasında geçen sürede gemilerde arama yapan görevlilerin belli bir miktar silah, radar teçhizatı ve gemicilerin üniformalarını bulmaları üzerine gemilerin Karadeniz'e geçişleri engellenmiştir.³⁸⁶

Alman savaş gemisi meselesinin ardından Türk Hükümeti, Almanya'yı Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne aykırı davranmak gerekçesiyle protesto etmiştir. E.M.S. ve Mannheim sınıfı Alman gemilerinin Boğazlardan geçişi yasaklanmış ve Boğazlardan geçişine izin verilen Alman gemilerinin de çok sıkı bir şekilde aranması şartı konmuştur.³⁸⁷

³⁸⁵ Weisband, *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası III*, s.61.

³⁸⁶ Mustafa Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945", s.467.

³⁸⁷ Weisband, *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası III*, s.62-63.

Sovyetlerin Rejim Değişikliğine Yönelik Çabaları

İngiliz Hükümeti, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin değişikliği talebini desteklemiş, ABD önerisine olumlu yaklaşmıştır. Sovyet taleplerinin revizyonist çıkışı, Türk Hükümeti'ni endişelendirdiği gibi İngiltere'nin de Türk Boğazları üzerinde Rus baskısının olacağı yönünde düşüncelerini yeşertmiştir. İngiliz Hükümeti mevcut sistemin, Rus baskısını engellemek, Türkiye'nin karşı çıkabilirliğini arttırmak amacıyla tadilini gerekli görmüştür. Türkiye'nin “savaşan” olma durumunda ortaya çıkan belirsizlik, Sözleşme maddelerinden 2., 5., 10. ve 20. maddelerindeki hukuki boşluk ve Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne sözleşme hükümlerini uygulatmakta karşılaştığı zorluk, Sözleşme'nin tadili için ortaya atılan nedenler olmuştur. İngiliz arşiv belgelerinde bu görüşün geçtiği demece erişilmiştir.

İlk olarak Türkiye'nin “savaşan veya pek yakın savaş tehdidi altında” olduğu durum için öne sürülen bakış şöyle olmuştur:

“Genel olarak ve Sözleşmeden ayrı olarak, şimdi ki zamanın “barış zamanı” veya “Türkiye'nin savaşmakta olduğu savaş zamanı” olarak görülmesi gerektiği meselesi çok önemlidir. Türkiye, diğer müttefikler gibi, Almanya ve Japonya'ya da savaş ilan ettikleri ve onlarla henüz Barış Anlaşmaları imzalamadıkları için, şu anki sürecin “savaş zamanı, Türkiye'nin savaşan” olduğuna dair hiçbir şüphe yoktur. Sözleşmenin bakış açısına göre diğer iki alternatif; mevcut savaş döneminin, “savaş durumu” olduğu gerçeğine rağmen, Türkiye'nin hiçbir zaman (savaş zamanı olunduğuna) hemfikir olmayacağı, “savaş zamanı, Türkiye'nin savaşan olmayacağı” olarak görülmesi gerektiğidir, onun “savaşçı” olarak çok aktif olmaması ya da Türkiye'nin kendisini “yakın bir savaş tehlikesiyle tehdit edileceğini” düşündüğü bir zaman, mutlaka Sovyet Hükümeti'nin sebep olacağı saldırıdan dolayı, zorlukla sürdürülebilen bir tanım olabilirdi.”³⁸⁸

İngiliz bakışı, Türk Hükümeti'nin “savaşan” olma ya da “savaş zamanı” gerçekliklerine bakışının gözden geçirilmesi gerekliliği üzerinde durmuştur. Bu durum İngilizler için Montrö'nün değiştirilmesi için toplanması planlanan konferansı gerekli kılmıştır. Bir diğer Sözleşme tadilini gerekli kılan mesele, ticaret gemilerinin Boğazlar'dan geçişine ilişkin maddeler olmuştur.

³⁸⁸ PRO, FO 371/4243, “Boğazlar'dan Gemilerin Geçiş”, Tarih: 20.03.1946, s. 11728.

“Şimdiki Konvansiyonun şartlarındaki temel farklılıklar, "barış zamanı" veya "savaş zamanı, Türkiye'nin savaşmakta olduğu zaman" olarak kabul edilir, bu benim fikrime göre, Sözleşmenin ticaret gemilerinin Boğazlar'dan geçişine ilişkin 2. ve 5. maddelerinin karşılaştırılarak ve sözleşmenin savaş gemileriyle ilgili olarak 10. ve 20. maddeleri ile açığa çıkmıştır. 2. Madde, “barış zamanında ticaret gemilerinin, herhangi bir Bayrak altında ve her türlü yük ile aşağıdaki 3. maddede belirtilen herhangi bir formalite olmadan, gündüz ve gece boyunca sınırlar içerisinde tam geçiş ve dolaşma özgürlüğüne sahip olmalarını” sağlar. Söz konusu formaliteler mevcut meseleyi etkilememektedir. Madde, "savaş anında, Türkiye savaşan olduğunda, Türkiye ile savaş halindeki bir ülkeye ait olmayan ticaret gemilerinin, düşmana hiçbir şekilde yardım etmemeleri koşuluyla Boğazlar'da geçiş ve yön bulma özgürlüğünden yararlanmalarını sağlar. Bu gemiler Boğazlara gün geçtikçe girecek ve geçişleri her durumda Türk makamları tarafından belirtilecek rotadan gerçekleştirilecektir. ” Bu nedenle, 5. maddenin ikinci cümlesi, Türklere, ticaret gemilerinin geçişi üzerinde ek bir kontrol sağlar; ancak, arada ki fark hayati olmasa da sorunun ortaya çıktığı her durumda, uzlaşma kolayca sağlanamamıştır. Savaş gemileriyle ilgili olarak 10. ve 18. maddeye kadar olan maddeler savaş gemilerinin türlerine ve tonajlarına göre yolculuklarının amacına vb. bağlı olarak çeşitli koşullara tabii tutularak Boğazlar'dan geçebilmelerini sağlar ve 19. Madde, “savaş zamanında, Türkiye'nin savaşan olmadığı” savaş gemilerinin geçişi için benzer hükümler koymaktadır. Bununla birlikte, 20nci madde şu şekildedir: "Savaş sırasında, Türkiye savaşa girdiğinde, 10 ila 18 inci maddelerin hükümleri uygulanmayacaktır; savaş gemilerinin geçişi tamamen Türk Hükümeti'nin takdirine bırakılmalıdır." Bu elbette, zorluk noktasıdır. Örnek 3 üncü paragrafta ele alınacak olursa, Sovyet Hükümeti açık bir şekilde mayın tarama gemilerinin geçişi için izin istemiştir. Aynı zamanda, Türk Hükümeti açıkça hiçbir sıkıntı yaşamamış ve genel olarak Moskova ile şuan ki durumda sorunla ilgili herhangi bir anlaşmazlığı önlemek istemektedir.”³⁸⁹

İngiliz görüşüyle, Montrö Sözleşmesi'nin 5.maddesi, savaş zamanında Türkiye'nin savaşan olması durumunda, Türkiye ile savaş halinde bulunmayan ve Türkiye'ye karşı savaşta olan devletlere yardım taşımamak koşulu ile ticaret gemilerinin geçişi serbestlik ilkesine bağlıdır. Ancak bu gemilerin geçişi Türk Hükümeti tarafından belirlenen bir rota üzerinden gerçekleşecektir. Bu durumun Türkiye'ye ek kontrol hakkı tanınmasının sorun çıkaracağı öne sürülmüştür. İngilizler, bu sorunun çözümü için Sözleşme'nin değiştirilmesinin gerekliliği üzerinde durmuştur. İngilizlere göre, Sözleşmenin tadilini gerekli kılan bir diğer mesele Türk-Sovyet ilişkilerinin geldiği noktanın sözleşme hükümlerinin uygulanmasını zorlaştırmasıdır. Bu husus İngiliz diplomatik yazışmalarında şöyle geçmiştir:

“İngiliz Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na ve aşağıda belirtilenlere bağlı olarak, fikrimce Türklere öngörülen dönemin "savaş zamanı, Türkiye'nin savaşçı olduğu" olarak kabul edilmesi

³⁸⁹ PRO FO 371/4243, “Boğazlar’dan Gemilerin Geçişi”, Tarih: 20.03.1946, s. 11728.

gerektiğini düşündüğümüzü söylemeliyiz. Ancak, Türk Hükümeti tarafından Montrö Sözleşmesi'nin ilgili hükümlerinin uygulanmasından kaynaklanan Sovyet Hükümeti ile herhangi bir anlaşmazlıktan kaçınma isteklerinin haklı olduğunu düşünüyoruz. Mesela, üç Sovyet mayın tarama gemisi geçişinde hiçbir zorluk çıkarmamakta ve usulsüzlük konusunda resmi bir bildirimde bulunmamakta haklı olduklarını düşünüyoruz. Bununla birlikte, elbette Montrö Sözleşmesi'ni uluslararası istişaresi yapılarına kadar, dahası ABD Hükümeti ve İngiliz Hükümeti tarafından revize edilene kadar yürürlükte olarak görüyoruz. Bu nedenle usulsüzlükler için çok az mazeret vardır ve eğer Sovyet Hükümeti Sözleşmeyi sık sık ihlal etmeye kalkışrsa veya çok açık bir ihlalde bulunursa, Türk Hükümeti'nin Sovyet Hükümeti'ne Sözleşme'nin hükümlerini hatırlatmakta haklı olacağını düşünüyoruz. Bu durumda bile, Türk Hükümeti, mevcut durumun özellikleri ve Sözleşme'nin mevcut koşullara göre kötü düzenlenmesi göz önüne alındığında, Sovyet Hükümeti'ne Sözleşme hükümlerini hatırlatmadan başka bir eylemde bulunmadan önce dikkatlice düşünmek akıllıca olacaktır.”³⁹⁰

İngilizler, Boğazlar'dan geçişte Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin uyguladığı usulsüzlüklere karşı resmi veya askeri eylemlerde bulunamamasını, sözleşmenin mevcut koşullara göre düzenlenmemesine bağlamıştır. Sözleşme uyarınca “barış zamanı” ve “savaş zamanı” ayrımlarının her zaman keskin şekilde çizilemeyeceği belirtilmiştir. Düşman güçler ile savaşın teknik olarak sonlandırıldığı ancak bir ateşkes anlaşmasının imzalanmadığı durumlarda, zamanın gerçek anlamda bir ateşkes dönemi olarak ele alınamayacağını düşünmüşlerdir. Sözleşmeye göre savaş zamanında Türkiye'nin savaşan olması halinde savaş gemilerinin geçişinin Türk Hükümeti'nin yetkisine bırakılması, yasal olarak Türkiye'nin “dönemin” belirlenmesinde yaşayacağı sorunu gözler önüne sermektedir. İngiliz-Amerikan görüşünün yer aldığı arşiv belgesinde Türkiye'nin dönemi belirlemekte ve sözleşme hükümlerini uygulatmakta yaşayacağı sorunlara, Sovyet talepleri ile örneklendirilerek dikkat çekilmiştir:

“Normal şartlarda fiili savaş halinin sona ermesini genellikle barış anlaşmasının oldukça hızlı bir şekilde sonuçlanması izler. Bu, örneğin, son savaştan sonra olan durumdur. Mevcut durumun bir ara dönem olarak uzatıldığı zaman, belli bir noktada ismin ötesinde bir barış hali olan durumu anlayıp anlamayacağınız açıkça bir sorun haline gelir ve ayrıca, Türkiye gibi bir ülkenin, savaş gemilerinin geçişine izin verip vermeme yetkisine tamamen sahip olduğu pozisyonunu devam ettirmek için teknik bir savaş halinin varlığını savunmakta haklı olup olmayacağı da bir sorun olabilir. Mesela, Sovyet Hükümeti, her koşulda Türkiye tarafından böyle bir savunmada bulunmanın tam bir teknik olduğu ve Sözleşme'nin amaçları doğrultusunda bir barış halinin mevcut olduğunun kabul edilmesi gerektiğine karar vermekten korkuyorsa, iyi bir çözüm bulmanın tamamen kolay olamayabileceğini düşünüyorum.”³⁹¹

³⁹⁰ PRO, FO 371/4243, “Boğazlar'dan Gemilerin Geçiş”, Tarih: 20.03.1946, s. 11728.

³⁹¹ PRO, FO 371/4243, “Boğazlar'dan Gemilerin Geçiş”, Tarih: 20.03.1946, s. 11728.

İngiltere arşiv belgelerinde, Türk Boğazları'ndan üç Sovyet mayın gemisinin geçişi üzerine gerçekleşen görüşmeler yer almıştır. Ankara'daki İngiliz elçiliğinden İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen durum raporunda bu geçiş şöyle anlatılmıştır:

“Kısa süre önce üç Sovyet mayın gemisi geceleyin Boğazlardan geçmiştir. Geldikleri bildirilmiş, ancak gece geçitleri için izin istenmemiş veya verilmemiştir. Türkler hiçbir sıkıntı yaratmamıştır ve şimdiki niyetleri resmi bir usulsüzlük ihbarında bulunmak gibi gözükmemektedir.”³⁹²

Sovyet mayın gemilerinin geçişi üzerine İngiliz Deniz Kuvvetlerinin verdiği detaylı bilgiler ve değerlendirmeler aşağıdaki gibidir:

“I. Sovyet mayın gemilerinin Ankara Telgraf No.159'da belirtilen Çanakkale Boğazı'ndan geçişi ile ilgili ve konulara ilişkin noktalar hakkında değerlendirme istediniz.

II. Bu üç mayın gemisi Kanada'dan Karadeniz'e geçmekteydi. Kıdemli Subay'ın gemisinde, daha önce mayın tarama gemilerinin teslim edilmesine yardımcı olan bir İngiliz Deniz İrtibat Subayı vardı. Subay'ın Ankara'ya başvurduktan sonra Londra'daki Türk Büyükelçiliği'nden alınan bir Türk vizesi vardı. Rusların resmi olarak Türklere haber verip vermediğini bilmiyoruz ancak gemilerin gitmesinde vize için başvuruda bulunduklarını bilmeleri gerekirdi.

III. Üç mayın tarama gemisi, Koramiral tarafından Malta ve Çanakkale Boğazı'nda verilen üç yol seçeneğinden birinde denize açıldı. Bunlardan hangisinin alındığı henüz kesin değil.

IV. 4 Şubat'ın ilk ışıklarıyla Çanakkale Boğazı girişindeki üç mil sınırına ulaştılar. Üst Subayın, İstanbul'a varışının 5. gün ışığında gerçekleşmesi için üç saat boyunca üç mil sınırının dışında kalmak için izin istemek üzere Sahil Sinyal İstasyonu ile karşılıklı olarak sinyaller verildi. Bu istek, Türk makamları tarafından reddedildi ve derhal Çanakkale'ye doğru ilerlemesi ve kılavuz alması istendi. Türk talimatlarına uymak ve aynı zamanda İstanbul'a gün ışığında ulaşmayı garantilemek için Üst Subay üç mil sınırından Çanakkale'ye üç noktadan ilerledi.

V. 4 Şubat'ta saat 12:00-14:00 arasında bir sürede, kılavuz Çanakkale'de gemiye bindirilmiş ve mayın tarama gemileri 5 Şubat sabahı saat 07:00'de İstanbul'da güvenlik altına alınmıştır.

VI.(...) İlke meselesine gelince, Türk Hükümeti'nin, gerçekleştirilmesini isteyebilecekleri eylemi güçlendirmek amacıyla, bunun bir barış ya da savaş zamanı olduğu görüşümüzün kesin bir şekilde ifadesiyle taahhüt almaya çalıştığını düşünüyoruz. Eğer savuşturulabilirse kesin bir cevap vermemek akıllıca olabilir. Talebin samimiysiz olarak görüldüğü gerçeğiyle birlikte Boğazlar'dan geçişin aslında gece gerçekleşmemesi ve Montrö Sözleşmesi'nin gerektirdiği diğer tüm formalitelerin yerine getirildiği görülmektedir.

³⁹² PRO, FO 371/4243, “Boğazlar'dan Gemilerin Geçiş”, Tarih: 14.03.1946, s. 11728.

VII. Bir görüşü ifade etmemiz gerekirse, bizim düşüncemiz şu an ki durum tartışmasız bir savaş zamanıdır ve Türkiye savaşan ülkedir. Sonuçta Türkiye savaş ilan etmiştir ve Barış Antlaşmaları henüz Almanya ile veya uydu güçleriyle imzalanmamıştır.”³⁹³

Montrö Boğazlar Sözleşmesi uyarınca belirlenen rejimin Türk Hükümetince uygulanmasında yetersiz kaldığı iddiaları ile sözleşmenin revizyonu meselesinde, Müttefik Devletler, Mihver Devletlere ait savaş gemilerinin Boğazlar’dan geçiş sağlayarak Karadeniz’de tehdit oluşturduğunu ileri sürmüş ve Montrö’de geçerli kılınan rejimin gerekliliği üzerine görüşmeler gerçekleştirmişlerdir. Sovyetler Birliği’nin Londra Maslahatgüzarı Monseur Konstantine Koukin, Türkiye’nin savaş sırasında boğazları kullanımı üzerine İngiltere Dışişleri Bakanı Ernest Bevin’e şu raporu sunmuştur:

“Son savaşta gerçekleşen olaylar, 1936’da Montrö’de imzalanan Boğazlar Sözleşmesi’nin kurduğu Karadeniz Boğazlarının rejiminin, Karadeniz Güçlerinin güvenlik çıkarlarına uymadığını ve şartları sağlamadığını açıkça ortaya koymuştur. Bu Boğazların, Karadeniz Güçlerine zarar verecek amaçlarla kullanılmasının engellenmesi gerekmektedir. Mihver Devletler’in savaş gemilerini ve yardımcı deniz gemilerini Boğazlar’dan geçerek Karadeniz’e ve Karadeniz dışına çıkardıkları ve o sırada Sovyet Hükümeti tarafından Türkiye Hükümeti’ne uygulanan diplomatik girişim ve protestolara neden olan bu savaş sırasında bir kaç olayı hatırlamak yeterlidir. 9 Temmuz 1941’de Alman Komutanlığı Boğazlar’dan Karadeniz’e bir Alman devriye gemisi olan Seefalke’yi geçirmiş ve bu Boğazlar Sözleşmesi’nin ağır ihlali olan ve Sovyet Hükümeti tarafından Türk Hükümetine yapılan bir ibrazı yol açmıştır. 1941 yılının Ağustos ayında Türk makamları, İtalyan yardımcı deniz gemisi “Tarvisio” nın Boğazlardan Karadeniz’e geçmesine izin vermiş ve bu bir İtalyan yardımcı deniz gemisinin Karadeniz’e geçişinin Boğazlar Sözleşmesi’nin ihlali olacağı gerçeği sebebiyle Sovyet Hükümeti tarafından Türk Hükümeti’ne yapılan bir ibraz ile sonuçlanmıştır. 4 Kasım 1942’de, Sovyet Hükümeti, Türk Hükümeti’nin dikkatini, Almanya’nın 140.000 tonluk ticari gemi kılığındaki yardımcı deniz gemilerinin Boğazlar’dan Karadeniz’e geçmek niyetinde olduğuna bir kez daha çekmiştir. Bu gemiler Mihver Güçlerinin birliklerinin ve mühimmatlarının Karadeniz’e taşınması içindi. Onların ibrazında Sovyet Hükümeti, “söz konusu gemilerin Boğazlardan Karadeniz’e geçilmesinin, Montrö’de yapılan Boğazların rejimine ilişkin Sözleşmenin açık bir şekilde ihlal edileceğini, çünkü bu gemilerin Alman hükümetinin emrinde olduğunu ve aslında yardımcı deniz gemileri olduğunu” vurgulamıştır. 1944 yılının Haziran ayında Sovyet Hükümeti, Mayıs ayının sonunda ve Haziran 1944’in başında, Karadeniz’den Alman savaş gemilerinin ve Karadeniz’deki deniz hareketlerinde yer alan ‘Ems’ tipi (sekiz gemi) ve ‘Kriegtransport’ tipi (beş gemi) çeşitli yardımcı deniz gemileri Ege Denizi’ne Boğazlardan geçişi sırasında bir dizi vaka olduğu gerçeğine dayalı protestolarını belirtmiştir. Yukarıdaki gerçeklerden, Almanya ve müttefiklerine karşı son savaş

³⁹³ PRO, ADM R/5081, “M.059431/46”, 29.03.1946.

sırasında Boğazlar Sözleşmesi'nin, düşman güçlerinin Boğazları, Sovyetler Birliği ve diğer Müttefik Devletlere karşı askeri amaçlar için kullanmalarını engellenemediği ve Türk Hükümeti'nin bu durum için cevap veremeyeceği açıktır."³⁹⁴

M. Koukin bu raporun ardından ileride bahsedilecek olan Sovyet Hükümeti'nin Türk Hükümeti'ne gönderdiği notaya yer vermiştir. Bevin'in verdiği cevapta Sovyet notası değerlendirilmiştir.

2.2.2.2.2. Yakınlaşma Çabaları

Mart 1944'te, Sovyet Orduları, Almanları Ukrayna'dan çıkarmıştı ve Sovyetler'in Romanya ile sınırı kesişmiştir. Müttefikler, İtalya'yı kontrol altına almış ve Fransa'daki ikinci cephenin açılmasına çok az kalmıştır. Yaz aylarında Sovyet birliklerinin de Polonya'ya geçmesi planlanmıştır. Bu durumda Almanya'nın yenilgisi açıkça kaçınılmaz gözüküyordu. İnönü, Almanya'yla ilişkileri kesmek ve Türkiye'yi müttefiklerin yanına yerleştirmek için dış ve iç politikada değişiklikler yapmaya başlamıştır.³⁹⁵ İnönü Türk dış politikasında yeni gerçeklere ayak uydurmak niyetiyle adımlar atmıştır. Müttefik devletler ile ilişkilerinin onarılması için Almanlar ile ilişkilerin hem siyasi hem ekonomik yönden kesilmesi gerekmiştir. Mihver Devletlerin Boğazlardan geçişinin engellenmesi Müttefik Devletler ile Türkiye ilişkilerinde önemi büyük olmuştur.³⁹⁶

2.2.2.2.2.1. Almanya'ya Krom Sevkiyatının Durdurulması

ABD ve İngiltere, savaştan önce olmayan Türkiye'ye savaş ile ilgili bilgi vermekten kaçınmış, Türkiye ise savaş stratejileri ile ilgili bilgi almadan savaşa girmeye razı olmamıştır. Müttefik Devletler ile Türkiye arasında yaşanan güven bunalımı sonrasında "Almanya'ya krom sevkiyatı" oldukça büyük önem taşımaya başlamıştır. Bu süreçte krom meselesinin ortaya çıkmasının sebebi, Almanya ile Türkiye arasında imzalanmış

³⁹⁴ PRO, FO 371/ R11762, "Sovyetler Birliği Hükümeti ile Türkiye Hükümetleri, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri Hükümetleri Arasında Montrö Sözleşmesinin Revizyonu", Tarih: 08.08.1946, s. 11787-12192.

³⁹⁵ Vanderlippe, a.g.e., s.77.

³⁹⁶ Weisband, *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası III*, s.53.

olan ticaret anlaşması 30 Nisan 1944 tarihinde sona erecek olması ve bundan dolayı da bir Alman heyetinin anlaşmanın uzatılması için Türkiye'ye gelmiş olmasıdır.³⁹⁷

Müttefik devletler, Türk-Alman ticaretine yönelik tepkilerini, Türklere sert biçimde bir çok yolla göstermeyi düşünmüşlerdir. Amerikan elçisi Steinhardt'a göre, bu tepki Almanya'ya sevkiyatın gerçekleştiği Bulgaristan ile Türkiye sınırlarını bağlayan Meriç Köprüsü'nün yıkılması ile verilmeliydi. Ekonomik kısıtlamaların Türkiye'ye verilecek en önemli tepki olabileceği düşüncesi Müttefikler tarafından düşünülmüş, Türkiye'den satın alımı bırakmak ve Türk limanlarını ablukaya almak gibi seçenekler değerlendirilmiştir. Ancak satın alımın kesilmesi, Türk piyasalarını Almanya eline bırakmak anlamına gelmiştir. Türk limanlarının ablukası da Türk ekonomisini doğrudan etkileyebilirdi. Batılı Müttefiklerin niyeti, Türkiye'yi mümkün olduğu kadar kısa sürede kendi politikalarına çekmek ve bunu sağlarken yapılacak baskının Türkiye'yi Almanya'ya itmesini engellemektir. Bu nedenle elçilikler vasıtasıyla protesto notaları Türkiye'ye yönelik bu noktada atılması gereken adım olarak kararlaştırılmıştır. İngiltere ve Amerika Büyükelçileri 19 Nisan 1944 tarihinde Almanya'ya krom sevk edilmesinden dolayı Numan Menemencioğlu'na notalarını sunmuşlardır. Menemencioğlu, ertesi gün Amerikan Büyükelçi Steinhardt'a, Almanya'ya Şubat 1944'te 6.752 ton krom cevheri ihraç edilmesine karşın bu rakamın ayda 4.000 tona indirildiğini bildirmiştir. Ayrıca Müttefik devletlere, 20 Nisan 1944 tarihinde, Almanya'ya yapılan krom ihracatının durdurulduğu bildirilmiştir. Türk Hükümeti bu kararı alırken, dış politikanın temel taşı olarak Türk-İngiliz ittifakını göz önünde bulundurmıştır.³⁹⁸ Menemencioğlu alınan kararı TBMM'de şu şekilde açıklamıştır:

“1939’da kabul buyurmuş olduğunuz ve o zamandan beri heran tasvip etmiş olduğunuz haricî siyasetimizin umdesi ve esası İngilizlerle olan ittifak muahedesi olduğuna göre biz bitaraf değiliz arkadaşlar. O halde müttefiklerin bize vermiş oldukları notayı bir bitaraf Devlet gibi değil bir müttefik devlet gibi tetkik etmemiz lazım gelir...Bu muahedemize nazaran hükümet vaziyeti yakından tetkik etti. Krom müttefiklerce doğrudan doğruya malzemei harbiye imaline yarayan ve binaenaleyh kendi aleyhlerine müteveccih olarak yapılmış bütün topların ve tüfeklerin daha kuvvetli çeliklerden

³⁹⁷ Mustafa Aydın, “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945”, s.465-466.

³⁹⁸ Weisband, *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası III*, s.53-56.

imaline salih olan bir maddedir, ki bunun bir müttefik tarafından kendi düşmanlarına verilmemesini rica etmekle istedikleri teşriki mesaî sırf bitarafılık hukuku bakımından tetkik edilecek mahiyette değildir. Arkadaşlar; bu itibarla hükümetimiz krom meselesi hakkında bu sabah ki son kararıyla yarın akşam saat yediden itibaren Türkiye'den Almanya'ya veya Mihver Devletlerine krom ihracatının men edilmesine karar vermiştir."³⁹⁹

Krom sevkiyatının tamamen durdurulması adına yapılan görüşmeler neticesinde, Türkiye, İngiltere ve ABD arasında bir ticaret anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre, Türkiye Mihver Devletler ile ticaretini azalttıkça Müttefik devletler ithalat ve ihracat açığını mümkün olduğunca karşılamaya çalışacaktır. Türkiye, Mihver Devletler ile ticaretini %50 oranında azaltmasına karşın İngiltere ve Amerika'dan taaddüt almıştır.⁴⁰⁰

2.2.2.2.2. Numan Menemencioğlu'nun İstifası

Alman savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçme meselesinin ardından Boğazlar Alman gemilerine kapatılmıştır. Ancak Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, İngiliz Hükümeti'nin Boğazların Mihver Devletlere kapatılmasını istediğini anlamıştır. Menemencioğlu'nun İngiltere'nin isteğine sıcak bakmamasının sebebi Mihver Devletlerini gizliden desteklemesi değil, Sovyetler Birliği ile ilgili olmuştur. Menemencioğlu bu tutumunu şu gerekçeye dayandırmıştır; *"Müttefiklerimiz diye kolladığımız devletler, Montreux Anlaşması'nın kendi ulusal politikamızın aracı olmasına göz yumuşumuz karşısında, bir gün aynı şeyi Türkiye'ye karşı kullanabilir."*⁴⁰¹ Menemencioğlu ayrıca Türkiye'nin henüz tarafı olmadığı bir savaşta, savaş durumunda kapatabileceği Boğazlar'ı, anlaşmayı ihlal ederek, yalnızca bir defa dahi olsa, işbirliği yaptığı devletler yararına politika aracı yapması, savaş sonrasında uluslararası politikada Türkiye'yi zor duruma düşüreceğini savunmuştur. Böylesi bir politika, Sovyetler Birliği'nin ısrarla Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesinin gerekliliği savını güçlendirmiş olacaktır.⁴⁰²

³⁹⁹ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre VII, İçtima Senesi 1, c. 9, 20.04.1944, s. 98.

⁴⁰⁰ Mustafa Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945", s.466.

⁴⁰¹ Weisband, *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası III*, s.64-65.

⁴⁰² Weisband, a.g.e., s.65.

Menemencioğlu, bakanlığı sırasında büyük ölçüde İnönü'nün belirlediği dış politikayı uygulamakla birlikte, savaş boyu tarafsızlık anlayışı, İngiltere ile işbirliği, Sovyetler'in Balkan politikalarını engellemek üzere bir yaklaşım içerisinde olmuştur. Menemencioğlu'nun bu politikası Almanya'nın savaşta etkin olduğu zamanlarda fayda getirse de, artık Almanya'nın yenileceğinin anlaşıldığı bu dönemde etkisini yitirmiştir. Türkiye'nin "Mihver yanlısı Bakanı" Menemencioğlu'nun politikasının artık değiştirilmesi gerekmiştir. İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden, kabinesine 4 Haziran 1944 tarihinde hazırlamış olduğu raporu sunmuştur. Raporda Türkiye politikasında değişikliğe gidilmesi gerektiği belirtilmiştir. Türkiye raporun yazıldığı gün, Eden'in raporundan habersiz olarak, Alman savaş gemilerinin Montrö'ye aykırı olarak Boğazlar'dan geçişini protesto etmiştir.⁴⁰³ İngilizler, Numan Menemencioğlu'nun silah, mayın ve mühimmatla dolu gizli ambarlar içeren Alman nakliye gemilerinin geçişini kolaylaştırdığından şüphelenmiştir. Bunun üzerine Türk Hükümeti, ilişkilerini iyileştirmek istediği dönemde Menemencioğlu'nun istifasını talep etmiştir. Numan Menemencioğlu'nun istifasının ardından Şükrü Saraçoğlu, dışişleri bakanı olarak görevi almış ve Türkiye'nin Almanlara yardım etmek için başka bir şey yapmayacağına dair güvence vermiştir.⁴⁰⁴ Menemencioğlu'nun istifasını Montrö'ye aykırı şekilde geçişine izin verilen Alman gemileri getirmiştir. Franz von Papen anılarında, Menemencioğlu'nun istifasındaki kendi rolünü kabul etmiş, Papen'in şahsi taahhüdüne dayanarak, Menemencioğlu'nun geçiş izni verdiğini belirtmiştir.⁴⁰⁵

Menemencioğlu'nun istifası Türk Hükümeti'nin İngiltere ile ilişkisini yeniden tesis etmede önemli bir mesaj niteliği taşımıştır. Müttefik devletler bu mesajı olumlu karşılamıştır. 18 Haziran 1944 tarihli New York Times gazetesinde, Menemencioğlu'nun istifasının, Sovyetler Birliği ve İngiltere'yi memnun etmek için Türk Hükümeti tarafından kabul edildiği belirtilmiştir.⁴⁰⁶

⁴⁰³ Korkmazcan, a.g.e., s.265-266.

⁴⁰⁴ Macfie, a.g.e., s.245.

⁴⁰⁵ Korkmazcan, a.g.e., s.267.

⁴⁰⁶ Korkmazcan, a.g.e., s.268.

2.2.2.2.3. Türk-Alman İlişkilerinin Kesilmesi

Türkiye'nin Müttefik devletler ile ilişkilerini düzeltme yolundaki adımlar, Almanlarla siyasi ve ekonomik ilişkilerini sonlandırma kararı ile devam etmiştir. Türkiye'nin Almanya ile ticari ilişkilerini kesmesi, Müttefik Devletlerin Türkiye'nin ticari açığını kapatması için destek gerektiği anlamına gelmektedir. Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, İngiltere'nin mali desteği garanti etmesi durumunda Türkiye'nin İngiltere'nin talebine olumlu cevap vereceğini bildirmiştir. İngiliz Hükümeti, Türk Hükümeti'nin teklifini kabul etmiş, mali konularda kolaylık sağlayacağını belirtmiştir.⁴⁰⁷ 2 Ağustos 1944 tarihinde Türkiye, Almanya ile ilişkilerini sonlandırdığını duyurmuştur.⁴⁰⁸

Almanya ile ilişkilerin kesilmesinden sonra ülkesine dönen Franz von Papen'in anılarında bu kararın Müttefik baskısı ile alındığı belirtilmiştir. Papen, İnönü'nün Hitler'in arzu ettiği gibi batılı müttefiklere aracılık görevlerini gerçekleştirdiğini belirtmiş, İstanbul'un hava saldırısı ile bombalanması gerektiğini düşünen Ribbentrop'a karşın Hitler'in bu durumu anlayışla karşıladığını aktarmıştır. Türk Hükümeti'nin Almanlarla ilişkilerini kesme kararından sonra, Alman saldırısını beklediği, *New York Times*'in haberinde yer alan, Türkiye'nin savaş kararı almak için hava desteğini şart koştuğu bilgisi örnek gösterilmektedir.⁴⁰⁹

Türk Hükümeti'nin kararının ardından Müttefiklerin tepkileri farklılık göstermiştir. İngiltere 27 Temmuz 1944 tarihinde bir mektupla, alınan kararı memnuniyetle karşıladığını belirtmiştir. Bu karar ile Türk-İngiliz ittifakının tekrar teyit edildiği mesajı verilen mektup, Türkiye'yi tekrar İngiltere'nin müttefiki yapmıştır. Sovyetler Birliği'nin tepkisi oldukça sert olmuş, Türk Hükümeti kararının çok geç ve anlamsız olduğu belirtilmiştir. Molotov, Kasım 1943 tarihlerinden itibaren Türkiye'ye savaşa girmesi yönünde arzusunun olduğunu, savaşı kısaltmak için Türkiye'nin oldukça uzun süredir davet edildiğini, artık bu safhada alınan bu tavrın çok geç kalınmış bir politika olduğunu düşünmüştür. Türk Hükümeti'nin bu kararın Batılı Müttefikleri ile ilişkilerini tekrar

⁴⁰⁷ Mustafa Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945", s.469.

⁴⁰⁸ Erkin, a.g.e., s.244.

⁴⁰⁹ Korkmazcan, a.g.e., s.271-272.

yakınlaştırma arzusu ile aldığı öğrenmesi üzerine Sovyetler Birliği, Türkiye'nin savaşa girme konusuna tamamıyla ilgisiz kalmıştır.⁴¹⁰ 2 Ağustos 1944 tarihli Pravda gazetesinde yayınlanan yazıda Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerini kesme durumunu “hesaplı bir oportünizm” olarak değerlendirmiştir. Amerika, İngilizler ile ortak bir tutum sergilemiş, Türkiye'nin Almanlar ile diplomatik ilişkilerinin kesmesini, “*etken bir biçimde savaşa katılmaya doğru atılmış bir adım*” olduğunu belirtmiştir.⁴¹¹ Türk Hükümeti, iç ve dış politik hamleler ile Müttefik Devletlerin arzu ettikleri çizgiye gelmeye çalışmıştır.

2.2.3. Türkiye'nin Savaş İlanı ve Savaş Sonu Boğazlar Meselesi

Türk Hükümeti, savaşa dahil olma üzerine attığı adımlarda Batılı Müttefikler ile iyi ilişkiler kurmak, Sovyetler Birliği ile de bir *modus vivendi*⁴¹² yaparak ilişkileri temin etmek istemiştir.⁴¹³ Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerini kesmesinin, bu amaçlara hizmet edeceği düşünülmüştür. Türkiye Batılı müttefikleri ile ilişkilerinde bir adım ileriye gitmeyi başarmış olsa da, Ruslara karşı yaklaşma çabalarında karşılık bulamamıştır. Ancak Türkiye'nin Müttefik devletlere jestleri devam etmiştir. Türk Hükümeti, 3 Ocak 1945 tarihinde Japonya ile ilişkilerini sonlandırdığını duyurmuş, yine ocak ayında Sovyetler Birliği'ne ait savaş mühimmatı taşıyan gemilerin Boğazlar'dan geçişine izin vermiştir.⁴¹⁴ Böylece Türkiye'nin 1945 yılına girerken, Batılı Müttefikler ile ilişkileri düzelmiş olsa da, Sovyetler Birliği üzerine endişeleri artarak devam etmiştir. Rusların Balkanlar ve Orta Avrupa'yı işgali Türk Hükümeti'nin Sovyetler Birliği üzerine öngördüğü senaryoların gerçekliğini gözler önüne sermiştir.⁴¹⁵

2.2.3.1. Yalta Konferansı

Yalta Konferansı, savaşın sonlarına doğru Churchill, Roosevelt ve Stalin olarak üç büyüklerinde yer aldığı 4-11 Şubat 1945 tarihleri arasında gerçekleşen, hem savaş ile

⁴¹⁰ Mustafa Aydın, a.g.e., s.470.

⁴¹¹ Weisband, a.g.e., s.68-70.

⁴¹² Modos Vivendi, Latince ‘geçici uzlaşma’ demektir. Bkz. Faruk Sönmezoğlu, “Uluslararası İlişkiler Sözlüğü”, s.487.

⁴¹³ Weisband, a.g.e., s.74.

⁴¹⁴ Weisband, a.g.e., s.101-102.

⁴¹⁵ Armaoğlu, a.g.e., s.505.

ilgili hem de savaş sonrası “Yeni Dünya Düzeni” ile ilgili önemli kararların alındığı bir mecra olmuştur. Ayrıca konferans, Türkiye’yi ilgilendiren meseleler, özellikle Boğazlar konusunda da önemlidir.⁴¹⁶ Türkiye ilk olarak Birleşmiş Milletler’e alınacak devletler için konulacak şartlar görüşmelerinde konu olmuştur. Stalin, Türkiye’yi kastederek, “bazı ülkelerin kazanandan yana olmak üzerine yatırım yaptıklarını” ileri sürmüştür. Churchill’ın Türkiye lehinde tutumu dikkat çekmiş, Türkiye’nin önemli bir dönemde Müttefik Devletlere dostça yardımcı olduğunu hatırlatmıştır.⁴¹⁷ 10 Şubat 1945 günü, Stalin toplantıda ilk olarak Montrö Sözleşmesi’nin değişikliği talebini sunmuştur. Stalin’e göre, Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Sovyetler Birliği’nin Milletler Cemiyeti üyesi olduğu, ancak İngiltere ve Amerika ile arasının açık olduğu, dolayısıyla da Sovyetler Birliği’nin etkin kılınmadığı bir dönemde kabul ettirilmiştir. Ancak şimdi koşullar değişmiş, Montrö dönem olaylarının gerisinde kalmıştır.⁴¹⁸ Stalin’in görüşlerini Churchill ve Roosevelt kabul etmiş, Sovyetlere daha geniş geçiş serbestisi tanınması kararlaştırılmıştır. İngiltere, Türkiye’nin bağımsızlığı konusunda garanti verilmesi görüşünü benimsemiş, Amerika da Türklerin Boğazlar üzerindeki egemenliğinin ihlaline karşı çıktığını belirtmiştir.⁴¹⁹ Roosevelt’in bu görüşünü ABD Dışışleri Bakanlığı Avrupa İşleri Dairesi raporuna bağılı kalarak ifade ettiğı anlaşılmıştır. Raporda, Boğazlar için Türkiye’nin en uygun bekçi olduğu belirtilmiş, Montrö Sözleşmesi’nde yapılacak büyük bir değişikliğin Türkiye’nin egemenlik haklarına zarar vereceğı vurgulanmıştır.⁴²⁰

Sovyetler, Montrö Boğazlar Sözleşmesi’nde değişiklik yapılarak Türk Boğazlarının denetiminde Karadeniz’e kıyısı olan devletlere ayrıcalıklar tanınması konusunda direktmiştir. Ancak konferansta alınan kararlarda Sovyetlerin talepleri dikkate alınmamıştır. Moskova’da Stalin tekrar, Sovyetlere yönelik ‘uygun olmayan’ ve ‘işgal’ olarak gördüğü Montrö Sözleşmesi’nden duyduğı memnuniyetsizliğe dikkat çekmiştir. Özellikle, Türkiye’nin savaş tehdidi zamanında Boğazların kapanmasına karar verme gücüne itiraz etmiştir. Türkiye’nin ‘boğazlarda ki Rus ticaretine hakim olması’ gibi bir durumu kabul edememiştir. Benzer şekilde, Yalta’da da ‘Türkiye gibi küçük bir devletin

⁴¹⁶ Mustafa Aydın, “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945”, s.472.

⁴¹⁷ Weisband, a.g.e., s.104-105.

⁴¹⁸ Mustafa Aydın, “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945”, s.472.

⁴¹⁹ Armaoğlu, a.g.e., s.506.

⁴²⁰ Korkmazcan, a.g.e., s.279-280.

Rusya gibi büyük bir ülkenin boğazını tutmaya devam etmesinin' dayanılmaz olduğuna dikkat çekmiştir. Sovyetler, Türklere gemilerini Boğazlardan geçirmesi için yalvarmak zorunda kalmamalıdır ve Boğazlarda Süveyş Kanalı'na benzeyen yeni bir rejim kurulmalıdır.⁴²¹ Sovyetler Birliği, bu süreçte Boğazlarda ayrıcalıklı statüyü kabul ettirememiştir. Yalta'da kabul edilen sözleşmenin değişikliği için Londra'da yapılması planlanan toplantı da, hiçbir zaman gerçekleştirilmemiştir.

2.2.3.2. Türkiye'nin Savaş İlanı

Türkiye, Yalta Konferansı'nın ardından 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiş ve 27 Şubat 1945'te Türkiye, San Francisco Konferansı'na katılmış, Birleşmiş Milletler Deklarasyonu'nu imzalamıştır.⁴²² Yalta Konferansı'nda alınan karara göre Birleşmiş Milletler'de yer almak isteyen ülkelerin 1 Mart 1945'e kadar Mihver Devletlere savaş ilan etmeleri gerekiyordu. Bu karar üzerine Türk Dışişleri Bakanı Hasan Saka şunları söylemiştir: *“İngiliz Hükümetinin bu son önerisi... ulusumuzun Müttefik davasına daha güçlü bir katkıda bulunma imkan ve fırsatını vermektedir.”*⁴²³

Türkiye'nin savaş ilanı, Birleşmiş Milletler toplantısına katılmanın yanında, İngiltere'nin arzusuyla Nisan 1944'te kesilen, Amerikan Ödünç Verme ve Kiralama Yasası kapsamınca yaptığı yardımların, 23 Şubat 1945 tarihinden itibaren tekrar başlamasını olanaklı kılmıştır. Bu yardım kapsamında, Amerika'nın savunma gereçlerini, hizmeti ve bilgilerini devam ettirmesi, Türkiye'nin de hizmet, madde, kolaylık ve bilgileri sağlayabilecek durumda olduğunda ABD'ye sağlaması kararlaştırılmıştır.⁴²⁴

19 Mart 1945 Tarihli Sovyet Notası

Türk Hükümeti, Sovyetlerin düşmancıl politikalarını engellemek için Kahire Konferansı'nda Batılı müttefikleri ile arası bozuk iken Menemencioğlu'nun

⁴²¹ Macfie, a.g.e., s.245-246.

⁴²² Vanderlippe, a.g.e., s.79.

⁴²³ Weisband, a.g.e., s.110.

⁴²⁴ Korkmazcan, a.g.e., s.283.

girişimleriyle Sovyetlerle iyi ilişkiler kurmaya çalışmış, ancak Rusların umursamaz tavırları ile karşılaşmıştır. 1944 yılları ortasında, Batılı devletler ile ilişkilerin sıfıra indiği ve Almanya'nın çöktüğü dönemde, Sovyetler Birliği Türkiye'nin arayışlarına rağmen karşılık vermemiştir.⁴²⁵ Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı yürüttüğü aleyhte kampanyası Balkanlarda egemen olma gayretlerinin sonuçlandığı bir süreçte, 1945'in başlarında gün yüzüne çıkmıştır. Türkiye'nin Müttefik Devletlerin ısrarlı davetlerine rağmen savaş ilan etmekte oldukça geç hareket etmesi Sovyetler Birliği'ni Boğazlar konusunda ulusal çıkarlarına aykırı hareket eden Türkiye'ye karşı bilemiştir. Türkiye'nin savaş dışılık politikası, Sovyetler'in de savaşın başında yaptığı gibi, Hitler ile savaşmama yolunu seçmek olmuştur, ancak Sovyetler, Türk Hükümeti'nin Sovyetlerin uyguladığı bu politikayı sürdürmesini Batılı Müttefiklerine karşı güçlü bir koz olarak sunmuştur.⁴²⁶

Sovyetler Birliği, Türkiye'nin BM'ye katılmasının ardından uluslararası sistemde elde ettiği istikrarı engellemek adına harekete geçmek için fırsat kollamıştır. Yalta Konferansı'nda da Türkiye'nin, savaş sonrası oluşturulan düzende avantaj sahibi olmak için savaş ilan ettiğinin altını çizen Sovyetler'in, Türkiye'nin elde ettiği istikrarı engelleme fırsatı eline, Moskova'daki Türk Büyükelçisi Selim Sarper'in izinle Türkiye'ye gideceği esnada, Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov'u ziyaret ettiği zaman geçmiştir. Molotov, günün şartlarının değişmesi ve savaşın gereklerine Türkiye'nin uymaması gerekçeleri ile, 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Tarafsızlık Antlaşması'nı uzatmak istemediklerini Selim Sarper'e ülkesine iletmesi için bildirmiştir.⁴²⁷ Selim Sarper'in iletmediği mesaja 4 Nisan 1945 tarihinde, Türkiye tarafından; "Sovyet Hükümeti'nin iki ülkenin bugünkü çıkarlarına daha uygun bir anlaşma için yapacağı önerileri dikkat ve iyi niyetle incelemeye hazır olduğu" yönünde uzlaştırıcı bir cevap gelmiştir. Sovyetler Birliği Türkiye ile saldırmazlık anlaşmasının uzatılması için koyacağı şartların ilkine, Türk basınında Sovyetler Birliği aleyhindeki yayınlara son verilmesi, özellikle Tanin gazetesi Başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın'ın susturulmasını koymuştur. Türk Hükümeti Sovyetler Birliği'nin bu uyarısını dikkate almış, Türk basınında Sovyetlerin Türkiye'ye karşı tutumuna barışçıl bir hava vermeye

⁴²⁵ Weisband, a.g.e., s.20.

⁴²⁶ Weisband, a.g.e., s.110-111.

⁴²⁷ Erkin, a.g.e., s.246-247.

çalışılmıştır.⁴²⁸ Uzun süren sessizliğin ardından 7 Haziran 1945 tarihinde Molotov Sarper'i bakanlığına davet etmiş, Türk-Rus Saldırmazlık Paktının yenilenmesi için çözülmesi gereken sorunları ortaya koymuştur.⁴²⁹ Bu sorunlardan ilki, Türkiye'nin doğu sınırlarında 1921 yılında yapılan haksız düzenlemedir. Sarper'in bu talebe cevabı, düzenlemenin haksız olmadığı aksine yapılan bir haksızlığı ortadan kaldırmak için gerçekleştiği yönünde olmuştur. İkinci mesele, Sovyetler'in Karadeniz'de güvenlik endişeleri olması sebebiyle Boğazlar'da üs talebidir. Sarper bu meseleye çözümünü Molotov'a iletmiştir; "...şayet imkanlarımızı dar görüyorsanız ve sizden talep edersek bize silah ve malzeme satın, bu suretle mevcut imkanlarımızı o nisbette takviye ederiz."⁴³⁰ Üçüncü talep ise Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin yeniden gözden geçirilmesi üzerine olmuştur. Üç talebin dikkat çeken yanı, Sovyetler Birliği'nin bu şartları, savaş öncesi Mihver Devletlere katılması karşılığında Almanya'dan talep etmesidir.⁴³¹

Selim Sarper'in Molotov ile gerçekleşen görüşmeyi Ankara Hükümeti'ne bildirmesinin ardından aldığı yanıt şu şekilde olmuştur:

*"Sovyetlerle akdedilecek yeni bir antlaşma münasebet ile tarafımızdan arazi terki, üs verilmesi taleplerinin hiçbir suretle müzakere mevzuu olmasını kabul edemeyiz. Milletlerarası bir muahede olan Montreux antlaşmasının sadece iki devlet arasında tadilini istihdaf edecek konuşmalar ise hiçbir önemli netice vaat edemez. Böyle başlayan görüşmede müsbet anlaşma ümidi zayıftır."*⁴³²

18 Haziran 1945 tarihli Molotov-Sarper görüşmesi Ankara'dan gelen cevabı bildirmek üzere gerçekleşmiştir. Sarper, Sovyet taleplerinden bir sonuç alınmasının imkansız olduğunu paylaşmış, Molotov ise "bir kere daha düşünürseniz çok iyi olur" diyerek yanıt vermiştir.⁴³³

Sovyetler'in talepleri Türkiye üzerinden güttüğü hedefleri ortaya koymuş, Müttefik Devletlerin Türkiye'nin endişelerini anlamasına yardımcı olmuştur. Sovyetlerin,

⁴²⁸ Weisband, a.g.e., s.112.

⁴²⁹ Mustafa Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945", s.473.

⁴³⁰ Korkmazcan, a.g.e., s.288-289.

⁴³¹ Mustafa Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945", s.473-474.

⁴³² Korkmazcan, a.g.e., s.289.

⁴³³ Korkmazcan, a.g.e., s.290.

Almanya'yı Orta Doğu'dan uzaklaştırması ve Güneydoğu Avrupa'daki pozisyonunu zor duruma sokması, Bulgaristan'ın ve Boğazlar'ın kontrolü konusunda güçlendirilmesi üzerine ortaya koyduğu hedefleri başarıyla tamamlamıştır. Ruslar, savaşın bitiş yıllarında Türkiye'ye uyguladığı siyasi baskının yanısıra, düzenlenen Müttefik kongrelerinde, hiç şüphesiz kazanmayı amaçladıkları önemli imtiyazlara İngiliz ve Amerikan desteği ile kavuşmayı politika edinmişlerdir.⁴³⁴

Sovyet talepleri hakkında Türk Hükümeti İngilizlere danışmıştır. Moskova'daki İngiliz Büyükelçiliği tarafından Sovyet ve Türk delegeleri arasında geçen görüşmelerin İngiltere'ye aktarılmıştır. İngiliz Hükümeti tepkilerini Molotov'a şu şekilde iletmiştir:

“Türk Hükümetine göre, Sovyet Hükümeti bu görüşmelerde toprak taleplerini ileri sürmüş ve aynı zamanda boğazlarda üs sorunlarını da tartışmaya açmıştır. İngiliz Hükümeti bu iki konu Türkiye ve Sovyetler arasında değerlendirilemez olduğu için buna şaşırmıştır. İngiliz Hükümeti'ne göre Sovyetler'in toprak talebi dünya örgütü ışığında değerlendirmeye giriyor iken, Boğazlarda üs meselesi çok taraflı Montrö Sözleşmesi'ni etkilemektedir. Dahası, Yalta'da Sovyet Hükümeti'nin Montrö Sözleşmesi'ni etkileyen konularda Türk Hükümeti'ne başvurmadan önce İngiliz ve Amerikan Hükümeti'ne danışması konusunda anlaşmaya vardığını belirtmem için talimat aldım. Ayrıca Stalin, Türkiye'nin bağımsızlığını ve bütünlüğünü etkileyen hiçbir eylemde bulunmamayı ve Türk Hükümeti'ne karşı güven verici bir tutum benimsemeyi kabul etmiştir. Bu bilgi ışığında İngiliz Hükümeti Sovyet basınında Türkiye aleyhine yapılan kampanyaya çok şaşırmıştır.”⁴³⁵

İngiliz görüşlerinin belirtildiği bu belgeden anlaşılabacağı üzere, Sovyetler, talepleri ile Yalta'da verdikleri sözlerin aksine tavır takınmışlar ve uluslararası düzenlemeler ile ilgilenmeyip, Türkiye ile doğrudan isteklerini gerçekleştirmesi için politika izleyip iletişime geçmişlerdir. Ancak Türkiye meselesi ile ilgili olarak endişeleri olan İngiltere'nin endişeleri, İngiliz bir yetkilinin Stalin ile görüşmesine yer veren şu belgede açıkça göstermektedir:

“Dün gece Stalin'i gördüm. (...) Daha sonra Türkiye meselesine döndüm ve o ülkeyle Müttefik olduğumuz için Sovyet Hükümeti'nin niyetlerini bilmek konusunda endişeli olduğumuzu söyledim. Stalin, iki sorun olduğunu söyledi: Birincisi, Türklerin istediği zaman kapatabileceği Boğazlar. İkinci olarak, Türkiye'de Gürcüler ve Ermenilerin yaşadığı ve eski sınırın yeniden kurulması gereken vilayetler. Ancak Türkiye'ye karşı tüm savaş konuşmaları saçmalıktı. Sorunun nasıl çözülmesi gerektiğini sorduğumda

⁴³⁴ Macfie, a.g.e., s.246.

⁴³⁵ PRO, FO 460/4476, “Sovyet ve Türk delegeler arasındaki görüşme”, Tarih: 07.07.1945, No: R 61117.

Stalin, Türkiye ya da Müttefiklerle müzakere yolunu söyledi. Ona Sovyet Hükümeti'nin tam olarak ne istediğini sorduğumda, Stalin, 1921 anlaşmasından önce var olan sınırı yeniden kazanmak istediklerini söyledi. Rusya'nın bu vilayetlere uzun süredir sahip olmadığını belirttim; Stalin bunu kabul etti, ancak nüfusun Gürcü ve Ermeni olduğunu ve her zaman böyle olduğunu söyledi. Boğazlarla ilgili olarak Stalin, Boğazları kendilerinin kapatma hakkı talebinde bulunduğunu ancak Türkiye'nin bunu yapmasını istemediklerini söyledi. Türkiye savaşta olsaydı durum ne olurdu diye sorduğumda Stalin, Türkiye'nin çıkarlarının önce gelmesi gerektiğini söyledi. Daha sonra Boğazları kapatabilir ve Boğazları savunmakla pay sahibi olanlar ona yardım etmelidir. Sovyet Hükümeti tarafından bir konferans çağrısı yapıp yapılmayacağını düşünebilmemiz için belirli teklifleri görmek istediğimi söyledim. Türkiye'nin özgür ve bağımsız konumunu bozmak için istekliydi. Mevcut konferansta sorunun çözülemeyeceği konusunda mutabakata varıldı. Ancak Türkiye'nin, Sovyetler Birliği korkusundan kaynaklanan mevcut seferberlik durumuna zarar vermemesi umudunu dile getirdim. Stalin korkularına gerek olmadığını söyledi.”⁴³⁶

Stalin'in Türkiye meselesindeki tutumu saldırgan olarak değerlendirilebilir. İngiltere, Stalin'in bu mesele ile ilgili olarak hangi eylemlerde bulunacağını açığa çıkarmaya çalışmış, meselenin uluslararası toplantılarda çözümünü sağlamak için Sovyetleri ikna etmek istemiştir.

2.3. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Durum

2.3.1. Potsdam Konferansı

1945 yılı başladığında Avrupa oldukça hasar görmüştü. Ulusal azınlık sorunları, mülteci yoğunluğu, savaş esirleri problemleri ve birçok sosyo-ekonomik problemle karşı karşıya kalan Avrupa'ya karşın Amerika'nın ekonomisi ve Sovyetler'in askeri gücü savaş sonrası Avrupa'sını şekillendirmek için daha etkin durumda olmuştur. Sovyet-Amerikan ilişkileri savaş sırasında Almanya'yı mağlup edebilmek üzerinden geliştirilse de savaş sonunda görüş ayrılıkları kendini göstermeye başlamıştır. Potsdam Konferansı öncesinde Müttefik Devletler arasındaki ilişkilerde güven sarsılmıştır. Tarihin en büyük zaferlerinden sonra düzenlenen bu konferans, kesin zaferin anlaşmayı zorlaştırdığı güçlüklerle karşılaşmıştır.⁴³⁷

⁴³⁶ PRO, FO, “Türkiye’ye yönelik Sovyet talepleri: Gürcistan iddiaları sorunu”, Tarih:23.12.1945, No: R 21419.

⁴³⁷ Sander, a.g.e., s.206-213.

Müttefik Devletlerin bu karmaşık ilişkileri ve isteklerinin damgasını vurduğu konferans 17 Temmuz 1945 tarihinde Potsdam Konferansı başlamış ve “Üç Büyük” ün yine etkili olduğu bir zemin olmuştur. Yalta’dan farklı olarak Üç Büyüklerde değişiklikler yaşanmıştır. Amerika’dan Roosevelt’in ölümü sonrasında yerine geçen Truman katılmıştır. İngiltere’de, Churchill Potsdam’ın başında bulunmuş ardından İngiltere deki seçimleri kaybetmesi üzerine yerine yeni Başbakan Clement Atlee konferansta bulunmuştur. Rusya’da ise hala lider olan Stalin toplantıda ülkesini temsil etmiştir. Konferansta Polonya’nın durumu, Uzakdoğu’daki savaş, Almanya’nın sınırları ve savaş tazminatı meselesi gündeme gelmiştir. Türkiye’yi alakadar eden Boğazlar meselesi daha çok gayriresmi görüşmelerde geçmiştir.⁴³⁸ 18 Temmuz 1945 günü Stalin Churchill ile görüşmesinde, Türk-Sovyet görüşmelerinin detaylarını anlatmış, Türklerin ittifak taleplerinin ardından Rusların bu talebin gerçekleşmesi için bazı pürüzlerin halledilmesi şartıyla ittifak taleplerini karşılayacağını belirtmiştir. Türkiye’nin ittifak talebinde bulunduğu iddiası, Stalin’in konunun çıkış noktası konusunda yanıltıcı bilgiler vererek kendini haklı çıkarmaya çalışma çabasını göstermiştir.⁴³⁹

Yalta Konferansı’nda Stalin’in gündeme getirdiği Montrö Boğazlar Sözleşmesinin tadili konusu Potsdam’da karara bağlanmıştır. Bu kararın alınmasında, Stalin’in Türkiye’nin, savaş sonrası düzende pay almak için savaşa dâhil olduğunu düşünmesi ve bu fikrini Müttefik Devletlere kabul ettirmesi yatmaktadır. 23 Temmuz 1945’te Konferansın yedinci oturumunda, Montrö’nün bazı maddelerinin Sovyetler’e zarar verdiğini iddia eden Stalin, bazı hükümlerin değiştirilmesini talep etmiştir. Sovyetler’e göre; Boğazlar’dan Sovyet savaş ve ticaret gemileri savaş ve barış zamanında serbestçe geçebilmelidir, Sovyet Rusya Boğazlar’da kara ve deniz üssüne sahip olmalıdır. Türkiye ve Sovyet Rusya aralarında yeni bir Boğazlar Sözleşmesi imzalamalıdır. Sovyet taleplerinden yalnızca ilki kabul görmüş, üs talebi İngiltere tarafından reddedilmiş, Boğazlar ile ilgili olarak anlaşmazlığın sadece Sovyet Rusya ve Türkiye arasında çözüme kavuşturulamaz olarak değerlendirilmiştir. ABD, Montrö’de değişikliğe gidilmesi fikrini kabul etmekle birlikte⁴⁴⁰, Boğazların herkes için özgür bir su yolu olmasını ve Büyük Güçler tarafından garanti altına alınması gerektiğini

⁴³⁸ Erel Tellal, “SSCB’yle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası I.Cilt 1919-1980*, ed. Baskın Oran, s.502.

⁴³⁹ Korkmazcan, a.g.e., s.301-302.

⁴⁴⁰ Yel, a.g.e., s.173.

belirtmiştir. Ayrıca bu tadil teklifi, Lozan rejimine dönüş gibi görülmüştür. Ancak önemli bir farkla; Birleşik Devletler Hükümeti garantörlerden biri olmalıdır.”⁴⁴¹ Amerikan teklifi Sovyetler tarafından kabul görmemiş, üç ülkenin tek mutabık kaldığı nokta, Montrö Boğazlar Sözleşmesi’nin değiştirilmesi olmuştur.⁴⁴²

Sovyet talepleri, Ankara Hükümeti’nde endişelere yol açmış, İngiltere ve Amerika’nın yaklaşımı merak uyandırmıştır. Bu konuda İngiliz bakış açısı aşağıda alıntılanan İngiliz diplomatik belgelerinden öğrenilebilir:

“Biz ve Amerikalılar, Sovyetlerin Boğazlar’daki üsler talebine karşı çıktık, ancak Ruslar uluslararasılaştırma savlarımızı kabul etmedi.. Açıktır ki, Dışişleri Bakanları toplantısında Rusları uluslararasılaşmayı kabul etmeye ve üs taleplerinden vazgeçmeye tekrar çağırıyoruz. Ancak bu şekilde Rusya ile Türkiye arasında “normal dostane ilişkiler” ortaya çıkabilir, yani bu bağlamda sadece Türkiye açısından bir taahhütün herhangi bir amaca hizmet edeceğini düşünmüyorum; taahhüt bir bütün olarak Müttefikler tarafından yapılmalıdır. Potsdam’da ayrıca Sovyet Hükümeti’nin Kars ve Ardahan’ın devretme talebini Türk Hükümeti ile daha fazla görüşmesi de ayarlandı. Başkan Truman, bu meseleyi ilgili iki tarafa tamamen bırakmaya meyilli görünüyordu, ancak ön ikili görüşmeler fikrine katılmamaktayız. Bence Ruslara, Dünya Örgütü’nün çıkarları doğrultusunda, bu konuda Türkiye’ye herhangi bir tehdit veya güç kullanmayacaklarını umduğumuzu açıkça belirtmeliyiz. Bu umudun gerçek bir sebebi bulunmaktadır; çünkü Potsdam’da Rus delegeleri Türkiye ittifaksız kalmaya razı olursa, bu toprak taleplerine baskı yapmayacaklarını ima etmişlerdir. Bu nedenle, Türkiye’ye yönelik politikamız, yukarıdaki hususların yanı sıra, Türkiye’yi (ve Yunanistan’ı) yörüngemizde tutmak için genel ve uzun vadeli arzumuz tarafından şartlandırılmaktadır. Bu nedenle, tüm bu hususlar, şu anda söz konusu olan diğer ana konularla ilgili politikamızı da etkilememelidir.”⁴⁴³

Batılı Müttefikler, Sovyetler’in yayılma alanı olarak gördüğü bölgeler üzerinden uluslararası haklar elde etme politikasına karşı çıkmıştır. Türk-Rus ilişkilerini “normal” düzeye çekmek, Sovyetlerin Türkiye üzerindeki emellerini engellemek açısından önem taşımıştır. Boğazlar’da üs talebi, Türkiye’nin Kars ve Ardahan’ı Sovyetler’e bırakması Türk egemenliğini zedeleyen talepler olarak değerlendirilmiştir. Türkiye’nin bütünlüğünü koruyacak bir formül bulmanın gerekli olduğu kabul görmüştür.

⁴⁴¹ PRO, FO 4476/ R13083, “Dışişleri Bakanlığı için kısa bilgilendirme”, Tarih: 08.08.1945.

⁴⁴² Yel, a.g.e., s.173.

⁴⁴³ PRO, FO 4476/ R13646, “Türk-Sovyet İlişkileri”, Tarih: 16.08.1945.

İngiltere, Amerika ve Sovyetler Birliği'nin taleplerinin birbirleri tarafından kabul görmemesi ve ortak noktada uzlaşamaması üzerine, her üç devlet Boğazlar meselesi üzerine görüşlerini Türkiye'ye ayrı ayrı bildirme kararı almışlardır.⁴⁴⁴

2.3.1.1. ABD Notası

ABD, 2 Kasım 1945 tarihinde Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin tadili ile ilgili notasını Türk Dışişleri'ne bildirmiştir. Amerikan Hükümeti'nin Boğazlar rejimi üzerine değişiklik talepleri şöyle olmuştur:

“ I. Boğazlar her zaman bütün milletlerin ticaret gemilerine açık olmalıdır.

II. Boğazlar her zaman Karadeniz'de sahil sahibi devletlerin harp gemilerinin transit geçişine açık olmalıdır.

III. Barış esnasında ve müşterek mutabakat yoluyla tesbit edilecek sınırlı bir tonaj dışında Boğazlar, Karadeniz'de sahile sahip olmayan devletlerin muvafakatleri veya Birleşmiş Milletler otoritesi altında hareket etmeleri dışında, kapalı tutulmalıdır.

IV. Sözleşmede, Milletler Cemiyeti yerine Birleşmiş Milletler sisteminin ikamesi ve akid devlet olarak Japonya'nın andlaşmadan çıkarılması gibi, Monruex rejiminin günün icaplarına uydurmaya yönelik bazı değişiklikler yer almalıdır.”⁴⁴⁵

Türk Hükümeti Amerikan notasının ardından Rusya ve İngiltere'nin görüşlerini aldıktan sonra notayı cevaplayacağını bildirmiş ve İngiliz Hükümeti'ne ABD teklifleri üzerine fikirlerini sormuştur. İngiltere, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin değişikliği teklifini kabul etmekle birlikte Rusya ve Türkiye'nin değişiklik üzerine konferans talebi olması halinde katılacağını yanıtını vermiştir.⁴⁴⁶ İngiliz arşiv belgelerinde yer alan haber kesiti ile İngiltere'nin Amerikan notasına yaklaşımına değinilmiştir.

“Amerikalıların birkaç hafta önce Türk Hükümeti'ne sunulan bir notada yeni bir sözleşme önerdiği bilinmektedir. İngiliz Hükümeti, Boğazlar'ın savaş sırasında tüm ticaret gemilerine açık olacağını ve Birleşmiş Milletler'in görevi veya Karadeniz güçlerinin rızası ile gerçekleşmediği sürece, Karadeniz güçleri hariç savaş gemilerine kapalı olacağını öne süren Amerikan önerileri görüşmelerini

⁴⁴⁴ Armaoğlu, a.g.e., s.507.

⁴⁴⁵ Gürün, a.g.e., s.660.

⁴⁴⁶ Gürün, a.g.e., s.661.

desteklemektedir. Aslında Amerikalıların planı, Rusya'ya her zaman Akdeniz'e sınırsız açılma fırsatı sunuyor.⁴⁴⁷

2.3.1.2. Sovyet Notası

Sovyet Rusya'nın Boğazlar ile ilgili görüşmeleri belli bir süre takip etmesinin ardından 7 Ağustos 1946 tarihinde değişiklik teklifini içeren notasını Türkiye'ye iletmiştir. Sovyet notasında, Postdam'da Stalin'in Müttefik Devletlere bildirdiği görüşleri yer almış, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında Alman savaş gemilerinin geçişine izin vermesi eleştirilmiştir.⁴⁴⁸

Sovyetler, Montrö Sözleşmesinin revizyonu talebini, Türkiye'nin savaş sırasında Mihver Devletlerine ait savaş gemilerine ilişkin geçiş rejiminin, sözleşme hükümlerinin gerektirdiği gibi uygulanmadığı iddiasına dayandırmıştır. Sovyetler tarafından Türkiye'nin dört ihmal vakasının bulunduğu iddia edilmiştir. Bu iddiaya göre; Türkiye, 9 Temmuz 1941'de, Seefalke adlı bir Alman gemisinin Boğazlardan Karadeniz'e geçmesine izin vermiştir. Ağustos 1941'de Tarvisio adlı bir İtalyan "yardımcı gemisi" Boğazlar'dan Karadeniz'e geçmiştir. 4 Kasım 1942'de Ankara'daki Sovyet Büyükelçisi, Türk Hükümeti'ni 140.000 ton Alman gemisinin (ticari gemi kılığındaki yardımcı savaş gemilerinin) Boğazlardan geçmek üzere olduğu konusunda uyarmıştır. Haziran 1944 tarihinde, Ankara'daki Sovyet Büyükelçisi aynı yılın Mayıs ve Haziran aylarında Karadeniz'den Ege Denizi'ne "Ems" tipi sekiz gemi ile "Kriegs transport" tipi beş geminin geçişini protesto etmiştir. Sovyet Hükümeti'nin yukarıda verilmiş olan dört ihmal vakalarına Türkiye ayrıntılı bir şekilde yanıt vermiştir. İlk olarak, Seefalke adlı Alman gemisinin, Sözleşme Ek II'sinde yer alan savaş gemisi tanımına girmemektedir. İtalyan gemi Tarvisio'nun geçişi ile ilgili olarak silah teçhizatına sahip olmayan geminin bir kez yedek savaş gemisi olarak kaydedildiği ancak daha sonra listeden silindiği öğrenilince, 9 Ağustos 1941'de Çanakkale Boğazı'na çıktığında ikinci kez geçiş izni reddedilmiş ve Sovyet Hükümeti Tarvisio ile alınan bu karar üzerine Ankara Hükümeti'ne teşekkür etmiştir. Ekim 1942'de Sovyet uyarısı, savaşın sürdürülmesinde kullanılmak üzere tasarlanan 140.000 ton Alman gemisinin Boğazlardan geçeceği

⁴⁴⁷ PRO, FO 371/59225 "Günlük Haber: Türkiye ve Rusya, Çanakkale Boğazı Sorunu", Tarih: 01.01.1946, s. 11728.

⁴⁴⁸ Yel, a.g.e., s.178.

konusunda hiçbir zaman sonuç alamamıştır. Hatta o yılın Kasım ve Aralık aylarında Boğazlardan hiçbir Alman ticaret gemisi geçmemiş; Ocak 1943'ten Ocak 1944'e kadar Boğazlardan geçen Alman ticari gemiciliğinin toplamı sadece 19.476 ton olmuştur. "Ems" ve "Kriegs taşıma" tipindeki gemilerin geçişiyle ilgili olarak ise, bu gemiler Sözleşme'nin Ek II'sinde tanımlanan savaş gemileri tanımına girmemektedir. Özel bir Alman denizcilik şirketlerine ait olmakla birlikte Boğazlardan geçişleri sırasında, yalnızca kömür ve kereste taşımışlardır. Ancak İngiliz Hükümeti, Ankara'yı bu gemilerden bazılarının yardımcı gemi olduğu ve kamufle olarak geçiş yaptığı bilgisini vererek uyarması üzerine, Ankara Hükümeti bu gemilerin geçişlerini derhal yasaklamıştır.⁴⁴⁹ Türkiye, Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile getirilen rejime uygun politika yürütmeye yönelik eylemlerini açıklamıştır. Sovyetler, belirtilen iddialarının ardından rejim değişikliği üzerine taleplerini notada belirtmiştir. Sovyetler, savaşta ve barışta Boğazlar'ın tüm devletlerin ticaret gemilerine açık olması, Karadeniz'e sahildar devletlerin savaş gemilerine sürekli açık tutulmasını, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlere ait savaş gemilerine bazı istisnai durumlar dışında kapalı olması, Boğazlar için kurulacak yeni rejimin yalnızca Karadeniz'e kıyısı olan devletler ile belirlenmesi ve Boğazlar'ın güvenliğini ve ticari serbestisini Sovyet Rusya ve Türkiye'nin müşterek olarak temin etmesi taleplerinde bulunmuştur.⁴⁵⁰

Sovyetler Türk Boğazları ile ilgili notasının sunmasının ardından bir yandan da Rus basınında Türkiye'ye yönelik geniş çaplı bir propaganda başlatmıştır. Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanlığınca hazırlanan "*Türkiye'de Alman Siyaseti (1941-1943)*" adlı belgeler tartışmaya açılmış, bu yazıyla ilgili olarak *Pravda* gazetesinde bir makale yayımlanmıştır. Bu makalede Türkiye'ye yönelik suçlamalar Franz von Papen'in Almanya Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği raporlar esas alınarak temellendirilmiştir. Yine *Pravda* gazetesinde "Karadeniz Boğazları Meselesi" adlı belge yayımlanarak Türk Boğazları'nın Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan bu yana Sovyetler'in güvenliği için yeri ifade edilmiştir. Boğazlar ile ilgili olarak *Pravda* gazetesinde yayımlanan "Seyahat

⁴⁴⁹ Ahmed Şükrü Esmer, "The Straits: Crux of World Politics", *Foreign Affairs*, Cilt:25, Sayı:2, s.298-299.

⁴⁵⁰ Yel, a.g.e., s.178.

Notları” adlı yazı ile Sovyetler’in taleplerinde haklılıklarını ortaya koymayı hedeflemiştir.⁴⁵¹

ABD Dışişleri Bakanı Dean Acheson’ın M. Orekhov’a gönderdiği değerlendirme yazısında, Sovyet notasının Amerikan notasına tümüyle olmamakla birlikte ilk üç madde itibariyle uyduğu ifade edilmiştir. Ancak notanın 4. ve 5. maddelerinin kabul edilemez olduğu belirtilmiştir. Bunun gerekçesi ise şöyle izah edilmiştir:

“Sovyet notunda belirtilen dördüncü öneri, 2 Kasım 1945 tarihli Türk hükûmetine notumuzda önerildiği gibi Montrö Sözleşmesi’nin gözden geçirilmesini değil, Türkiye ve diğer Karadeniz güçleriyle sınırlı olacak yeni bir rejimin kurulmasını öngörüyor gibi görünüyor. Amerikan Hükûmeti’nin görüşü, Boğazlar rejiminin yalnızca Karadeniz Güçlerini değil, aynı zamanda Amerika Birleşik Devletleri de dahil olmak üzere diğer Güçleri de ilgilendiren bir konudur. Dolayısıyla bu Hükûmet, Boğazlar rejiminin kurulmasının, diğer Güçlerin dışında Karadeniz güçlerinin yetki alanına girmesi gerektiği şeklindeki Sovyet görüşünü kabul edemez. Sovyet Hükûmeti notunda belirtilen beşinci öneri, Türkiye ve Sovyetler Birliği’nin Boğazlar için ortak savunma araçları düzenlemesi gerektiği idi. Amerikan Hükûmeti, Türkiye’nin Boğazların savunulmasından birincil derecede sorumlu olmaya devam etmesi gerektiği konusunda kesin görüştedir. Boğazlar bir saldırgan ülkenin saldırısına veya tehdidine maruz kalırsa, ortaya çıkan durum uluslararası güvenlik için bir tehdit oluşturacak ve açıkça Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi açısından bir eylem konusu olacaktır. Sovyet Hükûmeti notasında Birleşmiş Milletlere herhangi bir göndermede bulunulmadığı görülüyor. Amerika Birleşik Devletleri Hükûmeti’nin tutumu, Boğazların rejiminin Birleşmiş Milletler ile uygun ilişkilere getirilmesi ve Birleşmiş Milletler’in ilke ve amaçları ile tamamen tutarlı bir şekilde işlemesi gerektiğidir.”⁴⁵²

Acheson, Sovyetler Birliği’nin Boğazlar meselesinde Müttefik Devletlerinin etkinliğini azaltmak üzere Karadeniz güçleri ve Türkiye ile hareket etmesini ve Birleşmiş Milletler’i sürece dahil etmemesini apaçık eleştirmiş ve bunun Müttefik politikalarına uygun düşmediğini belirtmiştir. P.N.N. Synott, Rusların 4. ve 5. tekliflerinin İngiliz görüşünde Sovyet notasına itiraz nedeni oluşturduğunu ifade ederek şu değerlendirmeyi yapmıştır:

“Ruslar tarafından ileri sürülen gelecek rejim için 1,2 ve 3 No’lu teklifler, genel olarak ABD Hükûmeti tarafından son yazılan ve genel anlaşmamızı ifade ettiğimiz öneriler ile uyumludur. Artık hem kendimiz, hem Amerikalılar hem de Türkler için anlaşma için bir temel olarak kabul edilmeyeceklerini

⁴⁵¹ Cemil Hasanlı, *Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri 1939-1953* (İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2008), s.318-319.

⁴⁵² PRO, FO/ R12712, “Mr. Acheson’dan Lord Inverchapel’e”, Tarih:19.08.1946.

varsaymak için bir neden yoktur. Bununla birlikte, 4 ve 5 No'lu teklifler, toplu itiraza açıktır. 4 numaralı teklif, İngiliz Hükümeti'ni ve Montrö Sözleşmesi'nin diğer tüm Karadeniz imzacılarını gelecekteki rejim için herhangi bir sorumluluktan mahrum bırakacak ve aynı zamanda Amerikan katılımını da hariç tutacaktır. 5 numaralı teklif, Boğazlarda bir tür Sovyet üssünün kurulmasına yol açacaktır. Bu nedenle bu önerilerden hiçbirisi Montrö Sözleşmesinin kabul edilebilir bir revizyonunun temelini oluşturmamıza izin vermemektedir.”⁴⁵³

ABD, İngiltere ve Türkiye'nin Boğazlar meselesiyle ilgili olarak görüş birliği içinde oldukları aşikardır. Türk Hükümeti, Sovyet Rusya'nın Boğazlar'da ek kontroller elde etme politikasına ve Türkiye'nin egemenliğini zedeleyecek uygulamalarının İngiltere ve Amerika desteği ile karşı çıkmaya çalışmıştır.

2.3.1.3. İkinci Sovyet Notası

Türk-Sovyet ilişkileri, Sovyetlerin Boğazlarda gerçekleşmesini istediği revizyonun emperyalist politikasına göre şekillenmesinden dolayı gerginleşmiştir. Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye gönderdiği ilk notadan sonra aldığı tepkiler, bu konuda Türk Hükümeti'nin yalnız olmadığını kanıtlamıştır. Sovyet Hükümeti, özellikle kabul edilemez bulunan 4. ve 5. maddeler hakkındaki görüşlerini Türkiye'ye 24 Eylül 1946 tarihinde vermiş olduğu ikinci Sovyet notasında detaylandırmış ve isteklerini yinelemiştir.⁴⁵⁴

Dördüncü maddede Boğazlar'dan geçiş rejiminin Türkiye ve Sovyet Rusya tarafından tayin edilmesi önerisine, Karadeniz'in kapalı bir deniz özelliği taşıması sebebiyle, ABD önerisinde olduğu gibi Boğazlar'ın uluslararası su yolu olmasının mümkün olmadığı ve Boğazlar üzerinde kurulacak rejimde Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin yetkisini arttırmanın gerekliliği üzerinde durulmuştur. Karadeniz'e kıyıdaş devletler adına, devletlerin kendi menfaatlerini koruma haklarının oldukları belirtilmiştir. Ayrıca geçiş rejiminde güvenliğin ancak Türkiye ve Sovyetler ile birlikte sağlanabilir olduğunu savunmuştur. Sovyet Hükümeti BM'ye atıfta bulunmadığı eleştirilerine yanıt olarak, tekliflerinin BM prensip ve ilkelerine uyumlu olduğu kadar

⁴⁵³ PRO, FO/ R11782, “ M. S. Williams'dan P.N.N. Synnott'a”, Tarih: 14.08.1946.

⁴⁵⁴ Yel, a.g.e., s.179.

uluslararası ticaretin genel çıkarlarına uyum sağladığını iddia etmiştir.⁴⁵⁵ Ankara Hükümeti ise, Boğazlar çevresinde kıyıdaş olmayan devletlerle Boğazlar için güvenlik önlemleri aldığını iddia ederek mukabelede bulunmuş, Postdam Konferansı'nda karar verildiği gibi müzakerelerin ikili gerçekleşmesini teklif etmiştir.⁴⁵⁶

Ankara Hükümeti'nden evvel, 9 Ekim 1946 tarihinde ABD, Sovyet notasını yanıtlamıştır. Sovyet notasında Postdam kararlarına göre revizyon görüşmelerinin Türkiye ve Sovyet Rusya arasında ikili müzakereler yoluyla çözülmesi hususunun saptırılmaması ve müzakerelerin ABD ve İngiltere'nin iştiraki gerçekleşmeden mümkün olmadığı bildirilmiştir. Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin belirlediği rejimin değişikliği için toplanacak uluslararası bir konferansa katılmak için ABD'nin hazır olduğu belirtilmiştir. Boğazlar'a yönelik herhangi bir saldırının Milletler Cemiyeti Güvenlik Konseyi'ne taşınacağı bildirilmiştir. Amerikan Hükümeti ile eşdeğer bir nota İngiliz Hükümeti tarafından Sovyetler Birliği'ne gönderilmiştir.⁴⁵⁷ Türk Hükümeti Sovyet notasına cevabını İngiliz ve Amerikan Hükümeti'nin desteğini arkasına alarak Sovyetler Birliği'ne sunmuştur.

2.3.1.4. Sovyet Notasına Türk Cevabi Notası

Ankara Hükümeti'nin Sovyet Rusya'nın ikinci notasına cevabı Hasan Saka tarafından 18 Ekim 1946 tarihinde verilmiştir. İkinci Sovyet notasında, Sovyet teklifinin dördüncü maddesi, Karadeniz'in kapalı bir deniz olması ve 1921 tarihli Türk-Sovyet Anlaşması'nda Türkiye'nin Karadeniz'in özel vasfını kabul etmiş olması şeklinde iki gerekçesi bulunmaktadır. Ankara Hükümeti, Karadeniz'in kapalı deniz olması gerekçesiyle geçiş üzerinden Rusların elde etmek istediği ek kontrol teklifine yönelik olarak, Boğazlar hakkında tüm uluslararası düzenlerin geçiş serbestisine getirilen kısıtlamaları, sahil sahibi devletlere verilen istisnalar olarak kabul etmiştir. Sovyetler'in iddiasının mevcut rejim için yapılacak değişikliği haklı çıkarmadığı, aksine herhangi bir tadilin, ilgili tüm Devletlerin katılımı ile gerçekleşmesi gerektiği ortaya koyulmuştur. 1921 tarihli anlaşma ile Türk Hükümeti'nin bir taahhütte bulunduğu kabul edilmiş,

⁴⁵⁵ Erkin, a.g.e., s.304.

⁴⁵⁶ Yel, a.g.e., s.180.

⁴⁵⁷ Yel, a.g.e., s.180.

ancak bu anlaşmanın Lozan Konferansı'nda Sovyetler Birliği ve Türkiye tarafından karşıt irade göstererek çiğnendiği belirtilmiştir.⁴⁵⁸

18 kim tarihli Türk cevabi notası şu şekilde maddelendirilmiştir:

- I. Türk Hükümeti, Boğazlar'ın Sovyetler ile birlikte müdafaasını talep eden Rus teklifini kesin olarak reddetmiş, bu talebin Türk egemenliğini ihlal anlamına geldiği belirtilmiştir.
- II. Sovyetler Birliği'nin Montrö'nün revizyonunu ikili görüşmeler yoluyla çözülmesini talep eden öneri reddedilmiş, uluslararası bir konferans ile görüşmelerin gerçekleşmesi istenmiştir.
- III. Sovyetler Birliği'nin Karadeniz'e kıyıdaş devletler adına söylemlerde bulunmaması gerektiği hatırlatılmıştır.
- IV. Türk Hükümeti, karşılıklı nota teatisinin Boğazlar meselenin çözümünü uzattığını belirtmiş, ilgili devletler de uygun görürse meselenin uluslararası hakeme taşınmasını talep etmiştir.⁴⁵⁹

Sovyet Rusya Ankara Hükümeti'nin bu sert notasına cevap vermemiş, uluslararası bir konferans düzenlenmesini de uygun görmemiştir.⁴⁶⁰ Sovyetler'in bu tutumunun uluslararası bir konferansın düzenlenmesi halinde Batılı devletlerin Ankara Hükümeti'nden yana tavır alacağını bilmesi yatmaktadır. Savaş sonrası uluslararası ilişkilerin durumu SSCB'nin Boğazlar meselesinde daha fazla zorluk çıkarmamasının nedeni olarak gösterilebilir. Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin tadili meselesi resmi taleplere bir daha konu olmamıştır. Türk Hükümeti'nin İkinci Dünya Savaşı'nda yürüttüğü politika sonrasında yalnız kalacağı endişesi yerini uluslararası hukuka uygun tutumu sayesinde Batılı ülkelerin desteğine bırakmıştır.

⁴⁵⁸ Erkin, a.g.e., s.312-313.

⁴⁵⁹ Yel, a.g.e., s.181.

⁴⁶⁰ Gürün, a.g.e., s.662.

SONUÇ

Boğazlar yakın tarihimizde gerek Türk dış politikasında gerekse büyük devletlerin Türkiye politikalarında büyük bir öneme sahip olmuştur. Boğazlar, Osmanlı Devleti döneminde üç ayrı geçiş prosedürüne tabi olmuştur. 1453 yılında İstanbul'un fethi ile başlayan dönemde Osmanlı Devleti, Boğazlar üzerinde tam egemenliğe sahip olmuş, bu dönemde Boğazlar'dan geçiş sadece Osmanlı Devleti tekelinde gerçekleşmiştir. 1774 yılında sona eren Osmanlı-Rus Savaşı'nın imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Boğazlar'da Osmanlı Devleti'nin tam egemenliği sona ermiştir. Boğazlarda geçiş rejiminin ikili andlaşmalar yoluyla garanti altına alındığı bu dönemde Osmanlı Devleti, Boğazlar meselesinde etkili olmak isteyen İngiltere ile de anlaşma imzalamıştır. Kal'a-i Sultaniye Anlaşması (1809) adlı bu anlaşma ile Boğazlar'ın kapalılığı ilkesi kabul edilmiş ve ilk defa Boğazlar ile ilgili olarak Rusya dışında bir devlet ile anlaşma yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nin, anlaşma yaptığı bu iki devlet 19. yüzyılın tamamında ve 20. yüzyılın ise ortalarına kadar Boğazlar meselesine ilgi gösteren başlıca devletler olmuşlardır. 1841 yılında imza edilen Londra Boğazlar Sözleşmesi ile Boğazlar'da serbest geçiş esası kabul edilmiş, Boğazlar'ın uluslararası ortak güvenceye alınması amaçlanmıştır. Londra Boğazlar Sözleşmesi ile Boğazlar uluslararası bir statüye kavuşmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Türk Milli Mücadelesinin başarılı olması ile Sevr Anlaşması yerini, Lozan Barış Anlaşması'na bırakmıştır. Lozan'da Boğazlar meselesi ayrı bir Sözleşme ile düzenlenmiş, Boğazlar'da Türkiye'ye büyük ölçüde egemenlik sağlanmıştır. Ancak Türk Hükümeti bazı kısıtlamaları da kabul etmek durumunda kalmıştır. Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ne göre, Boğazlar'da serbest geçiş ilkesi benimsenmiş, geçişler Türkiye'nin başkanlık ettiği uluslararası bir komisyona devredilmiştir. Ayrıca Boğazlar askerden arındırılmış, bölge güvenliği Milletler Cemiyeti korumasında garanti altına alınmıştır. Ankara Hükümeti Milletler Cemiyeti'ne güvenerek Boğazlar'ın kontrolünü uluslararası komisyonla paylaşmış, ülke güvenliği, küresel çapta gerçekleştirilmesi planlanan silahsızlanma politikası doğrultusunda uluslar topluluğuna bırakılmıştır. 1930'lara gelindiğinde kurulmak istenen barışçıl düzen gerçekleştirilememiş, Lozan Barış Antlaşması imzalandığı durumdaki konjonktür bütünüyle değişikliğe uğramıştır. Savaşın ardından yapılan anlaşmaların zorla kabul

ettirilmesi mağlup devletlerin saldırgan politikalarına sebebiyet vermiştir. Türkiye bu noktada güvenliği konusunda oldukça büyük endişeler taşımıştır. Değişen şartlar ile Boğazlar'da kurulu rejimin değişikliği gerekliliği ortaya çıkmış ve Türkiye bu yolda adımlar atmaya başlamıştır. Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne giden süreçte değişiklik talebi Türkiye tarafından ilk olarak 1933'te MC Silahsızlanma Konferansı'nda gerçekleşmiş, konferansın içeriğine aykırı olması gerekçesi ile reddedilmiştir. Ardından Türk Hükümeti Nisan 1935'de MC Konseyi'nde, Mayıs 1935'de Balkan Antantı Konseyi'nde, Eylül 1935'de MC Konseyi'nde olmak üzere peş peşe bir çok girişimde bulunmuş olsa da, olumlu cevap alamamıştır. İtalya'nın Habeşistan'ı işgali ile revizyonist devletlerin eylemlerine başladığını göstermesinin ardından Ankara Hükümeti'nin Kasım 1935'de MC Konseyi'nde ileri sürdüğü değişiklik talebi karşılık bulmuştur. Bu gelişmenin ardından, Türk Hükümeti 10 Nisan 1936 tarihinde Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ne taraf devletlere değişiklik üzerine bir nota göndermiştir. Montrö Konferansı'nın düzenlenmesinin ardından 20 Temmuz 1936 tarihinde yeni rejimi getiren Montrö Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştır. Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile Türkiye, bölgeyi silahlandırma hakkını geri almış, Boğazlar'da geçiş kontrolünü yürüten Boğazlar Komisyonu lağv edilerek yetkileri Türkiye'ye verilmiştir. Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde geçiş rejimi barış zamanı, savaş zamanı ve pek yakın savaş tehdidi altında olmak üzere üç ayrı dönem olarak düzenlenmiştir. Montrö'nün uygulanmasında bu durumların farklı yorumlanması, sözleşmenin ihlali iddialarına yol açmıştır.

1939 yılında İkinci Dünya Savaşı başladığında Türkiye tarafsızlığını korumayı planlamışsa da, hadiselerin gelişimi İngiltere ve Fransa gibi Müttefik Devletler ile bir ittifak anlaşması imzalamasını gerekli kılmıştır. Anlaşmaya göre, Akdeniz'de bir savaş olması durumunda İngiltere, Fransa ve Türkiye birbirlerine maddi ve askeri yardımlarda bulunacaktır. Her ne kadar Türkiye savaşın başında Müttefik Devletler ile ittifak anlaşması imzalamış olsa da “savaş dışı” kalmak için büyük çaba sarf etmiştir. Türkiye'nin esas endişesi savaşa dahil olduktan sonra, hemen doğusunda yer alan Sovyetler Birliği olmuştur. 1936 yılında Sovyetler Birliği ve Türkiye ilişkilerinde Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanması ile bir kırılma yaşanmıştır. Sovyetler Birliği'nin Türk Boğazları üzerinde hak iddiaları söz konusu olmuş, yeni düzenlenecek rejimde ayrıcalıklı statü talebinde bulunmuştur. Montrö'de gerginleşen Türk-Sovyet ilişkileri Türkiye'nin savaşta iki cephe ile çatışmaya girme endişesine sebep olmuştur.

Ankara Hükümeti'nin savaş boyu Müttefik Devletlere ileri sürdüğü gerekçelerden biri Sovyetler Birliği olmuştur. Türkiye'nin endişesinin haksız olmadığı savaş sonu uluslararası konferanslarda Sovyetler'in takındığı tutum ile ortaya çıkmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye savaş dışı konumu uyarınca ticaret gemilerine serbest geçiş uygulamış, savaş gemilerine ise geçişi kapatmıştır. Ancak Almanya'nın savaş gemilerini kamufle ederek Boğazlar'dan ticaret gemisi olarak geçirme çabaları, Türkiye'nin Boğazların rejim hükümlerini uygulamada en hafifiyle yetersiz, en ağır şekilde taraflı olduğu iddiaları ile karşılaşmasına sebep olmuştur. Savaş dışı kalmak için savaşan taraflara ait gemilerde zorluk çıkarmaktan kaçınmaya çalışan Ankara Hükümeti, Alman savaş gemilerinin geçişi meselesinin ardından oldukça zor duruma düşmüştür. Müttefik Devletlerin savaş boyu baskılarına rağmen savaşa dahil olmamayı başaran Ankara Hükümeti, bu meselenin ardından Müttefiklerin desteğini alamamıştır. Müttefik Devletler ile ilişkilerinin kopmasından ve bunun sonucu olarak savaş sonrasında yalnız kalmaktan endişe eden Türkiye, müttefiklerle ilişkilerini düzeltmeye ve geliştirme yönünde adımlar atmıştır. Bu süreçte Sovyetler Birliği'nin tutumu, Türkiye'nin yalnız bırakılması üzerinde devam ederken, Müttefik Devletler Türkiye'nin girişimlerine karşılık vermişlerdir.

Boğazlar'ın kontrolü, Sovyet Rusya için Akdeniz'e, Büyük Britanya için Ortadoğu'ya geçişin sağlanması anlamına gelmektedir. Boğazlar'da savaş dönemi rejimi belirlemiş olan Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Sovyet Rusya'nın Akdeniz politikasına engel teşkil etmektedir. İngiltere, Sovyet Rusya'nın Montrö'nün değişikliği üzerine ileri sürdüğü taleplerin, kendi çıkarlarına ters düşmesi nedeniyle Türkiye'ye destek olmuştur. Savaş sonrası giderek Soğuk Savaşın ortaya çıkmaya başlaması beraberinde, Akdeniz bölgesi ile alakadar büyük devletlerin yeni politikalar geliştirmelerine yol açmış, bölge menfaatleri güvenlikle ilişkilendirilmiştir. SSCB, Boğazlar ile ilgili taleplerini herhangi bir devletin saldırısını önlemek üzere gerekçelendirse de, Doğu Avrupa'daki politikaları dikkate alındığında yayılmacı politikası karşısında Batılı devletlerin menfaatlerini bulmuştur. Sovyetler'in Balkan yayılmacılığı, komünist ideolojinin Balkanlar'da hakim olmasına yol açmıştır. Ortadoğu'da yayılan milliyetçilik Arap Birliği'nin kurulması ile sonuçlanmıştır. Arap Birliği, Büyük Britanya'nın Ortadoğu emellerine tam tersi etki yaratmıştır. Sovyetlerin

Balkanlarda yayılcılığı ve Ortadoğu'daki propagandist eylemleri, Akdeniz'e ve Ortadoğu zengin enerji rezervlerine Boğazlar yoluyla erişen Büyük Britanya için Türkiye'yi önemli kılmıştır. 1939 yılından itibaren gerginleşen Türk-Sovyet ilişkileri, Londra Hükümeti'nin Türkiye politikasını etkilemiştir. 1945 yılında Türk-Sovyet Tarafsızlık Anlaşması'nın uzatılmak istenmemesinin ardından, Sovyetler'in Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin tadili teklifi ve Boğazlarda üs talebi, bunun üzerine gerçekleşen nota teatileri, Sovyetler'in bölge üzerindeki emellerini gözler önüne sermiştir. Türkiye'nin Sovyetler politikasına direnmesinde İngiliz desteği, Boğazlar üzerindeki Türk egemenliğini sarsacak bir kararın çıkmasını engellemiştir.

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren “Yurtta sulh, cihanda sulh” politikasını yürütmüş, dış ilişkilerinde her zaman uluslararası hukuku ve ikili antlaşmaları, verdiği taahhütleri göz önünde bulundurarak dürüst eylemlerde bulunmuştur. Ankara Hükümeti'nin sergilediği bu dış politika çizgisi, Türkiye'yi Batılı devletlerin güvenilir gördükleri bir müttefike dönüştürmüştür. İkinci Dünya Savaşı'nda Türk diplomasisi her daim ülke çıkarlarını korumaya yönelik olmuş, bunun bilincinde olan Batılı güçlerin savaşta Türkiye'nin politikalarına yönelik değerlendirmeleri aleyhte olmamıştır. Sovyet Rusya'yı bu noktada ayırmak önemlidir. Savaş sonrası düzenle ilgili olarak yapılan konferanslarda Türkiye'ye yönelik izlediği politikadan ve savaş sonrası Stalin'in ortaya attığı taleplerden anlaşılacağı üzere Sovyet Rusya'nın yayılcı siyasetini sürdürdüğü açıktır. Sovyet notalarında, Boğazlar'da üs, Boğazlar'ın Türk-Sovyet koalisyonu ile yönetilmesi ve korunması tekliflerindeki niyetler Türk diplomasisince anlaşılmış, Boğazlar'da Türk egemenliğini muhafaza etme çabaları gösterilmiştir.

Türkiye'nin Montrö'de Boğazlar Sözleşmesi imzalanırken elde ettiği kazanımlar gösterdiği dış politika ile paralellik göstermiştir. Boğazlar meselesinde, Türkiye müzakere yoluyla diplomasiyi devletler ile ilişkilerinde kullanarak Boğazları savaş döneminde bir güç dengesi unsuru olarak kullanmıştır. Türkiye'nin savaş dışı kalma politikasına duyulan saygı, Boğazlar'ın taşıdığı stratejik önemle artış göstermiştir. Boğazlar, Türkiye'nin savaş boyu politikalarında Türkiye'nin elini güçlendiren çok önemli bir zenginlik olmakla birlikte, savaş zamanı Boğazların artan önemi ile geçiş rejiminin uygulanması ve geçişlerin kontrolü gibi hususlar Türkiye'yi savaşan her iki

taraf ile karşı karşıya getirmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Boğazları, Türk dış politikasının mihenk taşını oluşturmaktadır. Çalışmada ileri sürülen veriler ile Boğazlar'ın Türkiye için olduğu kadar, diğer devletlerin dış politikalarındaki önem ve yeri de ortaya konulmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

1. ARŞİV BELGELERİ

The National Archives

The Public Record Office (PRO), Foreign Office (FO), 371/4243, “Boğazlar’dan Gemilerin Geçışı”, Tarih: 20.03.1946.

PRO, ADM R/5081, “M.059431/46”, 29.03.1946.

PRO, FO 371/ R11762, “Sovyetler Birliği Hükümeti ile Türkiye Hükümetleri, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri Hükümetleri Arasında Montrö Sözleşmesinin Revizyonu”, Tarih: 08.08.1946, s. 11787-12192.

PRO, FO 460/4476, “Sovyet ve Türk delegeler arasındaki görüşme”, Tarih: 07.07.1945, No: R 61117.

PRO, FO, “Türkiye’ye yönelik Sovyet talepleri: Gürcistan iddiaları sorunu”, Tarih:23.12.1945, No: R 21419.

PRO, FO 4476/ R13083, “Dışişleri Bakanlığı için kısa bilgilendirme”, Tarih: 08.08.1945.

PRO, FO 4476/ R13646, “Türk-Sovyet İlişkileri”, Tarih: 16.08.1945.

PRO, FO 371/59225 “Günlük Haber: Türkiye ve Rusya, Çanakkale Boğazı Sorunu”, Tarih: 01.01.1946, s. 11728.

PRO, FO/ R12712, “Mr. Acheson’dan Lord Inverchapel’e” Tarih:19.08.1946.

PRO, FO/ R11782, “ M.S. Williams’dan P.N.N. Synnott’a”, Tarih: 14.08.1946

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Muamelat Genel Müdürlüğü (30-10-0-0), Dosya Ek:68, Sayı:8, Kutu: 63, Gömlek No: 424, Sıra: 22.

2. RESMİ YAYINLAR

Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Dışişleri Bakanlığı Arşivi, <http://diad.mfa.gov.tr/default.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 06.02.2020)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre VII, İçtima Senesi 1, c. 9, 20.04.1944.

Türk Boğazları Deniz Trafiği Tüzüğü, *Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazete*, 6 Kasım 1998, sayı: 23515.

3. KİTAPLAR

- Armaoğlu, Fahir, “20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)”, İstanbul: Alkım Yayınevi, 2009.
- Best, Antony, Hanhimaki, Jussi M., Maiolo, Joseph A. ve Schulze, Kirsten E., “20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi”, Ankara: Siyasal Kitabevi, Eylül 2012.
- Burgwyn, H. James, “*Italian Foreign Policy In The Interwar Period*”, ABD: Greenwood Publishing Group, 1997.
- Churchill, Winston S., “*Never Give In!: The Best of Winston Churchill’s Speeches*”, New York: Hyperion, 2004.
- Churchill, Winston, “*The Hinge of Fate*”, New York: RosettaBooks LLC, 2002.
- Dağ, Ahmet Emin. “*Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü*”, İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009.
- Emanet, Hakan, “*Deniz Hakimiyetinden Dünya Hakimiyetine Giden Yolda Türk Boğazları*”, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2003.
- Erkin, Feridun Cemal, “*Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*”, Ankara: Başnur Matbaası, 1968.
- Esmer, Ahmet Şükrü ve Sander Oral, “*Olaylarla Türk Dış Politikası, İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası*”, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2014.
- Gürün, Kamuran, “*Savaşın Dünya ve Türkiye: 3*”, İstanbul: Tekin Yayınevi, 2000.
- Haas, Mark L., “*Soviet Grand Strategy in the Interwar Years*”, İngiltere: Cambridge University Press, 2012.
- Haas, Mark L., “*The Ideological Origins of Great Power Politics*”, ABD: Cornell University Press, 2005.
- Harp Akademileri Komutanlığı, “*Tarihten Günümüze Türk Rus İlişkileri*”, İstanbul: 1995.
- Hasanlı, Cemil, “*Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri 1939-1953*”, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2008.
- Hobsbawm, Eric, “*Kısa 20.Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*”, Birinci Baskı, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1996

- İnan, Yüksel, “*Türk Boğazlarının Siyasal ve Hukuksal Rejimi*”, Ankara: Turhan Kitabevi, 1995.
- Jr., Joseph S. Nye ve Welch David A., “*Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*”, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.
- Kissinger, Henry, “*Diplomasi*”, Çev., İbrahim H. Kurt İş Bankası. Yer: Kültür Yayınları, 2007.
- Korkmazcan, Nezihe Selcen, “*İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Diplomasisi*”, Ankara: AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, IV/A- 2-3.1. Dizi- Sayı:8, 2018.
- Kürkçüoğlu, Ömer, “*Mondros’tan Musul’a Türk-İngiliz İlişkileri*”, Ankara: İmaj Yayınevi, Ekim 2006.
- Kürkçüoğlu, Ömer, “*Türk İngiliz İlişkileri (1919-1926)*”, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Yayın No:412, 1978.
- Neilson, Keith, “*Britain, Soviet Russia and the Collapse of the Versailles Order*”, 1919-1939. New York: Cambridge University Press, 2006.
- Oran, Baskın, “*Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt: I 1919-1980*”, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- Pazarcı, Hüseyin, “*Uluslararası Hukuk Dersleri 1. Kitap*”, 12. Bası. Ankara: Turhan Kitabevi, Ekim 2014.
- Pugh, Michael, “*Liberal Internationalism: The Interwar Movement For Peace in Britain*”, İngiltere: Palgrave Macmillan, 2012.
- Sachar, Howard M. “*Avrupa’nın Katili 1918-1942*”, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017.
- Shirer, William L., “*The Rise and Fall of The Third Reich: A History of Nazi Germany*”, Simon&Schuster, 1990.
- Soysal, İsmail, “*Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları I.Cilt (1920-1945)*”, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- T.C Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, “*Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Lozan (1922-1923)*”, Cilt:2, Ankara, 1973.
- Ter-Matevosyan, Vahram, “*Turkey, Kemalism and the Soviet Union: Problems of Modernization, Ideology and Interpretation*”, Palgrave Macmillan, 2019.
- Uçarol, Rıfat, “*Siyasi Tarih (1789-2012)*”, İstanbul: Der Yayınları, 2013.
- Walt, Stephen M., “*Revolution and War*”, ABD: Cornell University Press, 1996.

- Weisband, Edward, “*İkinci Dünya Savaşı’nda İnönü’nün Dış Politikası II*”, İstanbul: Cumhuriyet Yayınları, Temmuz 2000.
- Weisband, Edward, “*İkinci Dünya Savaşı’nda İnönü’nün Dış Politikası III*”, İstanbul: Cumhuriyet Yayınları, Temmuz 2000.
- Wright, Charles Henry Conrad, “*A History of the Third French Republic*”, New York-Boston: Houghton Mifflin Company, 1916.
- Yel, Selma, “*Değişen Dünya Şartlarında Karadeniz ve Boğazlar Meselesi (1923-2008)*”, Ankara: Erdal Basın Yayın Dağıtım, 2009.
- Zürcher, Erik Jan, “*Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*”, Çev., Yasemin Saner. 28. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

4. MAKALELER

- Akdevelioğlu, Atay ve Özen, Çınar , “II. Dünya Savaşı’nda Fransa’da Liderlik Mücadelesi: III. Cumhuriyet’ten Vichy Fransa’sı Fransız Siyasetinde Yapısal Salınım”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt:15, Sayı:1, Ankara, 2016.
- Aydın, Salim, “İkinci Dünya Savaşı’nda Kıyı ve İç Hat Savunması: Çakmak Hattı Koruganları”, *Güvenlik Stratejileri*, Cilt:16 Sayı:34, 2020.
- Bağcı, Hüseyin ve Çalış, Şaban, “Atatürk’s Foreign Policy Understanding and Application”, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt:3, Sayı:6, 2003.
- Barlas, Dilek ve Güvenç, Serhat, “Turkey and the Idea of a European Union During the Inter-war Years, 1923-39”, *Middle Eastern Studies*, Cilt:45, Sayı:3, 11 Haziran 2009.
- Best, Antony, “ ‘We are virtually at war with Russia’: Britain and the Cold War in East Asia, 1923-40, *Cold War History*”, Cilt:12, Sayı:2, Mayıs 2012.
- Blatt, Joel, “France and the Corfu-Fiume Crisis of 1923”, *The Historian*, Cilt:50, Sayı:3, Taylor&Francis, Ltd., 1988.
- Değerli, Esra S., “Türkiye’nin Balkan Ülkelerine Yakınlaşma Çalışmaları: Balkan Paktı”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:9, Sayı:2, 2008.
- Dilek, Mehmet Sait, “Büyük Güçlerin Politikaları ve Briand-Kellog Paktı”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt:10, Sayı:37, Bahar 2013.

- Doğru, Sami, “Türk Boğazları’nın Hukuki Statüsü: Sevr ve Lozan’dan Montrö’ye Geçiş”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:15 Sayı:2, 2013.
- Eker, Süer, “Doğu ile Batı Arasında Çıkılmaz Yolların Kavşağında Yolunu Arayan Bir Ülke: Moldova”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı:43, Ankara, 2014.
- Esmer, Ahmed Şükrü. “The Straits: Crux of World Politics.” *Foreign Affairs*, Cilt: 25, Sayı:2, 1947, 290–302. *JSTOR*, www.jstor.org/stable/20030040. Erişim Tarihi:15.02.2021.
- Esmer, Ahmet Şükrü “Laval ve Mussolini Anlaştılar”, *Milliyet Gazetesi*, 9 Ocak 1935.
- Hale, William, “The Turkish Republic and Its Army, 1923-1960”, *Turkish Studies*, Cilt:12, Sayı:2, Haziran 2011.
- Harris, George S., “The Role of the Military in Turkish Politics” *Middle East Journal*, Cilt:19, Sayı:1, Middle East Institute, Kış 1965.
- Harris, James, “Encircled By Enemies: Stalin’s Perceptions of the Capitalist World, 1918-1941” *Journal of Strategic Studies*, Cilt:30, Sayı: 3, 2007.
- Keskin, Funda, “Briand-Kellogg Paktı ve Litvinov Protokolü”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar*, ed. Baskın Oran, C:I, 10. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, 308.
- Kotkin, Stephen, “Modern Times: The Soviet Union and the Interwar Conjuncture”, *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, Cilt:2 Sayı:1, 2008.
- Macfie, A.L., ”The Turkish Straits in the Second World War, 1939-45”, *Middle Eastern Studies*, Taylor& Francis Ltd., Cilt: 25, Sayı: 2, Nisan, 1989.
- Ministry of Foreign Affairs of the U.S.S.R. Archive Division, “*German Foreign Office Documents, German Policy in Turkey (1941-1943)*”, Sayı:1, 7. Moskova: Foreign Languages Publishing House, 1946.
- Müezzinoğlu, Ersin ve Şahin, İsmail, “Lokarno ve Musul Kışkıracında Türk Dış Politikası”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt:5, Sayı:4, Nisan, 2016.
- Özersay, Kudret, “Montreux Boğazlar Sözleşmesi”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar*, ed. Baskın Oran, C:I, 10. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, 370-384.
- Rush, Dorothy Boyd, “Lord Curzon and Kemalism The Old World and the New East”, *Social Science*, Cilt:55, Sayı:2, İlkbahar 1980.

- Sandache, Cristian, “The USSR During the Interwar Period: Political-Diplomatic Aspects”, *Codrul Cosminului*, Cilt:18 Sayı:1, 2012.
- Şener, Bülent, “ Tarihsel Boyutlarıyla Boğazlar’ın Jeopolitik ve Jestratejik Önemi”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Sayı: 35, 2015.
- Tellal, Erel, “Sovyetlerle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar*, ed. Baskın Oran, C:I, 10. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, 155-178.
- Vanderlippe, John M., “A Cautious Balance: The Question of Turkey in the World War II”, *The Historian*, Cilt:64, Sayı:1, Sonbahar 2001.

EKLER

EK 1: Türk ve Sovyet delegeleri arasında gerçekleşen görüşmeler hakkında İngiliz görüşüne yer veren İngiliz arşiv belgesi

-3-

57

(227/35/45)

BRITISH EMBASSY,
MOSCOW.

7th July, 1945.

SECRET.

(Dear Mr Molotov),

(Yours sincerely),

I write under instructions from my government to inform you that they have been consulted by the Turkish Government about the conversations which have recently taken place between representatives of the Soviet and Turkish Governments.

2. According to the Turkish Government the Soviet Government put forward in the course of these conversations certain territorial claims and also discussed the question of bases in the Straits. My government were very much surprised to learn this, since these two matters cannot be regarded as concerning exclusively the Soviet and Turkish Governments. In my government's view the former falls to be considered in the light of the general world organisation, and the latter affects the multi-lateral Montreux Convention. I have been instructed moreover to point out that at Yalta it was agreed that the Soviet Government should consult my government and the American Government before approaching the Turkish Government on matters affecting the Montreux Convention. Premier Stalin also agreed to take no action affecting the independence and integrity of Turkey and to adopt a reassuring attitude towards the Turkish Government. In the light of this my government have also been very much surprised at the recent campaign against Turkey in the Soviet press and over the Soviet wireless.

/ 3. My

His Excellency
Monsieur V.M. Molotov,
People's Commissar for Foreign Affairs,
Moscow.

p. t. o.

EK 2: Türkiye'ye yönelik Sovyet Taleplerini içeren İngiliz arşiv belgesi

106

AMENDED DISTRIBUTION (21/12/1945)

[This telegram is of particular secrecy and should be retained by the authorised recipient and not passed on].

[CYPHER]

SPECIAL (CONFERENCE)

FROM BRITISH DELEGATION MOSCOW TO FOREIGN OFFICE

No. 53 Worthy

D. 6.50 a.m. 21st December, 1945.

20th December, 1945.

R. 8.40 a.m. 21st December, 1945.

//////

IMMEDIATE

TOP SECRET

Following for Prime Minister.

I saw Stalin last night. We began by discussing Persia and Stalin affected to be afraid of acts of sabotage by the Persians against Baku and the oil wells. I said it was important to bring misgivings into the open and that there was a feeling at home that the Soviet Government were thinking of the incorporation of Azerbaijan in Russia. Stalin said he had no idea of incorporating any part of Persia into the Soviet Union, but that he must safeguard the oil of Baku against diversionary activities. I then mentioned the proposal for the establishment of provincial councils throughout Persia and asked whether we could not get a tripartite commission to advise and assist the Persian Government over this. Stalin said that he would study the matter and thought it possible that we might be able to agree on this.

2. I then turned to Turkey and said that as we were Allied with that country we were anxious to know the Soviet Government's intentions. Stalin said there were two questions. Firstly the Straits, which the Turks could close at will. Secondly there were the provinces in Turkey inhabited by Georgians and Armenians where the old frontier must be restored. But all talk of war against Turkey was rubbish. When I asked him how the matter should be settled Stalin said by negotiation with Turkey or with the Allies. On my asking him what exactly the Soviet Government wanted Stalin said they wished to regain the frontier which existed before the treaty of 1921. I pointed out that Russia had not been in possession of these provinces for long; Stalin admitted this but said the population was Georgian and Armenian and had always been so. As regards the Straits Stalin said that his claim for a base still stood. The Soviet Government did not claim the right to close the Straits themselves but they did not wish Turkey to be able to do so either. When I asked what the situation would be if Turkey were at war, Stalin said that Turkey's interests should come first. She could then close...

the

the Straits and those interested in the defence of the Straits should come to her assistance. I said I should like to see definite proposals formulated by the Soviet Government so that we could consider whether a conference should be called. I was anxious not to destroy Turkey's free and independent position. It was agreed that the question could not be settled at the present conference, but I expressed the hope that Turkey need not continue her present state of mobilisation, which was due to her fear of the Soviet Union. Stalin said she had no need to be frightened.

3. I then referred to the Dodecanese. The Soviet Government had no interest there and His Majesty's Government would like to transfer the administration to Greece and to withdraw British troops. We had no designs on the islands. Stalin said he would think the matter over.

4. I then turned to the question of the inclusion of India in the conference to discuss the peace treaties, and Stalin and I went through the usual arguments about whether India is a sovereign state. I informed him of the action we were taking in the near future to assist India's advance towards autonomy, and in reply to Stalin's objection that the Soviet Government had no relations with India said that I would be willing to help establish them. I explained our difficulties in India and said that if she were admitted to the conference and were retained on the Far Eastern Commission that would help. Stalin said that His Majesty's Government must give some compensation in return, to which I said that the admission of the Baltic States raised difficulties for the United States Government and I thought the inclusion of the Ukraine and Belorussia was sufficient counter-balance. Stalin asked for time to consider the matter.

5. In conclusion I said that I would always do my best to remove every difficulty arising between the two Governments and that if Stalin thought we were taking a line that might cause difficulty I hoped he would let me know at once. Stalin said that that followed the terms of the Anglo-Soviet Treaty. To which I replied that I wanted to go beyond its terms and to implement it in the spirit. I personally should be quite ready to extend its duration from 20 to 50 years. If the three Governments could keep the spirit of treaties it would be a long time before another war occurred. Stalin agreed but said that Russia had no treaty with the United States.

6. Before leaving I said I wished to raise one other question, namely the Western Bloc. I explained that we must have some arrangement with France and other neighbouring countries like that which Russia had with her neighbours. But I would do nothing against the Soviet Government and would always keep the Generalissimo informed. Stalin said "I believe you".

[Copies sent to the Prime Minister].
O.T.P.

EK 3: Sovyet taleplerinin ardından İngiliz-Amerikan görüşüne yer veren arşiv belgesi

File Number :- R 4476 SOUTHERN. 1945 TURKEY	(H) 1945 R 13446 / 4476/G 44 Istanbul no. 252 13 Aug 14 Aug Last Paper. R 13427 References. (Print.) (How disposed of.) Rpt. Res. Con No. 8341 Ltr Moscow 4547 19/8 2el W. Lon 8561 19/8 Rpt. Istanbul 197 Moscow 4689 Rpt. May. Gen. Sugden D.M.O. War Office from Mr. Howard Aug 23rd Copies as in last para Aug 26th Rpt. Mr. Rowe - Bulfinch (Tory) from Mr. Howard 23/8 (x) Mr. Wicks 25/8 24/8 (Action completed.) D.M. 23.10.45 (Index.) KW Next Paper. R 13967 (R 14534/4476/G)	R 13646 / G 24 AUG 1945 159 SOUTHERN <u>Turco-Soviet Relations.</u> Ref. ~~London~~ Tel. no. 726 (R 13515/44/G), and letter to Sir O. Sargent of Aug 1 (R 13427/G). During a conversation with the Turkish P.M. the latter indicated that his Govt. were now inclined to accept internationalisa- tion of the Straits with certain reservations, that a communica- tion in this sense to H.M.C. was under consideration. (Minutes.) Submitted with R 13427/G, R 13467 and R 13515/G. I think it is time for a review of our policy towards Turkey as a whole. Fear of Russian intentions dominates Turkish policy at the moment. It was agreed at Potsdam that we and the Americans should urge the Turkish Government to agree to internationalisation of the Straits. We are enquiring on R 13515/G exactly what action the Americans propose to take, i.e. whether they will approach the Turks before the Foreign Secretaries' meeting as we had expected, or leave the question of the Straits to be dealt with at that meeting as part of the general question of waterways. But in either case the Turkish attitude seems promising and it should be possible to find some formula satisfying the Turkish demand that Turkish sovereignty should be unimpaired. Since the idea of the internationalisation (or rather re-internationalisation) of the Straits came from President Truman, we might ask the Americans for more details as to their plans in this connexion. We and the Americans opposed the Soviet demand for bases in the Straits, but the latter did not accept our arguments. It is clear that we must again urge the Russians at the Foreign Secretaries' meeting to agree to internationalisation and to drop their demand for bases. Only in this way can "normal friendly relations" between Russia and Turkey come about, i.e. I do not think that a stipulation in this connexion merely on the part of Turkey (paragraph 4 within) would serve any purpose; the stipulation must be by the Allies as a whole. It was also arranged at Potsdam that the Soviet Government should in due course discuss further with the Turkish Government the demand for the cession of Kars and Ardahan. President Truman seemed inclined to leave this question altogether to the two parties concerned, but while we can hardly disagree with the idea of preliminary bilateral talks, I think we should make it clear to the Russians that in the interests of world organisation we hope they will offer no threats or violence to Turkey on this account. There is real hope of this, since the Russian delegates at/
---	---	--

at Postdam implied that they would not press these territorial claims if Turkey were content to remain without an alliance.

Our policy towards Turkey is therefore conditioned by the above considerations as well as by our general and long-term desire to keep Turkey (and Greece) in our orbit. All these considerations must therefore also affect our policy on the other main questions at issue at the moment.

The Turkish Government have put forward lists of supplies for their Army and Air Force and asked for a credit to pay for them, and they have asked our advice about the degree of mobilisation of the Turkish Army. As regards the armaments lists we have asked the Service Departments for detailed comments as to how far the demands are reasonable and how far they could be met. We have so far received no answer. The Service Attaches in Turkey have, however, given their general opinion that the demands are reasonable and the preliminary reaction of the Service Departments here has been that we should continue to supply Turkey with armaments on the same scale as in the past, i.e. in reasonable quantities so long as the supply to Turkey does not cause us inconvenience. I would propose that in view of the Turkish Government's new demands, of the fact that the Soviet Government has not recently been behaving very well vis-à-vis Turkey, and of the fact that the supplies are probably on a reasonable scale which could not justifiably be considered unsuitable by the Soviet Government, we should recommend to the Service Departments that the supply of the items on the new lists should go ahead rather faster than supply in the past months. Here, however, the question of the credit demand arises. The Turks were informed some time ago that the 1939 Armaments Credit was overspent and would not be extended, and on June 15th H.M. Ambassador presented to them a draft "mutual waiver" agreement stipulating amongst other things that all army supplies after that date should be paid for in cash. The Treasury are eager to stick to this, and I am bound to say that I doubt whether we can afford to give Turkey an armaments credit and I doubt whether she can be considered to stand high on the list of those countries for whom we should press the Treasury to agree to granting credit facilities. I think, therefore, that we should tell the Service Departments that we should like to tell the Turks that in principle we would agree to supply the items in their lists of demands and at a quicker rate than in recent months, but that we cannot agree to grant a credit. (H.M. Ambassador warned them that we should probably not agree when they first raised the question of a credit with him in a preliminary way some weeks ago). As regards the question of mobilisation, we had advised the Turkish Government at the beginning of the year to demobilise gradually in order to relieve the strain on their economic situation. I suppose that in view of Russia's attitude at the moment and until we can persuade her to be more reasonable we can hardly continue this advice. I think we should, therefore, tell the Turkish Government that they should probably keep up their present degree of

mobilisation/

*MPs vs
Link armaments to
payments with money
Turkey will demobilise
on limit production
not much in Turkey
mission in Turkey
Turkey USA still
January 1940*

NOTHING TO BE WRITTEN IN THIS MARGIN.

Minutes.

15

mobilisation, but not to increase it, first because this would make the economic strain worse than before, secondly because it might annoy the Russians and thirdly because the call-up of one or two extra classes would certainly not be enough to deter the Russians if they had decided on direct action.

In two other spheres I think we should now give the Turkish Government salutary advice.

Commercially and financially Turkey did well out of the war, but the whole basis of her present economy is inflationary. When the Turkish Economic Delegation were here earlier this year we tried to persuade them to face up to the necessity of reducing prices and adjusting their exchange rate, which at present gives the lira a value probably three times as great as it deserves. The Turkish Government have not yet had the courage to do so. Turkey produces little that is of interest to us and almost nothing that is of interest to us at present Turkish prices. I think that we should, if the Treasury and Board of Trade agree, tell the Turkish Government unofficially that, however unpalatable it may be, they should in their own interests, including the interests of Anglo-Turkish relations, grasp the nettle.

A more delicate question still is that of Turkish internal political organisation. As Sir M. Peterson says in paragraph 11 of his despatch No. 268 in R 13467: "The Turkish system of government is on the face of it more a façade of democracy than a genuinely democratic organisation. Not only is there a single party, the People's Party, which itself throws off a small "official" opposition group, but the head of the Party is no other than the President of the Republic himself. This latter point is regarded by genuinely patriotic reformers, such as M. Rauf Orbay (who broke with Atatürk himself on the same issue), as being the negation of democratic government notwithstanding the analogy to the contrary which exists in the constitution of the United States". In this situation true opposition to the single official party is impossible, since it constitutes opposition to the head of the State which - and here the situation is quite different from that in the U.S.A. - has never been allowed in the Turkish Republic. It will clearly be a matter of the utmost delicacy to give advice on this point, but I feel that it should in some way be made clear to the Turkish Government that sympathy for Turkey in this country, and hence our ability to support Turkey, would be greatly strengthened if a more democratic system could be set up.

Sir M. Peterson has suggested in his telegram No. 253 of the 13th August that he should return to this country for consultation before the meeting of the Foreign Secretaries, and I hope very much that this can be approved, so that all

the/

Minutes.

the above questions ^{can} ~~could~~ be discussed with him. Meanwhile necessary action could be taken with the other Government Departments concerned on the various questions discussed above.

This telegram has been repeated to Moscow.

G. McDermott.

16th August, 1945.

Our policy in regard to the Straits Question ^{has} ~~is~~ considered in a paper drafted by Mr Teth as a result of a meeting held by Sir A. Cadogan. I think, however, that we should send the tel. to Washington suggested on R 13515, as we are in the dark as to what the Americans have done, or intend to do. (This indeed is a common occurrence in Southern Dept's experience).

Although the Straits do not figure in the agenda for the forthcoming Council of Foreign Ministers, it may well crop up if the Americans persist in linking it to the International Waterways. We should, therefore, be ready with our policy by then; or it would be

NOTHING TO BE WRITTEN IN THIS MARGIN.

Nothing to be Written in this Margin.

Enter 38

NEWS CHRONICLE.

Cutting dated 1 JAN 1946 194

TURKEY AND RUSSIA

The problem of the Dardanelles

TILL now, Turco-Soviet differences have centred, or appeared to centre, on territorial claims on Turkey's easternmost provinces. But there is good reason to suppose that the main difficulty is the question of the Dardanelles.

The Montreux Convention of 1936, signed by Russia, Britain, France, Turkey and Greece, comes up for amendment this year.

It prohibited warships of any nation, with conditional exceptions for vessels of Black Sea Powers, from passing through the Dardanelles Straits except when fulfilling obligations under the League Covenant or under mutual assistance pacts of which Turkey was a signatory. But Turkey could close the Straits in time of war.

It is known that the Americans have suggested a new convention in a Note presented to the Turkish Government some weeks ago.

The British Government favours discussion of the American proposals which suggest, among other things, that the Straits shall be open to all merchant vessels in time of war, and that they shall be closed to warships except those of the Black Sea Powers, unless they are on United Nations business or are proceeding with the consent of the Black Sea Powers.

The American plan, in fact, gives Russia an unrestricted outlet into the Mediterranean at all times.

At the same time it has been suggested in various quarters that the United Nations should take upon themselves the internationalisation of the world's most important waterways.

Door reopened

Comments on the problem of the Straits and Turkish reactions to the present situation were made yesterday by the Turkish Ambassador, M. Cevat Acikalin, to R. H. Worsley in an interview.

Asked for his views on the Moscow communique and its effects on Turkey and Persia, he answered:

"The outcome of the Moscow Conference is an achievement in many respects once the intricacies of the communique are properly understood. A door which had been stuck since the London Conference of Foreign Ministers had been reopened.

But the spirit of adjustment will have to go further before even the limited part of the issues covered by this Moscow Agreement can be brought to a satisfactory solution.

"Artificial" crisis

"The position of Persia and of Turkey is different. To discuss Turkish problems without Turkey's participation would be futile. The Turkish reaction to Mr. Bevin's statement on the failure to reach agreement on the Persian situation is one of profound regret, particularly since it is felt that the crisis is largely artificial.

"Turkey's friendship for Persia and interest in her fate are well known. A constructive solution of the Persian crisis is, in Turkish opinion, indispensable to the security of Turkey, the Eastern Mediterranean and the Persian Gulf; it is also a test case for the sincerity of the new departure in international collaboration as agreed in Moscow."

What is the impact—if any—of the Moscow agreement on Turco-Soviet relations, and what is Turkey's view on the growing tension?

"Indirectly, the issues discussed are interconnected with the prospects of Turco-Soviet relations. A better understanding between the Great Powers may work to the benefit of all.

Turkey's part

"But it is difficult to see how this effect can be secured if Turco-Soviet tension is further increased by incidents such as the wide publicity given in the Soviet Union to the statements of two Georgian historians.

The deterioration of Turco-Soviet relations is not due to Turkey's policy. When the history

EK 5: Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin tadilinin gerekliliği üzerine İngiliz bakışı

File Number :- R 6 SOUTHERN.		1946 R TURKEY R 4243 10 MAR 1946
R 4243 / 6 / 44 Angora 159 Mar 14^b Mar 18^h		<u>Passage of Shipping through the Straits</u> Turkish Govt. requests advice whether in applying Montreux Convention they should regard the present as "time of peace" or "time of war", Turkey being belligerent. They wish to avoid any complaint of wrong interpretation & any present dispute with Moscow. Three Soviet Minesweepers recently passed through Straits at night - No permission was asked or given for night Passage.
Last Paper. R 3760		(Minutes) Please see the Secretary of State's Minute within.
References.		This telegram seems to have taken an extraordinary length of time to filter through. However, the Admiralty are at work on a note on the questions raised which they promise to send over shortly.
(Print.)		There is a certain unreality about the points at issue, and this illustrates what we and the allies concerned have felt for some little time, i.e., that the Montreux Convention is badly in need of revision. However, neither the Turkish Government nor the Soviet Government have yet acted on the suggestion made to them by the U.S. Government, and supported by us, that a Conference should be called for the revision of the Convention. We must therefore judge the points raised by the terms of the Convention.
(How disposed of.)		There is the over-riding question whether in general, and apart from the Convention, the present time should be regarded as "time of peace" or "time of war, Turkey being belligerent". Since Turkey, like the other allies, has declared war on Germany and Japan and has not yet signed Peace Treaties with them, I imagine that there can be no doubt that the present period is "time of war, Turkey being belligerent". The two further alternatives from the point of view of the Convention are that the present period should be regarded as "time of War, Turkey not being belligerent", to which Turkey would never agree, in spite of the fact that her "belligerence" was not very active; or as a time when Turkey considers herself "to be threatened with imminent danger of war", a description which could hardly be maintained (however accurate it might appear to be) because of the offence which it would ~~not~~ cause to the Soviet Government.
(Action completed.) 20/3/44	(Index.) 20/3/44	The principal differences in the stipulations of the Convention if the present is regarded as "time of peace" or "time of war, Turkey being belligerent" are, I think, revealed by a comparison of Articles 2 and 5 as regards the passage of merchant vessels
Next Paper. R 4275		30471 F.O.P. through/

through the Straits, and of articles 10 and 20, as regards vessels of war. Article 2 provides that "in time of peace merchant vessels shall enjoy complete freedom of transit and navigation in the Straits by day and by night under any flag and with any kind of cargo, without any formalities except as provided in Article 3 below". The formalities in question do not affect the present issue. Article 5 provides that "in time of war, Turkey being belligerent, merchant vessels not belonging to a country at war with Turkey shall enjoy freedom of transit and navigation in the Straits on condition that they do not in any way assist the enemy. Such vessels shall enter the Straits by day and their transit shall be effected by the route which shall in each case be indicated by the Turkish Authorities." The second sentence of article 5, therefore, gives the Turks additional control over the passage of merchant vessels, though the difference is not so vital that a compromise could not be reached fairly easily, in any case where the question arose.

As regards vessels of war, article 10 and the succeeding articles up to article 18 provide that war vessels can pass through the Straits subject to various conditions referring to their type and tonnage, the purposes of their journeys, etc., and article 19 makes similar provisions for the passage of war ships "in time of war, Turkey not being belligerent". Article 20, however, reads: "in time of war, Turkey being belligerent, the provisions of articles 10 to 18 shall not be applicable; the passage of war ships shall be left entirely to the discretion of the Turkish Government." This is, of course, the point of difficulty. To take the example in paragraph 3 within, the Soviet Government should obviously have asked permission for the passage of the mine-sweepers. At the same time, the Turkish Government are clearly right to have made no difficulties, and in general to wish to avoid any dispute with Moscow on the question at the present juncture.

Subject to the observations of the Admiralty and of those noted below, I think we should therefore tell the Turks that we consider that the present period should be regarded as "time of war, Turkey being belligerent" but that we consider that they are quite right to wish to avoid any dispute with the Soviet Government arising from the application by the Turkish Government of the relevant stipulations of the Montreux Convention. For instance, we consider that they were right to make no difficulties over the passage of the three Soviet mine-sweepers and to take no formal notice of the irregularity. However, we of course regard the Montreux Convention as being in force until it is revised by international consultation, and moreover, the U.S. Government and H.M. Government have suggested that the Soviet Government (or the Turkish Government) might wish to call a conference for the revision of the Convention. There is therefore no excuse for irregularities, and if the Soviet Government were to indulge in frequent breaches of the Convention or were to try on a flagrant breach, we think that the Turkish Government would be justified in reminding the Soviet Government of the stipulations of the Convention; though even in that case, the Turkish Government would no doubt bear in mind that, in view of the peculiarities of the

present/

the last war. Where an interregnum of the present character is prolonged it obviously becomes a question whether at a certain point you do not get what is in fact a state of peace in all but name, and it might also become a question whether a country such as Turkey would be justified in pleading the existence of a technical state of war in order to keep up the position that she still had complete discretion to permit or not permit the passage of warships. If, for instance, the Soviet Government cared to take the line that in all the circumstances such a plea on the part of Turkey was a complete technicality and that for the purposes of the Convention a state of peace should now be regarded as existing, I feel it might not be altogether easy to find a good answer.

I suggest that in the circumstances, and seeing that legal arguments can be found in support of either view, we should await an appreciation from the Admiralty on the strategic aspects of the matter. It is worth noticing that there is very little practical difference between the results of the two views in the present circumstances. On the view that it is time of war, Turkey could refuse passage to Soviet warships but will obviously not do so and can justify not doing so on the simple ground that, it being time of war and she being a belligerent on our side, there is, as far as she is concerned, no bar to the passage of allied warships. The effect of the other view, that it is time of peace, will equally be that there is no bar to the passage of warships, at any rate within the limits specified in the other articles of the Convention. In the circumstances it is perhaps a pity that we should have to give the Turks a definite opinion one way or the other.

H. Fitzmaurice
20th March 1946.

So far as Northern Department are concerned, I feel bound to advise that the Turks should not do anything to allow the Russians to plead provocation. We agree with Mr. McDermott that the Turks should make representations to the Russians whenever there is an undeniable infraction of the Convention, and with Mr. Fitzmaurice that Turkey should not seek to claim that there are infractions of the Convention if it can be claimed that there are not. The very vagueness of the present position makes it easier for the Turks to turn a blind eye until they are forced to do the opposite and harder for the Russians to make allegations.

R. M. H. H. H. H.
22nd March, 1946.

NOTHING TO BE WRITTEN IN THIS MARGIN.

Minutes.

present situation and the ill-adjustment of the Convention to present conditions, it would be wise to think hard before taking any action further than reminding the Soviet Government of the provisions of the Convention.

GL McDermott.

19th March 1946.

Mr. Fitzmaurice.

Northern Department

for observations.

On the assumption that the present period is to be regarded for the purposes of the Montreux Straits Convention as "time of war, Turkey being belligerent", it is quite possible to take the view that no irregularity has occurred, since the passage of warships is left completely to the discretion of the Turkish Government and the Turkish Government could take the line that in the case of allied warships nothing was required beyond prior notification of passage. If we proceed on this basis it might be better to let the matter rest at that. I do not altogether like the line suggested by Mr. McDermott of in effect telling the Turks that they can wink at Soviet irregularities. The better line would seem to be that on this basis no irregularity has in fact occurred.

Turning now to the question whether for the purpose of the Convention the present period is time of war or time of peace, I am sorry to have to say that legally the point can be argued quite cogently either way. The grounds for thinking that it is time of war are set out in Mr. McDermott's minute. They are briefly that the technical state of war with the enemy powers has not yet been brought to an end by the signature of a peace treaty or by any other equivalent method. This view would, moreover, obviously be correct if the present period were a genuine armistice period in the sense that hostilities were suspended but that neither of the opposing sides was completely knocked out, so that hostilities might again break out.

In normal circumstances the end of actual hostilities is usually followed by the fairly rapid conclusion of a treaty of peace. This, for instance, is what occurred after

the/

It can be argued, however, that the present period has passed altogether beyond the conception of armistice and amounts to a de facto state of peace in the sense that there has been a complete surrender on the part of one set of belligerents with the consequence that not only are the original hostilities suspended, but they cannot break out again. On this basis the state of war is purely formal and technical and in actual practice a good deal of colour has been given to this view in other ways, e.g. by allied appointments of consular and diplomatic officers in enemy territory, the conclusion of commercial agreements and so forth.

NOTHING TO BE WRITTEN IN THIS MARGIN.

Minutes.

I have pressed Adty. to hasten their comments, & they promise to send them very soon.

I think we must await them before putting up a minute & Pt. reply. Provided they do not alter the case fundamentally I suggest that we should give the Turks our views generally as set out in the last para. of my earlier minute, but adding the arguments in favour of regarding the present as de facto state of peace (see Mr. Fitzmaurice's minute) & say that the Turks must in the last report make up their own minds.

GL McDermott 24/3

30. 1/4

45/3

Brought up 3 April without Adty. reply. Pl. attach soon.

GL McD. 1/4

P.T.O.

NOTHING TO BE WRITTEN IN THIS MARGIN.

as modified by the first para. of the Fitzmaurice minute

EK 6: Boğazlar'dan üç Sovyet gemisinin geçişi üzerine İngiliz değerlendirmesi

[This telegram is of particular secrecy and should be retained by the authorised recipient and not passed on].

[CYPHER]

CABINET DISTRIBUTION

FROM ANKARA TO FOREIGN OFFICE

Mr. Helm
No. 159

D. 3.43 p.m. 14th March, 1946.

14th March, 1946.

R. 4.40 p.m. 14th March, 1946.

////

Turkish Government requests our advice whether, in applying Montreux Straits Convention, they should regard the present as "time of peace" or "time of war, Turkey being belligerent".

2. They explain that they are anxious not to give cause for any complaint of wrong interpretation or to establish embarrassing precedent which could be quoted or used against them later. At the same time they wish to avoid any present dispute with Moscow.

3. Three Soviet minesweepers recently passed through the Straits at night. Their coming has been notified but permission had not been asked or given for night passage. The Turks made no difficulties and their present intention seems to be to take no formal notice of irregularity.

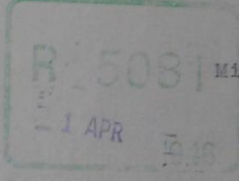
4. Turkish Government would welcome early reply.

O.T.P.

*Let me have
answer
M. Helm / Dept*

EK 7: Sovyet mayın gemilerinin geçişi üzerine İngiliz Deniz Kuvvetleri değerlendirmesi

Whitehall 9000, Ext: 808.

  Enter
v 30/3

"M.059431/46"

Military Branch I,
Admiralty,
S.W.I.

Secret.

29th March, 1946.

Dear McDermott,

You asked me for any details that might be available about the passage of three Soviet minesweepers through the Dardanelles referred to in Ankara Telegram No. 159 and for any comments on the point of principle involved.

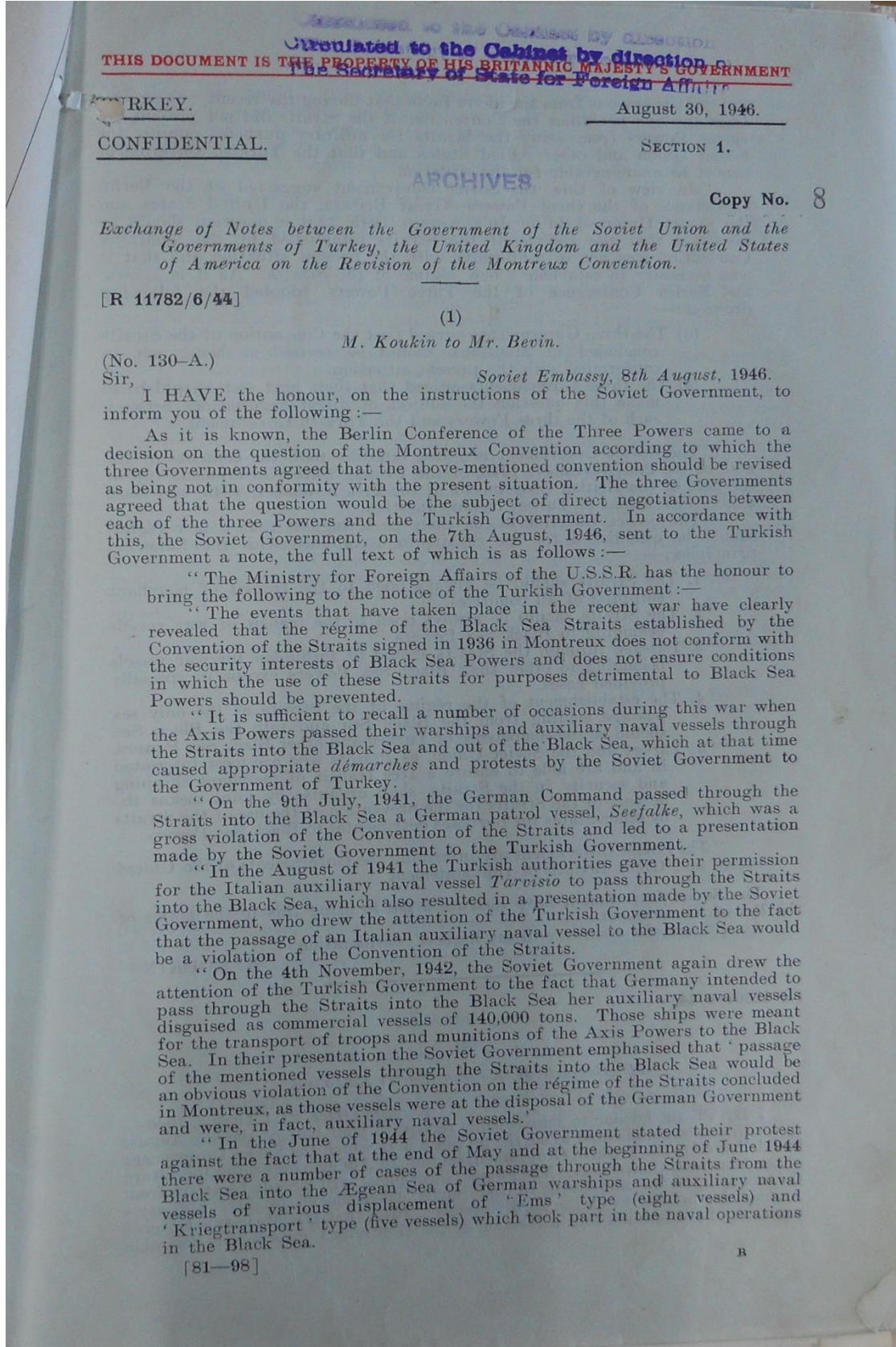
R 4263 / 6 / 44

2. These three minesweepers were on passage from Canada to the Black Sea. The Senior Officer's ship had on board a British Naval Liaison Officer who had previously helped to deliver minesweepers. He had a Turkish visa obtained from the Turkish Embassy in London after reference to Ankara. We do not know if the Russians formally notified the Turks but they must have known from the application for a visa that the ships were going.
3. The three minesweepers were sailed by Vice-Admiral, Malta and given the option of three routes to the Dardanelles. It is not yet certain which of these was taken.
4. They arrived at the three-mile limit off the entrance to the Dardanelles at first light on the 4th February. Signals were exchanged with the Shore Signal Station in which the Senior Officer requested permission to remain outside the three-mile limit for three hours in order that the time of his arrival at Istanbul would take place in daylight on the 5th. This request was refused by the Turkish authorities and he was told to proceed at once to Canak and embark a pilot. In order to comply with the Turkish instructions and at the same time to make sure of arriving at Istanbul in daylight, the Senior Officer proceeded from the three-mile limit to Canak at three knots.
5. Some time between 1200 and 1400 on the 4th, a pilot was embarked at Canak and the minesweepers secured at Istanbul at 0700 on the morning of the 5th.
6. So much for the facts. As to the question of principle, we feel that the Turkish Government may be trying to commit us to a definite expression of view that this is a time of peace or of war with a view to reinforcing action which they may wish to take. If it can be avoided we feel that it might be wise to make no definite reply. That the request is disingenuous is shown by the fact that the passage of the Straits did not in fact take place by night and all the other formalities required by the Montreux Convention appear to have been carried out.
7. If we must express a view, our feeling is that the present is unquestionably a time of war, Turkey being belligerent. Turkey did after all declare war and Peace Treaties have not yet been signed with Germany or, indeed, with the satellite powers.

/s.

G.L. McDermott, Esq.,
Foreign Office,
London, S.W.I.

EK 8: İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin Boğazları İdaresi üzerine Koukin'den Bevin'e gönderilen rapor

"It is obvious from the above facts that during the recent war against Germany and her allies the Convention of the Straits did not prevent enemy Powers from using the Straits for military purposes against the Soviet Union and other Allied States and that the Turkish Government cannot be unanswerable for the situation.

"In view of this, the Soviet Government suggested at the Berlin Conference of the three Powers—Great Britain, the United States and the Soviet Union—held in July-August 1945, that a question should be discussed that the régime of the Straits established by the Montreux Convention was not in conformity with the present situation and that it was necessary to establish a new régime of the Straits. As it is known, the Berlin Conference of the Three Powers adopted the following decision:—

- "(a) The three Governments agreed that the Convention of the Straits concluded in Montreux should be revised as being not in conformity with the present situation.
- "(b) The three Governments agreed that their next step should be to make this question the subject of direct negotiations between each of the three Powers and the Turkish Government.

"The Soviet Government are also familiar with the contents of the note of the 2nd November, 1945, of the United States Government and of the note of the British Government of the 21st November, 1945, addressed to the Government of Turkey on this question.

"The Soviet Government, on their part, suggest that a new régime should be established for the Straits in accordance with the following principles:—

- "1. The Straits should be always open to the transit of merchant shipping of all countries.
- "2. The Straits should be always open to the transit of war vessels belonging to Black Sea Powers.
- "3. Passage through the Straits should be forbidden for war vessels belonging to other than Black Sea Powers except in specially provided cases.
- "4. The establishment of the régime of the Straits as the only sea passage leading from the Black Sea and into the Black Sea should be the competence of Turkey and other Black Sea Powers.
- "5. Turkey and the Soviet Union, as Powers who are most interested in and are able to ensure a free transit of merchant shipping and security in the Straits, shall organise by joint means the defence of the Straits for the prevention of the use of the Straits by other States for purposes detrimental to Black Sea Powers.

"The Soviet Government are informing the Governments of the United States and Great Britain of this statement."

The Soviet Government have instructed me to bring this to the notice of the British Government.

Accept, Sir, the assurance of my highest consideration

K. KOUKIN.

[R 12808/6/44]

(2)

Mr. Bevin to M. Koukin (Soviet Embassy).

Foreign Office, 21st August, 1946.

Sir,
I HAVE the honour to acknowledge receipt of your note of the 8th August in which you communicated to me the text of a note which the Soviet Government had delivered to the Turkish Government on the 7th August concerning the future of the Montreux Convention. The Soviet Government will already be aware from the communication addressed to the Soviet Government by His Majesty's Ambassador in Moscow on the 23rd November, 1945, that His Majesty's Government are of the opinion that a revision of the Montreux Convention is desirable

and that, they would, if the Soviet Government or the Turkish Government were to call a conference for the revision of the convention, be ready to take part in its work. His Majesty's Government have consequently given careful consideration to the proposals which the Soviet Government have now put forward for the new régime which they consider should be established in the Straits.

2. Before, however, they comment on the proposals put forward by the Soviet Government His Majesty's Government wish to point out that the agreement reached regarding this question at the Potsdam Conference, as recorded in Section XVI of the Protocol of the Conference, were that as a next step the matter should be the subject of direct conversations between each of the three Governments and the Turkish Government. It was not, as is suggested in the second paragraph of the note under reply, agreed at Potsdam that the matter should be the subject of direct negotiations between each of the three Powers and the Turkish Government.

3. As regards the proposal now put forward by the Soviet Government, His Majesty's Government note that there is no mention in these proposals of the United Nations. His Majesty's Government desire to place it on record that in any modification of the Montreux Convention the régime should be consistent with the purposes and principles of the United Nations. Subject to this His Majesty's Government wish to offer no comments at the present stage upon the first three proposals made by the Soviet Government. As regards the fourth proposal, however, His Majesty's Government would point out that it has for long been internationally recognised that the régime of the Straits is the concern of other States besides the Black Sea Powers. His Majesty's Government cannot, therefore, agree with the Soviet view that the future régime should be the concern of the Black Sea Powers and Turkey alone. As regards the fifth proposal that Turkey and the Soviet Union should organise the defence of the Straits by joint means, His Majesty's Government consider that Turkey, as the territorial Power concerned, should continue to be responsible for the defence and control of the Straits.

4. In conclusion, His Majesty's Government wish to make it clear once again that they would be ready to attend an international conference to discuss a revision of the 1936 Convention if all the interested parties agree.

I have, &c.

ERNEST BEVIN.

[R 12712/6/44]

(3)

Mr. Acheson to Lord Inverchapel.

Department of State,

Washington, 20th August, 1946.

THE Acting Secretary of State presents his compliments to his Excellency the British Ambassador and has the honour to transmit a copy of a note handed to the Chargé d'Affaires of the Union of Soviet Socialist Republics, on the 19th August, 1946, relative to the régime of the Straits.

Enclosure to (3).

Mr. Acheson to M. Orekhov.

Washington, 19th August, 1946.

Sir,
I ACKNOWLEDGE receipt of your note of the 7th August, 1946, which sets forth the text of the note addressed on the same day by the Government of the Union of Soviet Socialist Republics to the Government of the Republic of Turkey and express the appreciation of this Government for the courtesy of the Soviet Government in making this information available.

It will be recalled that the American Embassy in Moscow made available to the Soviet Government in November 1945 a copy of the note which the American Embassy in Ankara delivered to the Turkish Government on the 2nd November, 1945.

[81—95]

B 2

This Government has given careful study to the views expressed by the Soviet Government in its note to the Turkish Government. It would appear from a comparison of this Government's note of the 2nd November, 1945, with the Soviet note to the Turkish Government of the 7th August, 1946, that the views of the Governments of the United States and of the Soviet Union, while not in entire accord, are in general agreement with regard to the three following proposals set forth in the Soviet note:—

- "1. The Straits should be always open to the passage of merchant ships of all countries.
- "2. The Straits should be always open to the passage of warships of the Black Sea Powers.
- "3. Passage through the Straits for warships not belonging to the Black Sea Powers shall not be permitted except in cases specially provided for."

The fourth proposal set forth in the Soviet note does not appear to envisage a revision of the Montreux Convention, as suggested in our note to the Turkish Government of the 2nd November, 1945, but rather the establishment of a new régime which would be confined to Turkey and the other Black Sea Powers. It is the view of this Government that the régime of the Straits is a matter of concern not only to the Black Sea Powers but also to other Powers, including the United States. This Government cannot, therefore agree with the Soviet view that the establishment of the régime of the Straits should come under the competence of the Black Sea Powers to the exclusion of other Powers.

The fifth proposal set forth in the note of the Soviet Government was that Turkey and the Soviet Union should organise joint means of defence of the Straits. It is the firm opinion of this Government that Turkey should continue to be primarily responsible for the defence of the Straits. Should the Straits become the object of attack or threat of attack by an aggressor, the resulting situation would constitute a threat to international security and would clearly be a matter for action on the part of the Security Council of the United Nations.

It is observed that the note of the Soviet Government contains no reference to the United Nations. The position of the Government of the United States is that the régime of the Straits should be brought into appropriate relationship with the United Nations and should function in a manner entirely consistent with the principles and aims of the United Nations.

The Government of the United States reaffirms its willingness to participate in a conference called to revise the Montreux Convention.

Accept, &c.,

DEAN ACHESON,

Acting Secretary of State.

[R 12728/6/44]

(4)

Text of the Turkish Reply to the Soviet Note regarding the Revision of the Montreux Convention.

THE Government of the Republic has studied with the greatest interest the note dated the 7th August, 1946, which the Embassy of the U.S.S.R. has sent to the Ministry for Foreign Affairs on the subject of the question of the Straits. The Government of the Republic has examined this note with the greater attention in that it expresses the Soviet point of view on a question whose international importance is only exceeded by the vital interest which it presents from the national point of view of Turkey.

From this note it appears that the Soviet Government considers that the events which took place during the course of the second world war have clearly shown that the régime established by the Montreux Convention did not correspond with the security interests of the Black Sea Powers and does not secure conditions in which the utilisation of the Straits for purposes hostile to the Black Sea Powers could be prevented. In support of this argument, the note recalls the passage in both directions through the Straits of Axis warships and auxiliary vessels such as the *Seefalke*, the *Tarvisio* and of ships destined for the transport of troops, facts which in the opinion of the Soviet Government appear to have established proof that it is possible for enemy Powers to make use of the Straits against the Soviet Union and the other Allied States—a fact for which the Turkish Government, adds the note, could not disclaim responsibility.

5

After a brief recital of the Anglo-American-Soviet conversations at Potsdam in July and August 1945 on the subject of the Straits, as a result of which the three Powers in question decided—

- (a) that the Montreux Convention should be revised as it no longer corresponded with present conditions;
- (b) that this question should be the object of direct conversations between each of them and the Turkish Government;

the note states the Soviet proposals for the creation of a new régime of the Straits. These proposals are formulated as follows:—

1. The Straits shall always be open to the transit of merchant shipping of all countries.
2. The Straits shall always be open to the transit of warships of the Black Sea Powers.
3. The transit of warships of non-Black Sea Powers shall not be permitted except in cases specially provided for.
4. The establishment of the régime of the Straits as the natural sea-route leading to and from the Black Sea shall be the competence of Turkey and the other Black Sea Powers.
5. Turkey and the Soviet Union as the Powers who are most interested and are able to ensure the free transit of merchant shipping and security in the Straits shall assure by their joint means the defence of the Straits in order to prevent their use by other States for purposes hostile to the Black Sea Powers.

Before beginning an examination of the form and substance of the Soviet *démarche*, the Ministry for Foreign Affairs considers it necessary to dwell upon the instances of the passage through the Straits of certain Axis vessels, instances cited in the above-mentioned note as proof of the inefficiency of the Montreux Convention in order to deduce therefrom an alleged responsibility on the part of the Turkish Government.

The motor launch *Seefalke*, of 37 tons, flying the German merchant flag and not listed in the annual record of war fleets, appeared at the entrance of the Dardanelles on the 6th July, 1941. She demanded passage through the Straits to go to Constanza.

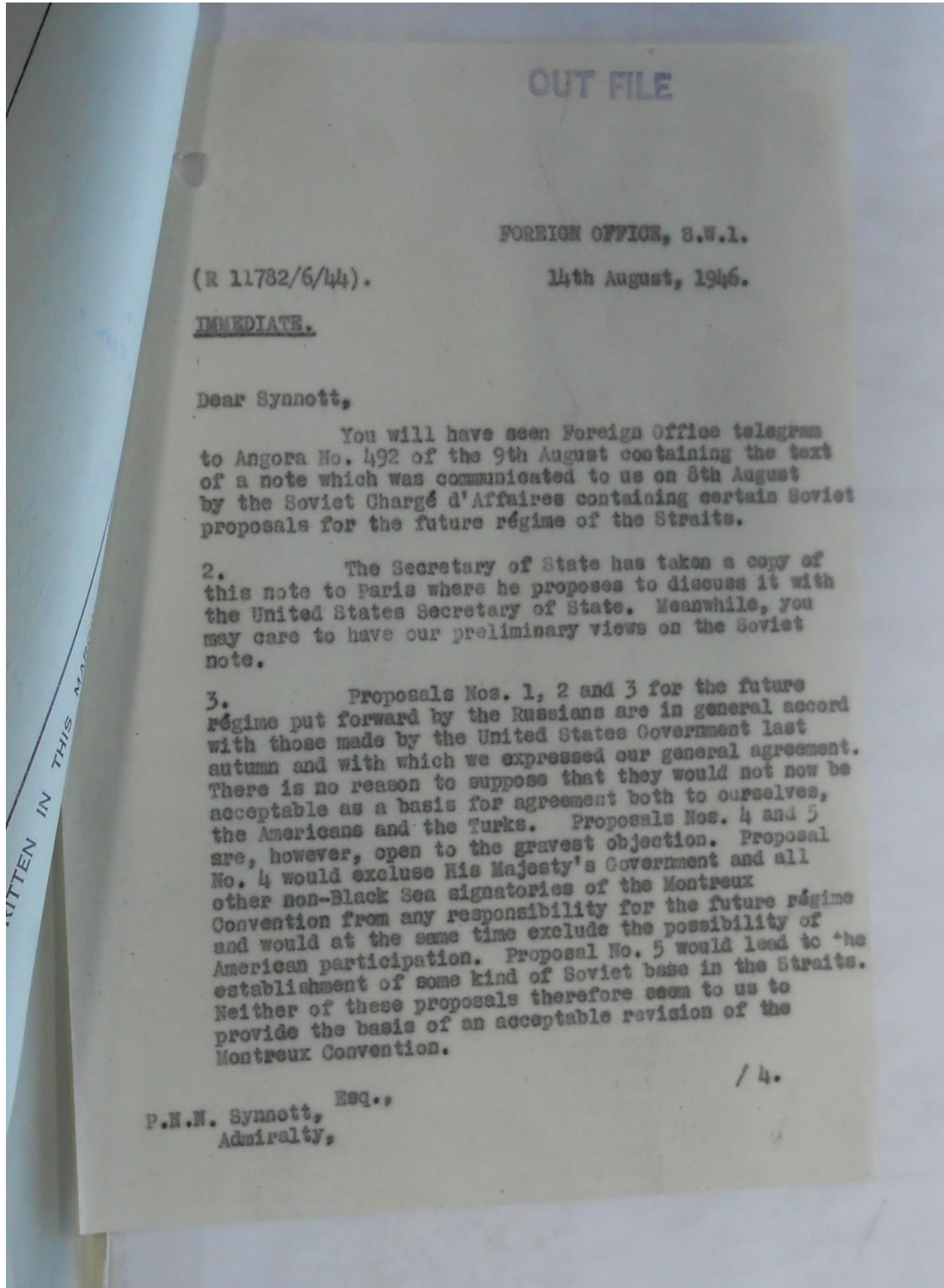
The launch was not armed and had on board only a large buoy and a lifeboat. No indication was found to suggest that she would be used for war purposes. Since the launch in question did not show any of the characteristics mentioned in Annex 2 of the Montreux Convention regarding the definition, tonnage and specification of warships, the *Seefalke* was authorised to pass through the Straits.

In the case of the Italian tanker *Tarvisio*, the facts are as follows: The *Tarvisio* passed through the Straits in June 1941 as a merchantman. Its passage was reported to the Ministry for Foreign Affairs as a fraudulent case since the vessel in question appeared on the list of auxiliary vessels of the Italian war fleet. When explanations were asked for from the Italian Embassy the latter affirmed that the *Tarvisio* had been removed from the list of auxiliary vessels and was sailing exclusively for commercial purposes. The Government of the Republic none the less gave orders to the competent authorities to stop the *Tarvisio* when it next attempted to pass.

The *Tarvisio* did indeed appear at the entrance of the Dardanelles on the 9th August, 1941. Transit was refused. In spite of the insistence of the Italian Embassy, the Government of the Republic did not change its point of view, which was the non-recognition of the right to transform in wartime auxiliary vessels into merchantmen. The *Tarvisio* having remained off Canakkale with all its wireless apparatus under seal, returned into the Mediterranean on the 2nd September. The Ambassador of the U.S.S.R., during his visit to the Minister for Foreign Affairs on the 25th August, 1941, expressed the gratitude of the Government of the U.S.S.R. for the decision of the Government of the Republic in respect of this occurrence and confirmed that his Government entirely shared the Turkish point of view regarding the validity of the right to transform auxiliary vessels into merchantmen.

The honourable embassy also mentioned in its note representations which were made on the 4th November, 1942, in order to draw the attention of the Turkish Government to Germany's intention of sending through the Straits into the Black Sea auxiliary war vessels of 140,000 tons under the guise of merchant ships.

EK 9: Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye gönderdiği Boğazlar üzerine notasında yer alan maddelerin Müttefik politikalarına uygun düşmediğini raporlayan arşiv belgesi

4. It is also relevant to point out that the Soviet communication states that the Three Powers agreed at Berlin that their next step should be to make this question the subject of direct negotiations between each of the Three Powers and Turkey. In fact the word used in the Berlin agreement was conversations and it seems probable that the Soviet Government have intentionally misquoted the agreement as part of their policy of excluding the western powers from the Straits régime and of settling the matter by means of direct Russo-Turkish negotiations.

5. Our present view concerning the reply which the Turkish Government should send to the Soviet Government is that they should reply that they have taken note of the Soviet Government's proposal for the modification of the Montreux Convention; that they for their part would be glad to attend an international conference to discuss amendments to the 1936 Convention if all the parties concerned agree; but that, as the Soviet Government well know, certain of their proposals are directly at variance with the expressed views of some of the Governments interested in the Montreux Convention and the régime of the Straits and that Turkish agreement to participate in such a conference does not mean that the Turkish Government would be prepared to support all the proposals now put forward by the Soviet Government but will consider in conjunction with the other Powers any specific amendments of the 1936 Convention.

6. A reply on these lines would be non-controversial and would not necessarily entail direct discussion between the Turkish and Soviet Governments on questions of substance

/ It

It would also uphold the position which we have hitherto maintained that this question of the modification of an international convention must be settled as the result of an international conference of all the interested parties.

7. As I stated above, this question is being discussed with Mr. Byrnes in Paris and it is probable that the Secretary of State will send his comments direct to Angora. Meanwhile, we should be very glad to have any views the Admiralty may have to express on this subject.

8. I am sending a copy of this letter to Group-Captain Stapleton at the Cabinet Offices.

Yours sincerely,

(M.S. Williams).

EK 10: Türk-Sovyet ilişkilerini Boğazlar Sorunu çerçevesinde ele alan değerlendirme

NOTHING TO BE WRITTEN IN THIS MARGIN.

Annex.

Short Summary of the Straits Question since the Beginning of the 19th Century.

During the discussions at Terminal Monsieur Molotov mentioned the Russian-Turkish treaties of 1805 and 1833 as having given Russia military bases in the straits.

2. The 1805 Treaty conferred the right of warships of the two Powers to enter the ports of each for wintering or for repairs and in a secret article explicitly affirmed the right of passage through the straits for Russian warships in connexion with the Russo-Turkish occupation of the Ionian Islands. In a secret clause the two Powers bound themselves to close the Black Sea to the warships of all other Powers.

However, the Porte felt strong enough to repudiate this Treaty in 1806, when relations between Turkey and Russia were broken off. The free use of Turkish ports in time of war granted to Russian warships by this Treaty (and also by the Treaty of 1798) might be taken as equivalent to the temporary grant of bases.

3. The Treaty of Unkiar Skelessi of 1833 provided that the two Powers would furnish one another with military assistance in case of attack, and a secret clause provided that the Porte instead of giving such military aid would close the straits to all foreign warships. It provided by implication that Russia would be free to send her warships through the straits into the Mediterranean and back. It made no mention of the possibility of establishing Russian military bases.

4. The treaties of 1798, 1805 and 1833

/gave

gave Russia greater advantages than she has enjoyed at any other time as regards the Straits.

5. By the Treaty of Paris of 1856 the Black Sea was neutralized and its waterways and ports thrown open to the merchantile marines of every nation. The stipulation of an earlier treaty that the Straits should be closed to warships as long as the Porte was at peace was reaffirmed at Paris and by the Treaty of London of 1871, in which clauses of the Treaty of Paris particularly objectionable to Russia were annulled, but the Sultan was empowered to open them to the military flag of friendly and Allied Nations if he thought it necessary for securing the performance of the unrevoked articles of the Treaty of 1856. This Treaty remained the official international regulation of the Straits question until the first World War.

6. In 1923 by the Treaty of Lausanne the straits were de-militarized and all Turkey's previous control was abolished. An international commission was charged with the supervision of freedom of navigation in the straits. This treaty was signed by the British Empire, France, Italy, Japan, Bulgaria, Greece, Roumania, Russia, Yugoslavia and Turkey, and the commission consisted of representatives of these governments under a Turkish president. It was provided that the United States Government might adhere if it wished.

7. In 1936 at Montreux Turkey was made the sole guardian of the straits subject to the provision of a convention signed by the same Powers, with the differences that Italy was

/excluded

NOTHING TO BE WRITTEN IN THIS MARGIN.

excluded, that "the British Empire" became "Great Britain and those members of the British Empire not separate members of the League of Nations" and that Australia signed separately. The Convention defined the categories of ships which were allowed to pass through the Straits, and in particular enabled Turkey in time of emergency, should she consider herself to be threatened with imminent danger of war, to apply the same regime as if she were at war i.e. to close the Straits if she wished.

8. The Soviet Government have told the Turkish Government this year, and reaffirmed at Terminal, that they consider that the Montreux Convention is no longer appropriate to existing conditions. They point out that the Straits are vital to the Soviet Union's safety and while not denying Turkish goodwill as regards her obligation to defend them, they doubt her ability to do so effectively. They therefore demand that the Montreux Convention should be abrogated, that the régime of the Straits should be decided between Turkey and the Soviet Union "as the States chiefly concerned and capable of ensuring the freedom of commercial navigation", and they propose that "in the interests of their own security and the maintenance of peace in the area of the Black Sea, Turkey and the Soviet Union shall prevent by their common facilities in the Straits the use of the Straits by other countries for purposes inimical to the Black Sea Powers (in addition to Turkish military bases the establishment of Soviet military bases in the Straits)."

/9.

9. President Truman said at Terminal that the Straits should be a free waterway for all, and guaranteed by the Great Powers; and that "he contemplated no fortifications at all." This looks like a return to the Lausanne régime, with the important difference that the United States Government would be one of the guarantors. When His Majesty's Ambassador told the Turkish Prime Minister of developments at Potsdam he did not appear to like the idea of a return to the old régime of internationalisation and demilitarisation. However these were only the preliminary Turkish reactions, and the Americans have undertaken to press the Turks to accept President Truman's plan, although the Russians have so far refused to accept it.

NOTHING TO BE WRITTEN IN THIS MARGIN.

ÖZGEÇMİŞ

Neslihan Altay; 1995 tarihinde Bursa’da doğmuştur. İlköğretimini Akıncı Türk İhsan Dikmen İlköğretim Okulunda, Lise eğitimini Süleyman Çelebi Lisesi’nde, lisans öğrenimini Karabük Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde tamamlamıştır. Yüksek Lisans eğitimine 2017 yılında Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Politik Ekonomi anabilim dalında başlamıştır.

